

Nemzetközi Hungarológiai Központ
Budapest
1993

HUNGAROLÓGIA 2

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Hungarológia 2

Nemzetközi Hungarológiai Központ
Budapest
1993

HUNGAROLÓGIA 2

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Hungarológia

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Szerkeszti: Hegedűs Rita, Kőrösi Zoltánné, Tarnói László

ISSN 1217 4335

Felelős kiadó: Tarnói László

Szövegszerkesztők: Karabás Nóra és Princz László

Lektorálta: Hegedűs Rita

Fedélterv: Novák Lajos

Nyomda: Quality Sign

Felelős vezető: Szabó Judit

Előszó

Intézetünk a Hungarológia 2-vel régi adósságot is törleszt, minthogy a kötet első felében közzétesszük a berlini Hungarológiai Szakterület és a Nemzetközi Hungarológiai Központ éppen két évvel ezelőtt közösen rendezett Gragger-szimpoziumának azon magyar és német nyelvű előadásait, amelyeket a résztvevők írásban is elküldtek nekünk. Az értekező most megjelenő huungarológiai tárgyú anyagában egyaránt található tudományos, tudománytörténeti, oktatásmódszertani és tájékoztató jellegű tanulmány és cikk. Tartalmukkal így maradéktalanul illeszkednek kiadványunk (fő- és alcímében is jelzett) legfontosabb feladataihoz és céljaihoz.

A konferencia előadásai mellett ugyancsak már az első kötetben megismert tárgykörökkel találkozhat az olvasó. Ezúttal egy kissé az első rész jellegéhez igazodva a magyar nyelven írt tanulmányok, recenziók stb. mellett néhány német nyelvű ismertetést is megjelentetünk, és ebben az esetben talán az sem stílszerűtlen, ha többek között éppen két német egyetemi hungarológiai intézet (közöttük a Gragger által alapított berlini intézet) tanulmányi rendjét tesszük közzé.

Tarnói László

**A NEMZETKÖZI GRAGGER-
SZIMPÓZIUM ELŐADÁSAI
(1991. szeptember 20.)**

Tisztelt Szimpózium!

Nagy örömmre szolgál, hogy a Hungarológiai Tanács nevében is köszönhetem a szimpóziumot, és én is szólhatok néhány szót Gragger Róbertől, de főleg a hungarológiáról. Az elmúlt években visszakapcsoltunk ahhoz a hagyományhoz, amelyet Gragger képviselt abban az értelemben is, hogy nem egyszerűen nyelvészet és irodalomtörténet volt a tárgya az általa kezdeményezett hungarológiának, hanem minden olyan ismeret, amely Magyarországot, a magyar kultúrát érintette, és külföldi bemutatását formába öntötte. Ez önmagában, gondolom, a fogalomnak olyan bővítése, amellyel a jövőben is egyet kell értenünk, még akkor is, ha tudom, hogy némelyek ellenzik azt. Az Ungarische Jahrbücher világosan bizonyította, hogy tudományos eredményeket is lehet felmutatni e megközelítéssel, hiszen itt tulajdonképpen az interdiszciplinaritás érvényesítéséről van szó. A következő időszak feladata lesz, hogy ne csak egyedül Gragger emlékét idézzük, hanem a hungarológia történetét feldolgozzák, feldolgozzuk, levonjunk bizonyos tanulságokat a múltból, és megpróbáljuk ezek fényében a mai helyzetnek megfelelően meghatározni, mit lehet és mit kell tenni a hungarológia továbbfejlesztése érdekében.

Kárpáti Pált külön szeretném üdvözölni és reményemet kifejezni, hogy a berlini Humboldt Egyetemen a magyar tanszék vissza tud térni a graggeri hagyományhoz, és az egyesült Németországban valami különlegeset fog képviselni a hungarológia-oktatás és -kutatás szempontjából. Azt hiszem, hogy a berlini hungarológiai szeminárium és az ottani hungarológusok egyik sajátossága éppen az lehet, hogy folytassa a fordítói tevékenységet. Úgy vélem, hogy a volt NDK-ban sok olyan fordító működött, akiknek a munkájára most már az egyesült Németország kiadói is támaszkodhatnak. Nagy kár lenne a magyar irodalom megismertetése szempontjából, hogyha ezt a kontinuitást nem lehetne biztosítani.

Ezzel a néhány szóval kívántam köszönteni a szemináriumot és kívánok jó tudományos eszmecserét.

Köpeczi Béla

Schneider Márta

A Berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum

Berlin, a hungarológia bölcsője

Két éve folyt az I. világháború, amikor a berlini egyetemen egy magyar tanár-ember rendkívüli kinevezést kapott. Gragger Róbert, volt Eötvös-kollégista, magyar-német-francia szakos fiatal tanár, aki abban az időben mindössze 29 éves volt, foglalta el a porosz egyetem frissen alapított magyar katedráját. Ki volt Gragger Róbert, ez a fiatal bölcész? Milyen társadalmi és családi környezetből indult útjára, s milyen ideákkal, eszmékkel, megvalósításra váró célokkal és megvalósíthatatlan álmokkal poggyászában érkezett Berlinbe? Próbálkozzunk meg a kérdésekre úgy választ adni, hogy kirajzolódhasson előttünk egy jeles személyiség, akinek szerepét a magyar kulturális intézetek megteremtésében, s ezen belül a hungarológia művelésének megalapozásában a mai napig meghatározónak tartjuk. A berlini magyar intézetek és intézmények történetét és működésük elemzését a lehető legtöbb rendelkezésre álló adat és tény fölhasználásával szeretnénk feldolgozni és alátámasztani, de Gragger személyisége, mint szubjektív meghatározó tényező nem kezelhető másodlagosan. Sőt, az intézetek megszervezésében és tudományos arculatuk kialakításában játszott szerepe alapvetőnek tekinthető.

Gragger Róbert

Gragger Róbert (Károly Virgil) 1887. november 5-én a felvidéki Aranyosmaróton született Gragger Károly kereskedő és Wallach Vilma, a későbbi dr. Gragger Vilma legidősebb fiaként. Az apai ágon Gratzból, az anyai ágon Würtenbergből származó családok már két generációval Gragger Róbert előtt a Felvidéken telepedtek le. Vér szerint tehát egészen német, de érzésében, érzelmeiben már magyar volt, és rendkívüli módon ezeket a magyar érzelmeket is családjából, az idegenből bevándorolt, de a magyarsághoz hamarosan asszimilálódott kereskedőcsaládból hozta. Önmagát soha nem tekintette a „bodenständig” német-séghez tartozónak. Anyai nagyapjára úgy emlékszik, mint aki sovíniszta Kossuth-párti volt, s aki már „nem érzett németül”. Tökéletes német nyelvtudását, amelyet a művelt, született németek, köztük C.H. Becker is magasztalt és megszágyenítő

finomságának titulált, sem otthonról hozta, hanem a gyermekkori alapokat tökéletesítette rendkívüli szorgalommal tanulmányai során.¹

Korán, már gyermekkorában elkerült a szűkebb szülői házból. Alsó iskoláit először Kőrmöcbányán (1893-1895), majd Nyitrán (1895-1905) végezte, ahol a híres piarista gimnáziumba járt. Családi neveltetését először édesapja nővére vállalta magára, mert édesanyja, a kor polgári szokásaitól merészen eltérve, egyetemi tanulmányokat folytatott, s később, mint doktorátust szerzett fogorvos nagyrészt külföldön dolgozott. Kapcsolata fiával ennek ellenére sem szakadt meg, sőt szorosnak volt mondható. Bár szinte soha nem volt „otthon”, életének, munkásságának állomásairól, Bécsből, Kairóból, Bukarestből, s Brüsszelből is élénk levelezést folytatott fiával. Ennek bizonyítéka Graggernek az édesanyjához írt 93 levele is, amelyek 1905 és 1923 között íródtak. Ezekben életének, tanulmányainak és később tudományos terveinek apró részleteiről is beszámolt. A levelezés nyelveit változtatva németül, magyarul, de angolul is írt, hogy ezúton is gyakorolhassa az éppen akkor tanult új nyelvet.²

A piarista gimnáziumban ért szellemi hatások és a nagyhirű pedagógusok készítésére dönti el, hogy egyetemi tanulmányait a szellemtudományok területére koncentrálja. A budapesti egyetemre jelentkezett, s ezzel együtt a magyar tudós-képzés elit intézményének, az Eötvös-kollégiumnak is tagja lett. Talán éppen az itt eltöltött idő, az itt ért szellemi és közösségi hatások tettek Gragger formálódó személyiségére olyan döntő befolyást, amely gondolkodásmódját élete során befolyásolni tudta. Az 1905-1909 között eltöltött kollégiumi évek nemcsak szakmai vértetzséget adtak a magyar, francia és német nyelvészet területén, hanem Gragger magába szívhatta, s egészen magáévá tehetette az Eötvös-kollégium igényes tudományos szellemét. Azt a szellemet integrálta itt magába, melynek vezérletével a tudomány és a kultúra művelésének eszközével a jövő generációjának szolgálatába állította egész életét. A kollégium olyannyira meghatározó volt életében, hogy nemcsak tudományos munkásságában követte az ott tanultakat, hanem bizonyos külsődleges okokban is továbbvitte és újra megteremtette az ott látottakat. Így például már berlini működésének idején, amikor tudományos intézetének könyvtárát építette, nemcsak jól átgondolt gyűjtőkörét és gyarapítását szervezte meg az otthoni mintára, hanem a polcok, az íróasztalok, a munkahelyek elosztása és elrendezése is az Eötvös-kollégium könyvtárára hasonlított.

Tudományos érdeklődésének irányait is a kollégiumbeli tanárok segítettek meghatározni. Nyelvészprofesszora Gombocz Zoltán, irodalomtörténet-professzora Horváth János, a kor két legkiválóbb tudós-tanára volt. Tanárai - felismerve a fia-

taleMBER érdeklődését az irodalom iránt, kiváló nyelvtudását és analitikus gondolkodásmódját - az összehasonlító irodalomtörténet területére irányították tudományos érdeklődését.

A magyar nemzeti irodalom létének bizonyítása szempontjából oly fontos összehasonlító kutatások összecsengtek Graggernek a magyar és a német kultúrához egyforma affinitással viszonyuló lényével. Még kollégiumi évei alatt kezdett bele doktori disszertációjának megírásába Beck Károly költészetéről.³ Ugyancsak a kollégium európai szellemiségének volt köszönhető, hogy a századvégre szinte feledésbe merült magyar diákok külföldjárása újra a tanulmányi munka részévé vált. A kollégium tanárai arra törekedtek, hogy a tanítványaik minden nyári szünidőben elutazhassanak valamelyik nagyhírű európai egyetemre, hogy kicsit megfürdethessék itthon szerzett ismereteiket az európai szellem tengerében. Így járt Gragger saját megtakarított pénzén és a nyári hónapokra szerzett ösztöndíjakon Münchenben, Párizsban, Halleban és Strassbourgbán. Első önálló cikke is Párizsban jelentek meg 1907-ben.⁴

Az egyetem elvégzése után egy évig a budapesti VIII. kerületi felsőreáliskolában tanárkodott, de tudásvágya és tudományos tervei arra ösztökdélték, hogy ne elégedjen meg eddigi eredményeivel, ezért ösztöndíjért folyamodott, melynek segítségével még egy évet töltött a berlini egyetemen. Ez a berlini év meghatározóvá vált nemcsak tudományos érdeklődésének behatárolásában, hanem sorsdöntő volt életének későbbi alakulásában is. 1910 októberétől 1912 nyaráig először ösztöndíjasként, majd saját költségén végez el három szemesztert Erich Schmidt és Gustav Roethe tanítványaként. Tanulmányai során tudományos gondolkodása európai távlatokat kapott, s egyben magáévá tette a német irodalomtudomány akkori eredményeit, s alkalmazni kezdte azok módszereit. Az ebben az időben kialakított kapcsolatok és ismeretségek a német egyetemi és tudományos körökben sokban hozzájárultak pályájának alakulásához.

Berlinből hazatérve 1912 szeptemberében a Budapesti Pedagogium tanára lett, s már 1915-ben azt tervezte, hogy németországi tanulmányait befejezve, a berlini egyetemen magántanári képesítést szerez magyar irodalomból. A lehetőségek ennél többet engedtek meg, s Gragger nem csak habilitált, de tanszéket is kapott Németországban. Az a politikai szituáció, amiben a világháború egy oldalon harcoló országai, így Németország és Magyarország már nem csak a Monarchián keresztül kerülhetett egymással kapcsolatba, segített az új típusú kontaktusok kiépítésében. Politikai akarat tükröződött annak a gondolatnak a megszületésében is, hogy a „fegyverbarátságot” mintegy megerősítendő, a magyar nyelv és történelem

művelése számára katedrát ajánljanak fel a magyar félnek a berlini egyetemen. Lényegében politikai gesztus volt ez, főleg, ha azzal is összevetjük, hogy az egyetlen ilyen típusú tanszék működését a párizsi Sorbonne-on éppen a háborúra való tekintettel szüneteltették. Még Bécsben sem volt egyetemi katedrája a magyar irodalomnak, nyelvészetnek, csak egy finnugor tanszék felállítását tervezték, de ez sem jöhetett létre a háború miatt.

Gragger berlini barátai, felismerve a politikai helyzetben kínálkozó lehetőséget, a magántanári habilitációt egy magyar tanszék felállítására tett javaslattal bővítették. Az egyetemen Johannes Bolte etnográfus és Max Roediger egyetemi tanárok vették pártfogásukba az ügyet. Ennek nyomán 1916 márciusában a porosz képviselőház azt az indítványt tette, hogy a kormány a berlini egyetemen mielőbb létesítsen egy tanszéket a magyar nyelv és történelem számára. Az említett egyetemi tanárok pedig már a kormánynak tettek javaslatot a kinevezendő személyre, jegyzékben ismertették a tervezett tanszék tudományos működésének lehetőségét, és bemutatták Gragger addigi szakmai tevékenységét.⁵

A javaslatot politikai és tudományos körökben egyaránt tetszéssel fogadták, s Gragger 1916 augusztusában megkapta rendkívüli tanári kinevezését, s egyúttal megkezdhetette újonnan alapított tanszékének kiépítését is. Időközben - Gragger személyének és szakterületének megfelelően - a tanszék profilját módosítani kellett. Mivel nem találtak alkalmas tanárt a magyar nyelv és történelem oktatása számára, Gragger azonban olyan jó megoldásnak ígérkezett, hogy végül a képviselőház által is elfogadottan egy magyar nyelvészet és irodalom tanszék létesítésében állapodtak meg. Az alapító szándéktól való ilyen irányú eltérés a későbbi tevékenység során igen kedvezőnek bizonyult, mert egységesebb szakterületen, koncentráltabb tudományos munkát eredményezett.

A Berlini Egyetem Magyar Intézete

1916. augusztus 19-én a Behrenstrasse 70. két kis helyiségében hivatalosan is megnyílt a magyar szeminárium, amely 1917 tavaszán már 84 nyelvtanfolyami hallgatóról számolt be.

Gragger láthatóan hatalmas lendülettel látott munkához, s alig telt bele egy év, a szeminárium tudományos intézetté fejlődött, s megalakult a Berlini Egyetem Magyar Intézete. A kiszélesedett tevékenységet tükrözte az intézet munkaprogramja is, melyben az akkor még teljes Magyarországra vonatkozó történelmi, jogi

és államigazgatási, népgazdasági és országismereti, néprajzi és művészeti területek tudományos művelése volt tervezve.

Tudományos színvonalát és nem kevésbé társadalmi presztízsét emelendő, Gragger a kor divatos eszközével igen tehetségesen élt. A Berlini Magyar Intézet Barátainak Egyesülete *Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts zu Berlin* néven a különféle szaktudományok jeles képviselőiből álló, több nemzetet képviselő tudományos tanácsot, s a gazdag pártfogók taggá választásával társadalmi testületet hívott létre. Az intézet működése során, s a berlini tudományos vállalkozások sikerén láthatjuk, hogy milyen nagyszerűen tudott Gragger ezzel a „disz-testülettel” bánni, s milyen nagy hasznára vált ez neki és egyben a magyar kultúra ügyének Németországban.

Carl Heinrich Becker és Gragger Róbert

Hogyan jöhetett létre ilyen viharos gyorsasággal, rendkívül fiatal vezetővel egy komoly egyetemi intézet? Több kellett ehhez, mint Gragger tudása, felkészültsége, s lelkes szervezői tehetsége. A Berlini Egyetem, de magasabb szinten a német kultúrpolitika fogadókészségére volt szükség, s mint minden nagy tethhez, ehhez is nagy személyiségek szükségeltettek. A porosz Carl Heinrich Becker volt az a tudós kultúrpolitikus, akinek szellemi ideáljában megfogalmazódott, hogy a németiséget ki kell szakítani saját kultúrköre mindenekfeletti kizárólagosságának tudatából. Az ő gondolata volt az, hogy a jövőbeli boldogulás fő eszköze az európai nemzetek, különféle népek egyetemes szellemi életének tudományos alapokon való tanulmányozása lehet.

Becker 1916-ban az egyetemi ügyosztály személyügyi referense volt, s mikor a porosz nemzetgyűlés nem annyira kulturális, mint inkább politikai szempontokból kiindulva, elhatározta a magyar tanszék alapítását, rá hárult a feladat, hogy az egyetem jelöltjével együtt, tehát a szintén pályájának kezdetén álló Graggerrel gondoskodjon a tanszék, majd később az intézet munkatársairól, a munkafeltételek kialakításáról. Becker gyorsan emelkedett a politikai ranglétrán, így 1918-tól már mint helyettes államtitkár, 1921-től pedig mint porosz kultuszminiszter tudta elképzeléseit megvalósítani.

A porosz kultuszminiszter népművelési és általános kultúrpolitikai felfogásának megszilárdulásához, a munkája során követendő cél kitűzéséhez nagyban hozzájárult a vesztes háború. Ez Beckert ahhoz a felismeréshez vezette, hogy igen nagy szüksége van nemcsak Németországnak, de minden hatalmában és önnön

nagyságában eltelt nemzetnek arra, hogy sokkal jobban megismerje közeli és távoli szomszédainak kultúráját, szellemiségét, történelmi fejlődését és a jelenkor gazdasági életét. A tervezett modern „Auslandstudien” első megvalósult intézményévé vált a Berliini Egyetem Magyar Intézete. A beckeri gondolat igazán Gragger által valósult meg. Szervezőkészségével, fantasztikus munkabíráásával, a német és magyar kulturális érintkezések megszállott kutatásával a gyakorlatba ültette át azt, amit Becker hivatalában elképzelt.

Arra is választ próbálunk adni, hogy miért éppen a Magyar Intézet jött létre. A történelemben jelentkező véletlenek mellett a történelem szereplőinek személyiségéből törvényszerűen következő okokat is megállapíthatjuk. Az okok között szerepel Becker magyarbarátsága. Az általános nézetekkel szemben nem Graggertől datálódik, bár az érdeklődése elmélyülésében rendkívüli szerepet játszott a kettőjük között mindinkább erősödő barátság, melynek kibontakozását Gragger levelezésében is nyomon követhetjük.⁶ Kapcsolatuk rendkívül mély volt, s nemcsak emberi tulajdonságaik voltak egymás számára megnyerőek, hanem gondolati partnerre is találtak egymásban. Nem volt ritkaság, hogy a fiatal magyar tudós Becker otthonában vagy vidéki házában töltötte a hétvégéket, s a miniszter beszédeinek, publikációinak vagy éppen külföldi konferenciákon való felszólalásainak megírásában segédkezett. Gragger ott volt minden fontos tudományos előadásán, elkísérte utazásaira, vagy éppen megszervezte azokat, mint például első magyarországi látogatását. Kapcsolatukat Gragger tragikus halála szakította meg. Becker mély fájdalommal és az őt ért veszteség nagyságának tudatában írt emlékbeszédében fogalmazta meg azt, hogy Gragger szerepe nemcsak a baráti kapcsolatban pótolhatatlan, hanem munkatársát is gyászolja a fiatal tudósban, aki „szürke eminenciásként” dolgozott mellette, s nem egy kultúrpolitikai gondolatot köszönhetett barátja tisztánlátásának.

Becker érdeklődését Magyarország iránt orientalista tudósként élte meg először, amiben jelentős szerepet játszott tanárának, Goldzicher Ignácnak, a kor világhíres orientalistájának személyisége is. Azt, hogy Becker számára nemcsak Graggerhez fűződő baráti kapcsolata jelentette a magyarsághoz, a magyar kultúrához való őszinte ragaszkodást, bizonyítja, hogy barátja halála után is töretlen lendülettel és régi ideáljainak megfelelően támogatta az intézetet, s később a Collegium Hungaricumot s igen aktív szerepet játszott a két ország egyéb kulturális kapcsolatainak kialakításában is.

A Berlini Egyetem Magyar Intézetének hőskora 1917 októberétől 1920 áprilisáig

Az 1917 őszen már Magyar Intézetként szereplő szeminárium Gragger keze alatt rohamosan fejlődni kezdett. Azoknak az alapintézményeknek a keretei kezdtek kibontakozni ebben a hőskorban, amelyek az évek során tudományos rangot biztosítanak majd az itt folyó tevékenységnek. Az egyik ilyen alapintézménnyé a könyvtár vált, melynek alapjait Gragger saját ezer kötetes könyvtárával vetette meg. A könyvtár fejlesztését rendkívül tervszerűen végezték. Sokat vásároltak, és értékes anyagokhoz jutottak Gragger jó kapcsolatain keresztül, aki ingyen könyvadományokat szerzett a berlini Staatsbibliothektól, s a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárából. A könyvvállomány büszkesége a hallei magyar diákok értékes különgyűjteménye volt, melynek megszerzése szintén Gragger képességeit dicséri. A könyvtár gyűjtőköre Magyarországon, illetve a Duna-medencében élő népek nyelvét, irodalmát, történelmét foglalta magában, s ezen túl a jogi, közgazdasági és államigazgatási területre is kiterjedt. A könyvtár egyik legnagyobb érdeme a rendkívül gazdag napilap és folyóirat gyűjteménye volt, melyben a magyar nyelvű folyóiratok majdnem teljességét megtalálhatjuk. A monarchia fölbomlása után is arra törekedtek, hogy az utódállamokban megjelenő időszakai sajtótermékeket hiánytalanul gyűjtsék. (A könyvtár állományának nagyságáról ellentmondó adatok vannak, de biztosra vehető, hogy Gragger halálakor kb. 23000 kötet, 120 folyóirat és 15 napilap tartozott hozzá.)

Fellendült a magyar nyelv tanítása is, s ehhez mérten szaporodtak az Intézet hivatalos vagy tiszteletbeli munkatársai is. 1918-ban már egy lektorral és egy asszisztenssel dolgozhatott Gragger. Koszó János 1918-tól 1922-ig volt lektor a berlini egyetemen, s előadásait, nyelvkursusait nemcsak a filozófiai és jogi fakultás hallgatói hallgathatták, hanem a technikai és kereskedelmi főiskola diákjai, sőt a gazdasági vállalkozások alkalmazottai is.⁷

A hivatalos nyelvi kurzusokon kívül tudományos előadásokat tartottak, cikkeket, ismertetőket írtak a magyar kultúra kérdéseiről, sőt tudományos kiadványok sorozatát és folyóiratot is terveztek kiadni. Ezek közül először az Ungarische Bibliothek könyvsorozat indult meg Gragger szerkesztésében, melynek harmadik egységeként 3+1 kötetben a Bibliographia Hungariae-t tervezte megjelentetni, s amelynek csak első két kötete kiadását érte meg, s a nagy bibliográfiai vállalkozás előszavát tudta megírni. A bibliográfia egybefoglalja a Magyarországra vonatkozó nem magyar nyelvű irodalmat 1861-től 1921-ig.

Gragger menedzseri képességét bizonyítják nagyszerű ötletei, melyekkel az intézetek társadalmi háttérét, s egyúttal anyagi alapjait vetette meg. Már az Intézet megalakításának pillanatában létrehívta a Berlini Egyetem Magyar Intézetének Baráti Társaságát, melynek védnökségére a két ország kultuszminiszterét kérte föl. Ennek a társaságnak a feladataként a két ország kulturális kapcsolatainak erősítését jelölte meg, de mindezt az Intézet tevékenységének támogatásán keresztül.⁸

A társaságba időről-időre meghívta a legjelentősebb nagyiparosokat és tőkéseket egy kis „kandalló melletti teára” (Tee am Kamin), ahol Carl Heinrich Becker, a későbbi kultuszminiszter társaságában kellemesen elbeszélgettek, s végül a társaság soron következő magyar témájú előadását is meghallgatták. A társaság tagjai tagsági díjat fizettek, rendes, pártoló vagy tiszteletbeli tagságtól függően 500-10000 márkáig, de a társaság estélyeire vagy báljaira meghívott vendégek is rendszeresen hozzájárultak kisebb-nagyobb adományokkal az Intézet költségeihez. Az igazgatótanácsban a porosz és magyar kultuszkormányzat érintett miniszterei, az MTA elöljárója és a Friedrich-Wilhelm Egyetem egyetemi tanácsosa képviselte a magas kormányzati és tudományos köröket, az intézet igazgatója és a tagságból kiválasztott 14 igazgatósági tag jelentette az egész grémiumot. A közülük választott tudományos tanács tiszte az intézet gyakorlati munkájának elősegítése és a tudományos eredmények nyilvánosságra hozásának megteremtése volt. A társaság évente egy alkalommal Berlinben tartotta közgyűlését, mely jelentős társadalmi eseményszámba ment. Itt adták át a pártoló tagoknak és az arra érdemesített nagyságoknak a társaság Budapesten készítettett érméjét és okleveleit.

Az intézet társadalmi bázisát tehát a Gesellschaftal teremtette meg Gragger, s néhány év leforgása alatt ez a társaság egyben annak rangját is meghatározta Berlin egyetemi köreiben. Azonban nemcsak a társadalmi háttér szélesedett a Magyar Intézet körül, hanem fiatal kutatók, tudósok egyre nagyobb számban kötődtek valamilyen formában hozzá. Az új emberek új témaköröket és tudományos kutatási terveket, új irányokat hoztak az intézetbe, s Gragger előtt világossá vált, hogy tágitania kell érdekeltségi körét, ha meg akar felelni a kor egyetemi intézetei színvonalának. Pusztán a magyar nyelv tanítása, az irodalomtörténet és a magyar nyelvészet nem elegendő kutatási terület egy tudományos műhely számára, szélesíteni kell az érdeklődési kört, így nagyobb szeletet lehet kihasítani a kutatók számára.

Berlinben viszonylag hamar átlátták, hogy a háború a nagy birodalmak összezúzásával párhuzamosan Európa kis népei számára az önállóság, a függet-

lenség lehetőségét jelentette. Ez a függetlenség pedig meghozta az addig ismeretlenségben élő kis urali és török népeknek az önálló kulturális és nyelvi fejlődés lehetőségét. A továbblépés végre adott volt, a rokon népek nyelvei felé fordultak, s hamarosan a intézet kereteibe vonták a finn lektorátust és az ural-altajisztikát. Ezzel a lépéssel Gragger egyrészt kitágította intézete határait, felismerve egyúttal azt, hogy az Európában akkor éledező kis nyelvek tudományát így csokorba összefogva már megfelelő súlyú tudományterületté változtathatja. Míg egyenként alig ismert és érdekes tudományterület a finnugrisztika, ural-altajisztika vagy a turkológia, így már együtt nagyobb létszámú diáknak kelthette föl érdeklődését.

A Marienstrassétól a Dorotheenstrasse 6-ig (1920. ápr. - 1926. febr.)

A kis népek nyelvészetével is megnövelt intézet alaposan kinőtte a marienstrassei kis szobákat. Remek kapcsolatait, nagyszerű szervezőképességét felhasználva sikerült Graggernek elérnie, hogy 1920 áprilisában közvetlenül az egyetem mellett bocsássonak rendelkezésére a korábbinál jóval nagyobb területet. A Dorotheenstrasse 2-ben már az első emeleten levő 16 helyiség állt az intézet rendelkezésére. Ez a költözködés, a korábbinál lényegesen jobb körülmények új lendületet adtak Graggernek a tudományos elképzelései megvalósításához. Rendszeresen utazott, egyetemi előadásokat tartott Drezdában, Észtországbán, Münchenben, amelyekben a balladáról, a magyar népköltészetéről s a német kultúrára gyakorolt hatásáról beszélt. Intézeti munkájának és egyben egyetemi oktatói tevékenységének elismerését jelentette 1921-ben a nyilvános rendes tanárrá való kinevezése. És ugyanebben az évben kezdett hozzá egyik legnagyobb és hatásában máig is élő vállalkozásához, az Ungarische Jahrbücher szerkesztéséhez. Az intézet munkálkodása során felgyülemlett tudományos eredmények és tapasztalatok megszilárdították Graggernek azt a hitét, hogy ezeknek tudományos nyilvánosságot kell adni, mégpedig német nyelven, hogy esélyük legyen bekerülni az európai tudományos közgondolkodásba. Természetesen az Ungarische Jahrbücher sem maradhatott az „ungarológia” keretei között, s publikációi a magyar, az itthon alig ismert finnugor nyelvészet és kultúra történeti témáit ölelték fel. Gragger ragyogó szerkesztői tehetségét bizonyítja a jól átgondolt publikációs munka mellett a megfelelő anyagi alapok folyamatos biztosítása, mely Gragger kitűnő személyes kapcsolatai nélkül Budapest és Berlin vezető kultúrköréiben nem lett volna lehetséges.

Az első kötet 1921-ben jelent meg, melynek beköszöntőjében, az „Unser Arbeitsplan”-ban Gragger saját tudományos hitvallását írta meg.⁹ Az itt megfogalmazottakban nem az a legfontosabb, hogy a magyar kultúra értékeinek a német tudományos közvéleménnyel való megismertetését tűzi ki egyik célul, hanem az a tágabb összefüggés, amiben elhelyezi a magyar - tágabb értelemben minden nép - autonóm kultúráját. Kicsit patetikus megfogalmazásban: „...amikor a népek egymás számára való ismeretlensége növekvő bizalmatlanságot és szándékos félreértést eredményezett, s amikor a bekövetkező vész fő oka a felfuvalkodottság és mások lebecsülése volt, akkor a felelősségtudattal rendelkező embereknek most az a kötelessége, hogy a népekről és életkörülményeikről tényszerű ismereteket szerezzenek.” Ebben a szellemben indította el folyóiratát, amellyel igazi tudományos súlyt teremtett intézetének. Ez a folyóirat Gragger halála után, sőt a háború után is képes volt újra elindulni, tudósokat, nyelvészeket maga köré gyűjteni, s a Gragger által megkezdett finnugor, magyar és ural-altáji nyelvészetet igen magas színvonalon művelni¹⁰

Az Ungarische Jahrbücher lapjain látott nyilvánosságot Gragger legfontosabb tudományos tette, az „Ómagyar Mária-siralom” magyar nyelvemlék szövegének közlése.¹¹ A szöveg első felfedezése ugyan nem Gragger érdeme, s a közzétételt is más nyelvész szakember segítségével valósította meg, de a nyelvemlék jelentőségét ő ismerte föl, s rengeteget fáradozott annak kiadásán. A szöveg felfedezése ugyanis Georg Leidinger német egyetemi tanár érdeme volt, s Gragger figyelmét is egy másik német professzor, Franz Babinger hívta fel rá. Gragger jelzésére küldték ki Berlinbe Jakubovich Emilt a nyelvemlék tüzetesebb átvizsgálására. A közlést azonban Gragger végezte el egy időben három helyen is, az Ungarische Jahrbücher III. kötetében, az Ungarische Bibliothek 7. kötetében és a Magyar Nyelv című folyóiratban.

Zseniális szerkesztői ötletei közé tartozik a Bücherschau rovat megindítása az Ungarische Jahrbücherben, s még inkább a rovat munkájának megszervezése. Ezeken a lapokon ugyanis recenziókat közöltek a legfrissebb történeti, irodalomtörténeti és nyelvészeti irodalom köréből német nyelven. A rövid, frappáns és gyors átfutással megjelenő recenziók a folyóirat naprakészségét, a munkatársak korszerű ismereteit mutatták. Másik, nem elhanyagolható eredménye volt a könyvszemlének az, hogy a recenzióra megszerzett könyvpéldányok jelentősebb anyagi ráfordítás nélkül „magától” növelték a könyvtár állományát, s a kis ismeretöket pedig 1924-től kezdve rendszeresen a berlini magyar kollégisták, a Collegium Hungaricum tagjai írták. Ezzel Gragger nemcsak bevonta őket az inté-

zet és a tudományos munka körébe - kis zsebpénzt is juttatva részükre -, hanem kitágította a Bücherschauban megjelenő tudományos munkák témakörét is, hiszen a kollégisták majd minden tudományszakot képviseltek, az orvostudománytól a műszaki tudományokig.

A kiadó tevékenységét dicséri két nagyvállalkozása, az Ungarische Bibliothek¹² sorozat és a Bibliographie Hungariae 3. kötete.

Tulajdonképen az Ungarische Bibliothek első sorozatából nőtt ki az Ungarische Jahrbücher gondolata és megvalósítása is. Walter de Gruytert, a kor egyik legjobb tudományos kiadóját sikerült megnyerni az ügynek. A sorozat tematikája az volt, hogy a megjelent könyveken keresztül a német-magyar történelmi kapcsolatok, kulturális egymásra hatások körét és jelentőségét mutassák be, természetesen német nyelven. A történeti és nyelvészeti munkák között jelent meg pl. Szinnyei József: *Die Herkunft der Ungarn ihre Sprache und Urkultur*, Tagányi Károly: *Lebende Rechtsgewonheiten und ihre Sammlung*, Thienemann Tivadar: *Die Deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache*, Schünemann Konrád: *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert* című műve. Ebben a sorozatban tette közzé Gragger saját kutatásainak eredményét is, a már említett „Ómagyar Mária-síralom” szövegét, a „Deutsche Handschriften in Ungarischen Bibliotheken” és a „Die Ungarische Königskrone” című tanulmányát is. Az első sorozat kötetei között utolsóként Bartók Béla meghatározó írását jelentette meg a magyar népdalról. Ez a német nyelvű megjelenés a továbbiakban nagy visszhangot váltott ki, s az egyik legjobb kiadói választásának tűnt.

A második sorozat tematikája az akkori Magyarország politikai, kulturális berendezkedését volt hivatva bemutatni. Ezt szolgálták Almási Antal: *Ungarisches Privatrecht*, Nyulász János: *Staatverträge zur Pregelung von Steuer und Gebühren*, Magyary Zoltán: *Das Ungarische Budgetrecht* és Klebelsberg Kunó: *Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege*. A vállalkozás legjelentősebb, s talán legtöbb tudományos haszonnal kecsegtető sorozata a *Bibliographia Hungariae*. A Magyarországról 1861-1921 között megjelent idegennyelvű művek bibliográfiája történeti, földrajzi és nyelvészeti művekre és folyóiratok bibliográfiájára tagolódik.

Nagy kiadói vállalkozásai közé tartozott volna a magyar Real-lexikon terve, mely sajnos korai halála miatt meghiúsult. Már 1923-ban Magyary Zoltánhoz intézett levelében találhatunk utalást a tervre.¹³ A nagyszabású vállalkozást Hoops German-, Schröder Indogermán Reallexikonja mintájára tervezte. Ez az enciklopedikus igényű, nagy összefoglaló mű a sajátos magyar népi és nemzeti

kultúra gyökereit tárta volna föl, a címszavak betűrendjében, elsősorban a magyar nyelv-, irodalom-, néprajz- és kultúrtörténet jelenségein keresztül. Ez a munkálkodás el is kezdődött, Gragger komoly terveket készített, kijelölte, felkérte a szerzőket. 1924. decemberében pedig így számol be a készülő műről: „A Reallexikon der Ungarischen Kultur előmunkálatai már annyira vannak, hogy januárban a nomenklatúrát szétküldhetem. A szedést pedig mához egy évre úgy megkezdhetjük, hogy 1926 januárjában a nagy mű első füzeté kijöjhessen a nyomdából.”¹⁴ Sorozatos betegségei, elhúzódó szanatóriumi kezelése, majd a Collegium Hungaricum épülete körüli bonyodalmak azonban késleltették a mű összeállítását, halálával pedig teljesen megszakadt a munka.

Gragger nagy, gyűjteményes kultúrtörténetének kiadása nem valósulhatott meg, mert az egész hatalmas vállalkozást személyes varázsa, eltökéltsége és szervezői zsenije tartotta össze.

Nem sikerült a tervezett formában az „Altungarische Erzählungen” című művet sem az eredeti elgondolása szerint kiadnia. A tervében egy terjedelmes, rendkívül alapos, négykötetes, gazdagon illusztrált mű szerepelt, mely az intézet „legfényesebb kiadványa” lett volna, összegyűjtve és bemutatva a magyarság krónikáit, regéit a XVIII. századig. A reprezentatív kiadvány feladata - saját szavai szerint - a következő lett volna: „Mutassuk be a művelt és a civilizáció élén haladó Nyugatnak, hogy mit produkáltak a középkorban a barbár magyarok.”¹⁵

Nem sikerült a Malonyai-féle Magyar Néprajzot sem egy kötetben, a tervezett sok szép táblával összefoglalni, pedig a Bartók-kötet után nagyon kíváncszott volna a tárgyi néprajz tudományos igényű német nyelvű összefoglalása. Halála után jelenhettek meg az ómagyar elbeszélések, az Altungarische Erzählungen, amelyek válogatott szövegek voltak német fordításban, s csak részben feleltek meg az eredeti elképzelésnek.

Az intézet munkájának kiteljesedése - „Ungarológia”

Gragger enciklopédikus hajlamát mutatták a kifogyhatatlan kiadványtervek. Nagyra törő, az alapoktól építkező, a tudományt és a magyar kultúra propagandáját egyszerre szolgáló kiadói tervei korai halála miatt nem valósulhattak meg, illetve csak később, mások által készíthetők el. Nagyon jól látta Berlinből, hogy milyen problémákkal küszködik a magyar tudományos élet. A világ akkori kulturális központjában, a Weimari Köztársaság Berlinjében, ahová összegyűltek a művészet és a tudomány nagyjai, ahol a pezsgő, élénk szellemi életben való szereplés

a társadalmi érintkezés elengedhetetlen formája volt, a magyar tudomány eredményei észrevétlenek maradtak, a kultúra valódi értékei szerényen megbújtak a sztereotípiák mögött. Nem létezett ugyanis az az élő közvetítő csatorna és eszközrendszer, amellyel a nyelvi elszigeteltségből ki lehetett volna lépni, s az európai kulturális érdeklődést megfelelően ránk irányítani. Gragger egész berlini működése alatt ennek érdekében tevékenykedett. Építette az utat Bartóknak, Malonyainak, a magyar történettudománynak, a magyar ifjú tudós- vagy tanárgenerációnak Európába. Közben látta, hogy mennyire elhanyagoljuk a nemzetközi porondra lépés lehetőségét. „A magyar tudomány nem ad hírt magáról” - írja egyik levelében Magyarynak, „Nem jár kongresszusra, nem ír, nem fordít tudományos műveket a nagy világnyelvekre. Bezzeg az oláhok, csehek - írja - minden apró, pizslicsáre ügyet publikálnak!”¹⁶ Hajtja hát a kiadványok ügyét, pénzt kér a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, pénzt szerez a Gesellschafttól, s minden módon igyekszik megteremteni a feltételeket az értékek publikálására. Jó partnereket talál a munkához Berlinben munkatársai között, s támogatót a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, barátja, Magyary Zoltán személyében. „Mint tudod, igen sok forró vas van most az üllőn, amit ütni kell, s kár volna akármelyikért is, ha engednénk kihűlni. A Bibliographia Hungariae III. kötete, a magyar-német nagyszótár, a Magyar Reallexikon mind olyan feladatok, amelyeknek megoldása régi adóssága a magyar tudománynak.”¹⁷ Folyamatosan írta pénzt kérő leveleit, a kiadványok költségvetését alátámasztotta Magyarynak, így például 1920-ban a fent említett kiadványokra 18000 márkát kért. Magyary és Klebelsberg igazán nagy segítségére voltak Graggernek, mert világosan látták, hogy olyan nagy jelentőségű és nagyszabású munkát végez, amit egyetlen magyar intézet sem tett abban az időben. Gondok és feszültségek is adódtak ebből, elsősorban költségvetési téren. A Collegium Hungaricumok megteremtésével, majd az épületvásárlással olyan nagyon felduzzadt a költségvetésük, hogy adminisztratív trükkökhöz kellett folyamodni a különköltségek elfedésére. Klebelsberg olyan költségvetést kért Graggertől, amelyben külön tünteti fel a kiadványok, az intézet és a Collegium Hungaricum fenntartásának összegét. „Ezáltal elkerüljük azt, hogy a berlini kollégium annyival drágábbnak tűnjék fel a többiekénél, mint eddig” - kommentálja a kérést Magyary.¹⁸

Az egyre szélesebb tudományterületet átfogó intézeti munka és szintetizálásra törekvő kiadói hajlama, valamint közvetlen kapcsolata az intézetben tevékenykedő nyelvészekkel, az urali népek történetével foglalkozó fiatal tudósokkal, arra a gondolatra vezette Graggert, hogy meg kellene próbálni az általa

„ungarológiának” nevezett magyar filológia kereteit kiterjeszteni, s lehetne találni megfelelő kapcsolódási pontokat más népek történetéhez, nyelvtörténetéhez. 1925-ben már az a gondolat foglalkoztatja, hogy az intézet és kiadói tevékenységének részévé teszi a turán eszméjének alapos vizsgálatát és egyben tisztázását az addig rendkívül zavaros fogalomvilágnak. Így ír erről barátjának, Magyary Zoltánnak: „Az Intézet munkaprogramjába felvettem a zavaros és diszkreditált turáni kultúrának végleges tisztázását a Reallexikonban, amely a turánt fogja felölelni, vagyis: azon nagy összefüggő terület kultúráját, amely Észak- és Közép-Európától Közép-Ázsiáig terjed. Ez a kultúra nincsen primär kapcsolatban a középtengeri kultúrákkal, de előbb vagy később megragadta ez és szertecibálta: a magyarságot a római-germán kultúrkör, a finneket a skandináv, a többieket Nagy Péter cár. Ezen kultúra eredeti mivoltát tisztázni, a népek nyelvét, rokonságát, vándorlásait, államalkotásait, kulturális kapcsolatait stb. világosan körülhatárolni, lesz a feladat. Lemondok a tiszta praehistorikus, archeológiai vagy nyelvhasznító rekonstrukciókról - ezek évről-évre változnak, s csak historailag világosan megfogható akarom, ahol komoly történeti forrásaink vannak... Ez közös munkája lesz szlávisták, finnugrások, turkológusok és iránisták gárdájának. Az Intézet mai fejlett szervezetével már merhet vállalkozni erre a dóm-építésre. Remélem örülsz neki, milyen évekre szóló munkaprogramot állítottam fel, amellyel azt hiszem, az ungarológiát mintaszerűvé tehetjük a többi filológiák mellé, s különösen a szlávistákat megelőzzük.”¹⁹

A dómot azonban nem sikerült már felépíteni, bár a turáni népek kapcsolatait a tudománynak a későbbiek során sikerült tisztázni. Ami maradandó értéként hagyományozódott ránk elképzeléséből, az a hungarológia-ungarológia létjogosultságának eszméje, az a speciális látásmód, amellyel a hungarológiával foglalkozók meghaladják a magyar nyelvészet kutatási körét. Gragger elméleti megalapozottságot várt el a tervezett Reallexikontól, s elméleti tisztázást az intézet munkája során arról a kérdésről, hogy mi a sajátosan magyar történelmi út a „turántól” a Kárpát-medencéig, hol hagytuk rokonainkat, és hol találjuk meg kulturális kapcsolatainkat most Európában. A hungarológia vagy még inkább ungarológia a Trianon utáni önálló Magyarország identitáskeresésének fontos terméke volt, amely Gragger hipotézisében a turán felé nyitotta volna meg a kultúrtörténet új csapásait. Ez az 1925 elejére megérlelődött gondolat azokból a tapasztalatokból építkezett, amelyeket 1917-től folyamatosan szerzett meg egyetemi oktatói és intézetvezetői, valamint tudományos kiadói munkásságán keresztül. Meg kellett találnia saját működési területét, azt a relative jól elhatárolható terri-

tóriumot, melyet mint magyar tudós német egyetemen az érdektelenséget elkerülve művelhet.

Hogyan szélesedett ki a nyelvész érdeklődése az ungarológiára? Rendkívül sok tényező együttes hatása alakította végül is ki ezt a csírájában már addig is létező, de karakterisztikusan csak Gragger tevékenységében jelentkező területet. Először is a történelmi okokra hivatkozunk. Szekfü Gyula találóan jegyezte meg, hogy Európából Trianonnal üzettünk ki véglegesen, és az értelmiség számára megrázóan. De Trianon készítette a magyar értelmiséget arra is, hogy keresse a visszautat úgy is, hogy történelmi identitásunkat is megtaláljuk. Tehát a hungarológia, mint a nemzeti ismereteket külön rendszerbe foglaló, több tudomány diszciplinájával operáló tudományág, igazán Trianon után vált fontossá itthon, s elsősorban külföldön.

Berlinben Gragger saját bőrén érezte, hogy kevés magyar nyelvészetet, magyar nyelvet tanítani egy egyetemi katedrán. Többről, másról is kell rendszerbe foglalni, szintetizáló képességgel beszélni. Mert a magyarság nem csupán nyelvi egység, hanem a történelem, s elsősorban a kultúrtörténet sajátos sűrűsödési pontja. Hogy ezek az alkotórészek hogyan állnak össze más minőséget alkotva, s honnan származnak - ez lehet, németesen, az ungarológia feladata. A külföldön erőteljesebben érezhető kapcsolatterheségi kényszert a kultúrák között Gragger erre érzékeny személyisége nagyon világosan érezte. A kultúrák egymásra hatása területén jelentkező egyéni érdeklődése családi indíttatásból fakadt. A német családban, magyar viszonyok között felnőtt, magyar tudósnak élő európai személyiség természetesen kereste személyes kérdéseire a hiteles válaszokat. Ehhez járult enciklopédikus hajlama, hogy a részleteket minél teljesebben összegyűjthesse, s belőlük a tudomány racionalitásának katedrálisát építhesse fel. Ez a katedrális lett volna a tervezett Reallexikon, amelyet a hungarológia érdekeltségi körébe tartozó ismeretek tárházának tervezett.

Pályája során nyomon lehet követni, hogy tágult ki a kérdések köre a magyar-német, magyar-francia irodalmi kölcsönhatásokkal, a nyelvészetten, a nyelvrokonság kérdésein keresztül a kultúrtörténet szisztematikusabb területéig. Az intézet munkaprogramjába illeszkedő kis népek nyelvtudománya, s a kor historizáló hajlama a ködös turánizmus felé vitte kutatói hajlamát, de alapvetően tisztázó szándékkal kereste a válaszokat a kor talán divatosnak tűnő kérdéseire is. Bár a turáni kultúrkör gondolatára felépítendő Reallexikon nem valósult meg, tovább élt a hungarológiai kutatás alapgondolata, és időközönként a politika széljárásának megfelelően változott - elhalt és feléledt - a hungarológia gyakorlata is.

A Klebelsberg kultúrpolitikai koncepcióját remekül megvalósító berlini Magyar Intézet és sikeres tudományos kiadói vállalkozásai sorába illeszkedett a Collegium Hungaricum létesítésének gondolata. Klebelsberg külföldi ösztöndíjas rendszerének megindítása azt a századfordulóra szinte teljesen feledésbe merült szokást intézményesítette, hogy a magyar felnővekvő tudós nemzedék külföldi egyetemeken is elmélyíthesse tudását. Az európai tapasztalatokkal és a modern tudományos eredményekkel felvértezett fiatal emberek a társadalom hatalmi bázisának egyik alappilléreként jelentették. Természetes következménye volt az itthoni elképzeléseknek és a berlini lehetőségeknek a párosítása, melynek nyomán Gragger már 1923-ban megkapta azt a feladatot Klebelsberg-től, hogy a magyar tudósgeneráció számára egy házat vásároljon Berlinben.

Gragger tudományszervezői és kultúrpolitikai elképzelésének kiteljesedését jelentette az eddigi intézetek szerves folytatásaként elképzelt Collegium Hungaricum felállítása. A legösszetettebb feladatot oldotta meg a kollégium létesítésével Gragger. Nemcsak kulturális szervezői, pedagógiai és diplomáciai zsenijére volt szükség ez alatt a három és fél év alatt, amennyi megadatott neki a „mű” felállítására, hanem műszaki, kereskedői és koordináló készségét is be kellett vetnie a munkálatok előrehaladtával.

A külföldi kollégiumok létrehozásának eszméje tulajdonképpen abból a vágyból fakadt, hogy az Eötvös-kollégium szellemében intellektuális és virtuális háttérrel teremtsenek azoknak a fiatal tanároknak, tudósoknak, akik a külföldi ösztöndíjak egyre szaporodó seregével idegen egyetemeken tanulnak, s bizony számosan elkalodlnak, elvesznek a vigyázó szemek elől.

Gragger teljesen magáévá tette Klebelsberg nagystílú elképzelését, s nagy tetterővel látott a feladat megvalósításához. 1923-ban a Marienstrasse 5. szám alatti ház második emeletén levő hat kis helyiséget Gragger javaslatára megvették, és igen szerény körülmények között, de megindult a kollégium élete. Az 1924/25-ös tanévre már a II. emeleti padláshelyiségeket is megszerezték, így addigra 10 kollégista kaphatott helyet az intézetben. Az elsők között volt Moór Elemér, a későbbi magyar lektor és Fitz József könyvtárőr, aki a halle-wittenbergi magyar diákok Gragger által megszerzett könyvtárát dolgozta föl. Az aprólékos, de folyamatos terjeszkedéssel és átalakításokkal a marienstrassei kis ház egyre kényelmesebbé vált. Nemcsak fürdőszobát alakítottak ki, hanem a társalgókat és az ebédlőket is

jutott külön hely. Gragger egyre jobban beleszeretett a Collegium Hungaricum gondolatába, s hamar felszínre kerültek pedagógusi képességei, nevelői hajlamai. A kollégisták szellemi gondozása, munkájuk és tanulmányaik elősegítése hivatás-szerű kötelezettségévé vált Graggernak. Klebelsbergnek és Magyarnak írt leveleiben részletesen is kifejtette, hogyan képzeli el az ösztöndíjasok kiküldését, s mi-ben látja saját nevelői szerepét.

Gragger felfogása szerint a CH-nak „graduate college”-ként kell működnie, ezért a döntő pont a kiküldendő fiatal szakemberek kiválogatásának módja. Alaposan tájékozódott a külföldi példák után is, és a japán és orosz példákra hivatkozva azt tanácsolta Klebelsbergnek, hogy több már végzett embert küldjenek ki, akik továbbképzéséről lehetne gondoskodni.²⁰ Az otthoni kissé egyoldalú filosz szemlélettel ellentétben a gyakorlati tudományok művelésére látott nagyobb lehetőséget Berlinben. Közgazdászokat, technikusokat, mezőgazdászokat és orvosokat várt a kollégiumba. Mindenki számára kötelezővé tette az angol nyelvet, mert úgy ítélte meg, hogy ennek a nyelvnek a jelentősége évről-évre növekedni fog, s ez válik a nemzetközi érintkezésekben a második nyelvvé. Az első két év lefutása után már világosan látta, hogy tervszerűbben kellene az ösztöndíjasokat elosztani. Magyarnak konkrét javaslatokat tett arra, hogy évenként készítsenek „szellemi költségvetést”, mivel a Collegium Hungaricum többet nyújt, mint egy átlagos középiskolai tanár kiképzése. A szakok kijelölésénél is javaslatot tett: „Kell anglista, oláhista, szlávista, iráni, sinológus, orvosokból higienista, tuberkolózis kutató, gyermekgyógyász... de nincs otthon pedagógia szakképzettségű sem, pedig Berlinben ez már önálló tudomány.”²¹ 1924 végére sikerült a Collegium Hungaricumot tisztességesen elindítani, s ekkor már biztosítva látta működését is. „A hajó elindult, a matrózok jók és dolgoznak” - írja Magyarnak levelében.²²

1925 elejére már teljesen magával ragadta a Collegium Hungaricumban rejlő lehetőségek megvalósításának terve. Nagyobb, szebb, koncepciózusabban működő intézetet szeretett volna létesíteni, mégpedig úgy, hogy szorosabb viszonyt alakítson ki az intézettel. Nemcsak a szervezési kérdésekre figyelt Gragger, több levelében fogalmazta meg nevelési ideálját, melyet a kollégium nyújtotta lehetőségek segítségével szeretett volna megvalósítani. „Úgy képzelem, egy nemzeti rend épülhet belőle, amely a jezsuita rend és a katonai tisztikar erőit egyesítheti majd, a nagy ambíciót és a kemény fegyelmet... Most van az ideje, hogy az „úr” típus helyébe a bon ourver-t tegyük meg a nemzeti ideál alakká!”²³

A legpontosabban Klebelsbergnek fogalmazta meg elképzeléseit: „Legnagyobb ambícióm, hogy a kollégium mind belső szellemét, mind pedig épületét illetőleg a

lehető legtökéletesebb, legszolidabb és a legcélszerűbb legyen minden cikornya és hipermodern velleitások nélkül... Százados múltra gondolok vissza, melyben az intézet gyökerezni fog, századokkal gondolok előre.”

Az értelmiség Trianon utáni kifosztottságának ellensúlyozását, s a revans lehetőségét is látta a kollégium adta lehetőségek kihasználásában. „Hogy a Collegium katonai szempontból is nagy jelentőségű lesz, talán nem kell fejtegetnem. A rendes katonaság nélküli Anglia sohasem teremthetett volna hadsereget a világháborúban, ha Oxford és Cambridge nem adta volna a vezetőket hozzá.”²⁴ Lázás, sietős lelkesedéssel írta az arosai szanatóriumból Magyarynak: „Addig rendbe kell jönnöm. Mert nekünk élnünk kell, kedves Zoltán, még sokáig, amíg a magyarok és a németek meg nem állták a nagy bosszút, a leszámolást a csúf megaláztatásokért, míg el nem jött a bella vendetta ideje. Addig ápoljuk az ifjúság lelkét, neveljük a nemzet új vezéreit.”²⁵

Dahlemtől a Dorotheenstrasséig

1925 nyaratól egyre inkább megérlelődött Graggerben az elképzelés, hogy egy új, nagy kollégiumot épít, sőt a Magyar Intézetet is szorosabban össze akarta kapcsolni a kollégiummal. Klebelsbergnek azt az elképzelését írta meg, hogy a marienstrassei ház eladásával - amelyet amúgy is átmeneti megoldásnak tekintettek - a kollégiumot, a Magyar Intézetet is a dahlemi telken építené föl. A dahlemi telek ötlete azért merült fel, mert a Kaiser Wilhelm Institut melletti állami birtokokat a porosz kormány akkor kezdte felosztani, s Graggernek így lehetősége volt kedvező áron megfelelő telket szerezni az intézetek részére.

A dahlemi terv megnyerte Klebelsberg tetszését, és felhatalmazta Graggert a tárgyalásokra. 1925 végén, Klebelsberg berlini látogatása előtt már meg is volt a kiválasztott telek, melyet a tervek szerint a porosz kormány, mint ajándékot kívánt átadni Klebelsbergnek. Ez ugyan tulajdonjogot nem jelentett, csak 99 évre szóló örök bérletet, de Gragger okos záradékkal biztosította a teleknek a Gyűjteményegyetem nevére való telekkönyvezhetőségét.

Klebelsberg berlini útját is Gragger készítette elő, s a miniszter 1925 őszén köszönő levelet írt Graggernek, mert igen sikeresnek érezte tárgyalásait. A két nemzet kultuszminisztereinek találkozását egyértelműen Gragger 10 éves tevékenysége segítette elő, s a sikerességének is ez volt a záloga. Becker igen jó benyomást tett Klebelsbergre, aki a magyar intézmények részére telket és segítséget is ígért. 1925 novemberében Gragger már a telken fölépítendő Collegium Hungaricum

épületének tervét is elkészíttette, amelyhez Klebelsbergnek annyi instrukciója volt, hogy az ne legyen se szecessziós, se ultramodern. Az építéshez Gragger egy kis bizottságot is életre hívott, melyben Becker, mint a Gesellschaft elnöke, a porosz kultuszminiszter építési referense és a berlini magyar egyesület elnöke, „úgy is, mint gazdag ember” képviseltette magát.²⁶A dahlemi tervet végül a magyar kultuskormányzat adta fel, mivel túl távol esett volna a városközponttól, s mivel Gragger időközben egy sokkal kedvezőbb lehetőséget talált.

Közvetlenül az egyetem tőszomszédságában, az intézet melletti házat, a Herz-palotát eladásra kínálták, s bár az egyetem maga is terjeszkedni akart, s megvenni a házat, mégis - Gragger és Becker közbenjárására - átengedték a vételi jogot a Collegium Hungaricum céljára. A vételi ár - 900 ezer márka - rendkívül kedvezőnek volt mondható. A Collegium Hungaricum egyetem melletti elhelyezése annál is inkább megfelelőnek látszott, mert az a graggeri elképzelés, hogy a két intézet területileg is szorosabb kapcsolatba kerüljön egymással, megvalósíthatónak tűnt, mivel a porosz kormány felajánlotta a Collegium Hungaricummal kertszomszédságban lévő Knobelsdorfer palotát az intézet céljaira. A két intézet szervezeti egysége és a Gragger által is ideálisnak mondott elhelyezésbeli közelsége csak a tudós-szervező halála után valósulhatott meg. Azonban a kollégium megépítésének ideája, s az ott folyó munka szelleme tőle eredezett, és hatott az intézetek fennállásáig.

A Collegium Hungaricum épülete körüli bonyodalmak

A magyar ösztöndíjasok jobb elhelyezését, modern munkafeltételeket biztosító és egyben magas szellemi színvonalon élő közösség céljait szolgáló kollégiumi épület megvalósítása Gragger tevékenységének középpontjába került. Hogy a dahlemi telekre való építkezésről valójában hogyan terelődött át a szó a dorotheenstrassei Herz-palota megvásárlására, nem követhető nyomon. Gragger Klebelsberghez illetve Magyary Zoltánhoz intézett leveleiben, 1926 február elejétől már az épület megvásárlásának feltételei és körülményei körvonalazódtak. Gragger február elején itthon járt, és megvitte a hírt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, hogy jó lehetőséget lát a Magyar Intézet és a kollégium elhelyezésére közvetlenül az egyetem mellett egy már meglevő ház megvételével és átalakításával. Ez lényegesen gyorsabban lehetővé tenné a Collegium Hungaricum tevékenységének megindítását, hiszen az átépítést jóval hamarabb és kedvezőbb anyagi feltételek között megvalósíthatnák, mint egy új ház építését.

1926. február 11-én Berlinből lelkes hangvételű levelet írt Gragger Klebelsbergnek. Az épület megvásárlását a miniszter 1926. március 2-án kelt levelében engedélyezte és Gragger már az átépítés nagyszabású tervét is beterjesztette.²⁷ A kollégium épületében 60 kutató, illetve ösztöndíjas részére alakítottak ki helyiségeket, a hozzájuk tartozó könyvtárral, társalgóval, díszteremmel, ebédlővel együtt. A porosz kormány segítőkészségét jelentette az adó elengedése és a kollégiumhoz tartozó kertnek az adományozása, sőt az, hogy már most ígéretet tettek arra, hogy a kollégium egyik termét a porosz kormány rendezi be ajándékként.

Az építkezést még az év tavaszán megkezdték azzal a nagyszabású elképzeléssel, hogy a tervezett 60 kollégista hellyel már ugyanazon év őszén megindulhat a működés. Graggernek minden szervező, tervező erejét, összeköttetéseit igénybe kellett venni ehhez a vállalkozáshoz, hiszen a hivatalokat megelőzve, engedély nélkül, adók elengedéséért harcolva kezdték meg az építkezést. Gragger képes volt minden nehézségen túljutni, s megszerezni az átépítéshez szükséges 350000 márkát, sőt az is kiderült, hogy üzletileg is jó befektetésnek bizonyult az épület, mert az adóhivatal az adásvételi ügylet lebonyolítása után 150000 márkával magasabb értékűnek becsülte a megvásárolt házat.²⁸ A magyar intézet cétjaira szánt Knobelsdorf palota adminisztrációs ügyeinek intézése is Graggerre hárult. A palotát ugyanis a valóságban Bécsben élő Max Reinhard családja lakta, s a porosz hatóságok nem nagy buzgalommal vitték a kitelepítés ügyét. Gragger azonban bérbe vette ezt a házat is, alkudott, ügyintézett, harcolt az építési hatóságokkal az építési engedély miatt, de októberben már a harmadik emelet fedésén dolgoztak, szerelték a villany-, víz- és központi fűtés szerelvényeit is. Gragger biztos volt benne, hogy legkésőbb februárra véglegesen átköltözhetnek.

Közben az intézetek belső életének megszervezéséről sem feledkezett meg. Támedly Mihály személyében egy rendkívül alapos, pontos kollégiumigazgatót talált, akit Bécsből hívott magához. Együttal megfoglamazta elképzeléseit arra nézve is, hogy kik legyenek a Collegium Hungaricum tagjai, hogy a legnagyobb hasznára váljanak a nemzeti tudománynak. Az építkezés nagyszabású lehetőségeket teremtett, de a tudós, visszaszorítva tudományszervező elképzeléseit önmagába, szinte magát legyőzve figyelmeztette barátait arra, hogy a mennyiség ne-hogy a tudományosság minőségének kárára menjen. Kicsit megjijedt a 60 kollégiumi hely tartalmas feltöltésétől. „Vigyáznunk kell, nehogy a kollégisták számának hirtelen nagymérvű szaporodása a szellemi proletariátus megnövekedését vonja maga után otthon...” - írta Magyarynak, majd Klebelsbergnek.

Nevelési elveit sokszor kifejtette már, s sikerét is bizonyította mindaddig, hiszen mindenki, aki kapcsolatba került vele, elsősorban színes, de nagyon mély erkölcsiségű személyiségének varázsa alá került. Különösen így volt ez a fiatalokkal, akikre született pedagógus egyénisége szinte kritika nélkül hatott. Pedig igen szigorú nevelési elveket vallott. A szigorú jezsuita erkölcsiség és spártai jellembéli és testi erő egyaránt fontos szerepet játszott ebben a nevelési elvben. Jól látta, hogy az egész állami élet kiépülése szempontjából mennyire fontos egy jól képzett, a hatalom számára megbízható kultúrbürokrácia felnevelése. „A nehéz áron megszerzett függetlenség új problémák elé állította Magyarországot. Míg előbb az Ausztriával való közösségünk folytán állami életünk javarészből Ausztriáé után igazodott, a kezdeményező és vezető szerep legnagyobb részben ennél volt, addig most magunkra hagyatva égető szükséggel nehezedik ránk az új helyzetbe beilleszkedni tudó, önálló és felelős vezetők képzésének feladata. Az állami élet minden ágához, a vám-, adó- és közgazdasági ügyek irányításához éppúgy, mint a közigazgatáshoz magasabb látókörű szakértőkre van szükség. De nem szabad egyoldalúan csupán az intellektuális kiképzésre, a tudásra helyezni a súlyt. Az új vezérideálban egyesülnie kell az athéni és a spártai ideálnak. Jellemszilárdság és erkölcsi erő nélkül a tudás lenyűgözött erő, vagy az önzés veszedelmes eszköze. Ezt az erkölcsi öntudatot és akaraterőt kell tehát kifejleszteniünk, a közösség szolgálatába állítva az erősebbet, s izoláltságból kiszabadítva a kevésbé ügyeset.”²⁹

Rendkívül büszke volt a kollégiumra, nem érdemtelenül, s arról számolt be Klebelsbergnek, hogy bizony nagy visszhangja volt Berlinben a magyar kultúrpalota építésének: „... valóban megirigyelhet mindenki. Kezdi már utánozni a Collegium Hungaricumot. Elsőnek a franciák építenek itt egyet, az oroszok és japánok pedig most tárgyalnak, hogy utánazzák intézményünket. Ha készen leszünk, senki utánunk ilyen jól már nem csinálhatja, mert a legjobb s legszebb hely már a mienk az egyetem mellett.”³⁰

Az 1926-os év a házvásárlás, az átépítés és a további terjeszkedés lehetőségének lázában telt el. Klebelsberg nagyvonalú külföldi ösztöndíjrendszere és a kulturális intézetek kiépítése szinte akadály nélkül folyt, hiszen ebben az időszakban a kultusztárcának olyan anyagi források álltak rendelkezésre, mint addig talán soha. A külföldi kölcsönökkel talpraállított magyar gazdaság befektetéseket a párizsi békeszerződések értelmében nem tehetett a hadügy területén, s így a kultusztárca a költségvetés egyik nyertese lett az évi kb. 10%-os összeggel. S amire ez nem volt elegendő, Klebelsberg akarata és befolyása révén elő tudta teremteni a fedezetet terveinek megvalósítására. Így sikerült előteremteni a Collegium Hungaricumok

épületeinek megvásárlásához és átépítéséhez szükséges 1200 ezer aranymárkát, amelyet - Magyar Zoltán szavai szerint - Klebelsberg előteremti, mert „el van rá szánva, ami elég a sikerhez”.³¹

A magyar kulturális intézetek kiépítésében még nagyobb tervek is megfogalmazódtak. Gragger a kollégium és az intézet mellett még egy tudományos központot tervez, mégpedig egy kutatóintézetet szeretne létesíteni a dahlemi Kaiser Wilhelm Institut mellett. Ez irányban is felderíti a lehetőségeket, s talál egy viszonylag kedvező áron ajánlott ikervillát Dahlemben. A berlini gazdasági helyzet akkor leszorított ingatlanárakat eredményezett, amely során venni eredményesebb volt, mint eladni. S bár az ikervillát nem sikerült kiszorítani a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetéséből, mégis meg tudták venni a telek kisebb részét, arra számítva, hogy a kutatóintézetet egy kicsit később majd módjukban lesz kialakítani. A sok szálon futó ingatlanvásárlás, átépítés és egyéb szervezési feladatok egyszerűsítése végett Gragger egyenesen Budapestről, Klebelsbergtől kapott felhatalmazást a vásárlások, illetve a háztulajdonosi jogok képviseletére. A szinte teljes egészében Gragger kezében összefutó pénzügyi szálak kibogozása a későbbi években sok gondot okozott, de ki gondolhatott akkor arra, hogy a fiatal tudós élete virágában, néhány nap leforgása alatt meghal.

A lendületes munka az érdeklődés középpontjába állította Graggert és a Collegium Hungaricumot itthon és Berlinben egyaránt. Szinte természetes, hogy megindultak a támadások is, egyrészt a pazarló költekezés elítélésének irányában, másrészt a magyar érdekek védelme érdekében.³² A támadásokat hamarosan le tudták állítani, hiszen mindenki előtt világossá vált, hogy valóban jó „üzletet” csináltak a dorotheenstrassei palotával, melynek átépítését is rendkívül körültekintően végezték el, mellyel az aránylag olcsón megvett ház értéke majd a kétszeresére emelkedett. Gragger egyik levelében a Magyar Hírlap támadására reagálva így írt: „A házat velünk egyidőben a berlini egyetem is meg akarta venni, s nehezen, csak előzékenységből állott el a vételtől, arra az esetre azonban, ha a ház újra eladó volna, már opciót jelentett be, ami nem azt mutatja, mintha a ház nem érne meg az árát, s mintha a Collegium céljaira „alkalmatlan luxuspalota” volna.”

A hatalmas kiadásokat azonban nem fokozhatták, sőt az 1926/27-es költségvetési terv készítésénél Magyar egy kis önmérsékletre intette Graggert: „Nagy egyszerűségekre kell törekednünk, mert nagy rezsi mellett oly sokba kerül egy-egy ösztöndíjas, hogy nehezen kivédhető támadásnak tennők ki a kollégiumi rendszert. A tanulmányi kiadások terén is takarékoskodnunk kell és ugyanezt Lábánnál (a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója) is teljes határozottsággal kellett érvényesí-

tenünk, mert színházra, vezetésekre, kirándulásokra, bármily kívánatosak is, állami pénzeket igazán nem áldozhatunk.” Gragger - az intenciókat figyelembe véve két költségvetési tervezetet készített. Az egyiket, maximalizált igényekkel a Collegium Hungaricum, a Magyar Intézet és a majdani kutatóintézet költségei tettek ki, mégpedig úgy, hogy kiszámítja 30, 40 és 60 tag, vagyis ösztöndíjas esetében. Ennek végösszege az igazgatók fizetése nélkül 148827 márka volt. A minimum költségeket csak a Collegium Hungaricum 30 ösztöndíjasára és a Magyar Intézet fenntartására számolta ki, s végül ezt az 54280 márkát, azaz 73260 pengőt fogadtak el. Ebben a tervezetben nincs felsorolva az igazgatók fizetése és a kiadványokra fordítható összeg, melyet más forrásból fedeztek. Arra a vádra, hogy a berlini kollégistákra fordított összeg magasabb volna, mint pl. a bécsieké, egy táblázattal felelt, amelyben összeveti a két intézet azonos feladatai ellátására elköltöttéket. E szerint osztrák schillingben számolva Berlin 107957 schillingbe, Bécs pedig 100622 schillingbe került, ha ugyanannyi kollégistával számolunk. A különbség minimális, s az eltérést is az étkezés, fűtés és világítás magasabb költségei okozzák.³³ A számítások szerint egy kollégista évi 2500 márkába kerül, egy évet 10 hónapra véve, tanulmányi évként számolva. Ebben az összegben azonban már benne van nemcsak az ellátás, lakás, mosás, hanem havi 4 színház vagy hangverseny, múzeumi látogatások, kirándulások, az egyetemi tandíjak, sőt még a házi nyelvórák (angol, francia, német) és a vívóórák díja is.

Gragger Róbert halála és az azt követő bonyodalmak

A berlini kulturális intézetek tevékenységük egyik forróján álltak 1926 végén, amikor Gragger Róbert hirtelen és váratlanul meghalt. A kollégium építkezése gőzerővel folyt, sőt már berendezéseket, bútorokat vásároltak a szobákba, a Magyar Intézet éppen a Knobelsdorfer palota épületébe készülődött átköltözni, s ezzel új távlatok, fejlődési lehetőségek nyíltak előtte; a Jahrbücher és az Ungarische Bibliothek kötetei egyre sűrűbben és színvonalasabb tartalommal jelentek meg, Gragger pedig mindezen tudományos intézetek igazgatása és az építkezések mellett még a német-magyar diplomáciai kapcsolatokban is segédkezett. Klebelsbergnek még utolsó levelében azt tanácsolta, hogy hívják meg vadászatra Braun miniszterelnököt, aki, mint a szocialista párt prominens képviselője, „ha ő egy súlyos szarvasagancssal térhetne vissza, az egész baloldal rokonszenvét felénk tudnánk fordítani.”³⁴ Leles, bizakodó levelet írt barátjának, Magyary Zoltánnak is, elsősorban a kollégium ügyeiről, melyek igen jól haladtak, s Gragger meg volt

győződve róla, hogy februárra végleg beköltözhetnek. De nem adatott meg neki ez a pillanat. 1926 november elején megbetegedett, lázas lett, de így lázasan is dahlemi villájából telefonon igazgatta a kollégium és az intézet életét. Néhány nap múlva azonban elvesztette az eszméletét, s az amúgy is gyenge fizikumú fiatal tudós, akinek eddigi életéhez is hozzátartoztak a svájci szanatóriumokban töltött hónapok, az agyhártyagyulladás nem tudta kiheverni, s rövid szenvedés után november 10-én meghalt. Tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála nemcsak a tudományos munka és az intézetek működésében okozott zavarokat, de komoly nehézségeket okozott a szerteágazó pénzügyek tisztázása is. Gragger súlyos betegsége alatt derült ki ugyanis, hogy a berlini intézetek támogatásának összege, a házvásárlásra és átépítésre szánt összeg, valamint a dahlemi telek is Gragger nevén van elhelyezve, három különböző bankban, értékpapírokban és készpénzben Gragger személyes vagyonával összekeverve. Amikor Gragger elvesztette eszméletét, s az orvosok lemondtak róla, egyik utolsó tiszta pillanatában aláírtak vele egy iratot, mely szerint a Gragger Róbert név alatt elhelyezett pénzek és vagyontárgyak felett halála után Becker rendelkezhetett, mivel azok egy része állami pénz volt. A pénzügyek tisztázása rendkívül nehezen sikerült, míg végül az átépítés teljes pénzügyi lezárásakor, a marienstrassei ház eladása után Támadly Mihály, a Collegium Hungaricum igazgatója 1929-ben küldte el végleges jelentését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak. A jelentés szerint, egy név alatt szerepelt az építkezési alap (Baufond), a kollégium évi dotációja és Gragger magánvagyon. A szétválasztás megtörtént, s kiderült a kollégium létesítésének végleges összege is, mely szerint összesen, berendezéssel és átépítéssel együtt a kollégium 1399396 márkába került. Az időközben üressé vált marienstrassei házat is eladták, mégpedig 38316 márka nyereséggel, mivel azt az infláció idején olcsón vették, olyannyira, hogy az épület előző tulajdonosa a magas eladási árra való tekintettel még 6000 márkát kapott követelésre.³⁵

Gragger halála nemcsak, s nem elsősorban pénzügyi, szervezési nehézségeket okozott. Több volt ő, mint a Magyar Intézet vagy a Collegium Hungaricum megálmodója s létrehívója. Meghatározó személyiség volt - szürke eminienciásként - a korszak magyar-német kultúrdiplomáciai kapcsolatának alakításában is. Személyes barátság, mély és rendkívül közvetlen kapcsolat fűzte Becker porosz külügyminiszterhez, s ő volt az, aki előkészítette, s személyes munkájával megalapozta a két kultuszminiszter találkozását, a folyamatos kapcsolattartását is, amely még Gragger halála után is tartott. Gragger levelezéséből Klebelsberggel, a Klebelsberg-Becker levelekből kitűnik, hogy tulajdonképpen Gragger berlini inté-

zetei és tudományos vállalkozásai „hozták össze” a két minisztert. Klebelsberg ösztöndíjrendszerének és a külföldi intézetek kiépítésének gyakorlati megvalósítója Gragger volt, s ő volt a kapcsolódási pont, amelyen keresztül a két kultúrpolitikus elérte egymást. Klebelsberg 1925 októberében lezajlott berlini látogatásakor, majd a következő év tavaszán Becker viszontlátogatásakor mindkét oldalon ellenérzéseket kellett legyőzni. A Weimari Köztársaságban nem vették szívesen Klebelsbergét, aki a „numerus clausus” törvény bevezetésével persona non grátának minősült, s ugyanígy nehezen volt elfogadható Budapesten is Becker baloldali személyisége. A programok összeállításáról mindkét látogatás alkalmával Gragger gondoskodott, illetve az ő javaslatai, intenciói alapján rendezték meg a találkozókat mindkét országban.

A politikai közhangulatot érzékelteti az az esemény, amely még 1925 tavaszán zajlott, s amely miatt Becker magyarországi látogatása Klebelsberg berlini útjára váltott. A két miniszter kapcsolatait, illetve a kultúrkapcsolatok megerősítését célozták volna Becker akadémiai taggá választása Budapesten, illetve Klebelsberg díszdoktorrá fogadása a Berliini Egyetemen. A sajtó még a választások megtörténte előtt nyilvánosságra hozta Becker remélt akadémiai tagságát. Annál nagyobb volt a kínos bukás híre, mikor is Beckert a szakosztály megválasztása és ajánlása ellenére a plénum titkos szavazáson megbuktatta. A kínos ügy Graggert is nagyon mélyen érintette. Így írt erről Klebelsbergnek: „Föl vagyok háborodva ezen a harlekinádán, mert egyes professzor urak jónak látták meg nem felelő állításokkal titkosan korteskedni, másrészt most egy ilyen rendkívül finom úri egyéniséget akartak az illetők megcsúfolni.”³⁶ De Klebelsbergnek sem volt könnyebb Berlinben éppen a numerus clausus ügyében, Gragger azt ajánlotta a kultuszminiszternek, hogy látogatása alkalmából adjon interjút az úgyről, mert egy okos, higgadt beszélgetés talán nemzetközi viszonylatban is javítaná a liberális sajtó tartózkodó, hűvös hangját. A berlini egyetem tiszteletbeli doktorságát nem sikerült Klebelsbergnek elérnie, bár évről-évre hitegették a minisztert, de az egyetem mindig elutasította. Gragger közben fáradhatatlanul tette a dolgát, építette a kapcsolatokat, közvetített a két miniszter között, ha kellett, tanácsokat adott Klebelsbergnek, s beszédet, tanulmányt írt Beckernek.

Halála rendkívül nagy veszteség volt mindkét félnek, s sokáig úgy tűnt, hogy az általa megkezdett utat nem tudja senki folytatni. Klebelsberg álmainak egyik legeredményesebb megvalósítóját, a német kultúrkörhöz csatlakozó magyar értelmiség meghatározó láncszemét veszítette el. Becker nemcsak ezeket, hanem testi-lelki jóbarátot is elveszített Graggerben. Hogy milyen veszteség érte a porosz tu-

dóst és politikust, azt leginkább „Emlékbeszéd”-éből olvashatjuk ki.³⁷ Becker ott volt barátja halálos ágyánál, síremléket csináltatott neki a csendes dahlemi temetőben, amelyre ezeket a szavakat vésette: „Németország és Magyarország jelentette számára a munkát és a vágyat”.

De ennél többet is tett Becker, aki Gragger testamentumának, munkájának továbbfolytatója volt, s nem hagyta magára a magyar kultúra berlini intézeteit egészen haláláig. Míg aktív kultúrpolitikus volt, a kollégium építésében, az intézet munkájának szervezésében, a Gesellschaft elnökségében tevőlegesen is részt vett. Segítette, támogatta Gragger utódját, Farkas Gyulát mindaddig, míg a politikai viharok szele elsodorta az „istentelen forradalmárt, a baloldaliság megtestesítőjét”. Sőt azután is, mikor hivatali posztjáról lemondva, magánemberként „csak” tudósként élt. Nem mondott le a Gesellschaft elnöki tisztségéről, s külön örömmel töltötte el, hogy röviddel lemondása után három magyar egyetem avatta díszdoktorává. Kapcsolata a Magyar Intézettel és a Collegium Hungaricummal még szorosabbá vált, mivel az intézetbe költöztette dolgozószobáját, és a Collegium Hungaricum bocsájtott helyet rendelkezésére egyetemi intézete számára.

Gragger „ungarológia”-gondolatának kiteljesedése

A berlini egyetem magyar tanszékének apró magyából Gragger az évek során lombos fát nevelt, mely az ungarológia-hungarológia művelésének területét bonthatkozttatta ki. Az ungarológia meghatározását először az 1925 januárjában Magyar Zoltánhoz írt, már idézett levelében találjuk meg. Az ungarológia gondolatának leírását, a tudományterület pontos meghatározását, s azt, hogy mit is értett ezen Gragger, s milyen úton-módon gondolta e területet művelni, egy jegyzőkönyvben találhatjuk meg a legrészletesebben. Sajnos nem fejtette ki ezirányú gondolatait sem tudományos cikkben, sem egyéb alaposabb tanulmányban, s így a fogalom körülhatárolását az utókornak meglehetősen nehéz elvégezni. Az egyik kapaszkodót a Külföldi Magyar Tudományos Intézetek Szövetségének 1925. május 12-15. között tartott tanácskozásán rögzített jegyzőkönyve jelenti, ahol az ungarológia intenzív művelése mint követelmény megfogalmazódott. Ez meglehetősen soványka kifejtése ennek a mindig is vitatott értelmű fogalomnak, de ha összevetjük Gragger tudományos működésével és főképp tudományszervezői, kiadói tevékenységével, akkor kialakulhat egy meglehetősen pontos és világos kép róla.

1925 tavaszán Gragger Berlinbe összehívott egy tanácskozást az addig létesített kulturális intézetek és Collegium Hungaricumok igazgatói számára. Érezte ugyanis, hogy ahhoz, hogy a Klebelsberg által nagyvonalúan támogatott külföldi ösztöndíjrendszer és az intézetek a kezdeti lendület után a jövőben is működni tudjanak, meg kell határozni tevékenységi területüket úgy, hogy a kutatás és a tudomány területén fejlődni tudjanak. Az intézetek, bár eltérő körülmények, változó külső viszonyok között, mégis valami egységes, központi célra szerveződtek. Ezt a szervező erőt pedig az ungarológia művelésében látta.

1925. május 12-16. között hívta össze az érintett intézetek vezetőit, s megalakították a Külföldi Magyar Tudományos Intézmények Szövetségét (KISZ). A szövetség kettős célt tűzött maga elé, amikor tevékenységét külföldi és hazai működésben fogalmazta meg. A külföldre irányuló működés szigorúan tudományos és ismeretterjesztő jellegű lehet, tartózkodva mindennemű politikai és propagandisztikus tevékenységtől, s az intézetek működésük színhelyén iparkodnak a magyar tudományosságának nevet szerezni. A célmeghatározás című pontjában bukkan fel az ungarológia: „Elsőrangú fontosságú az ungarológia intenzív művelése, illetve az idevágó összefoglaló munkáknak nyugati nyelven való megírása és megjelentetése. Különösen nagy súly helyezendő az egyes nemzetek Magyarországgal való kapcsolatainak tudományos feldolgozására (politikai, történelmi, irodalomtörténeti, nemzetgazdaságtani szempontból).”³⁸

Az egyes tudományos intézeteknek különálló céljuk és szervezetük van, de a „magyar tudományos élet és az ungarológia előmozdításában, mint közös célban mindnyájan találkozunk” - írta Gragger a jegyzőkönyv bevezetőjében. Az ungarológia ebben az összefüggésben minden olyan ismert anyagot, tudomány művelését összegyűjti, ami kapcsolatban áll a magyarsággal, a magyarokról szóló bármilyen tudományterületen elért eredménnyel, a magyarság kapcsolataival a szomszéd, vagy rokon népekkel. Ezt a gondolatsort végigvezetve Gragger tudományosan megalapozott, a külföld számára relevanciát jelentő ismereteket akart összegyűjteni, s a nyugati nyelveken megjelentetni a magyarságról. Ezt bizonyítják kiadványai és kiadványtervei, melyek fő profilja a külföld szemlélete és nézőpontja alapján összegyűjtött és magyarított ismeretegyüttes a magyarságról mint etnikumról s mint államalkotó nemzetről. A magunkat megmutatás ösztönző ereje szinte természetes, hogy Trianon után éledt fel elemi erővel. Az addigi kapcsolatrendszerünk és helyünk Európában kialakult volt. Ausztria jelentette a hajót, s mi a vontatmányt az európai tengerben. A vontatókötél elszakadtával magunknak kellett navigálni az országok, népek között, s meg kellett találni az újfajta közle-

kedés újfajta kapcsolódási pontjait. Azért volt hát szükség az ungarológia külföldi országokba kivetett vasmacskáira, hogy rajtuk keresztül megmutassuk, hogy milyenek vagyunk és milyennek látjuk környezetünket. Ha nem tudunk valóságos kapcsolatokat kiépíteni, közös ügyekkel ezeknek a kapcsolatoknak a jövőjét biztosítani, akkor idegenként, ismeretlenként hanyódnhatunk a nálunk stabilabb pozíciót elfoglaltak megnemértése közepette.

A kicsit leegyszerűsített magyarságismeretet ezért kell önálló területté fejleszteni, mert magunknak is tisztázni, bizonyítani kell először, hogy kik vagyunk és milyen szerepet játszunk Európában. Azokkal ellentétben, akik kapcsolatainkat csak a nyugati kultúrnemzetekkel látták fontosnak, Gragger világosan felismerte, hogy anélkül, hogy közvetlen környezetünkbe nem helyezzük el magunkat, nincs út Európához. Az Ungarische Jahrbücher beköszöntőjében a dunai népek megismerését és megismertetését is kitűzte célul, s minden évben az ösztöndíjasok felvételénél azt szorgalmazta, hogy küldjenek ki „szlavistákat, oláhistákat”, ahogy ő írta. A Kulturális Intézetek Szövetségének jegyzőkönyvébe is hangsúlyosan került be ez a terület: „Rendkívül sajnálatos, hogy a Magyarországgal szomszédos népekkel való kapcsolatok tudományos feldolgozása hiányos és ezért a Szövetség multhatatlanul szükségesnek tartja, hogy a hazai illetékes tényezők megfelelő tudományos szakerők kiképzéséről gondoskodjanak és ezeknek a külföldi tudományos intézményekbe való bekapcsolását lehetővé tegyék.”³⁹

Gragger mindezeket az igényeket érezte külföldiként, magyarként Berlinben. Saját létét kellett bizonyítania, és tanszéke territóriumát kellett meghatároznia, s kiterjesztenie ahhoz, hogy úgy érezze, fontos az, amit csinál. A porosz kultúrkormányzat nem titkoltan politikai indíttatású gesztusát, a magyar katedrát a berlini egyetemen végül Gragger töltötte ki olyan tartalommal, melynek érvényességét a mai napig nem vitatjuk. Nem új tudományterületet fedezett fel, de az ismeretek feldolgozásának új szempontrendszerét próbálta kialakítani, s megtalálni hozzájuk a megfelelő módszert. Az ismeretek más szerkezetbe való rendezése azonban azt is kirajzolta, hogy hol vannak hiányosságok, bizonytalanságok, s ezzel új utakat is nyitott a tudományos kutatómunkának.

Mindezekhez a kutatási és tudományos feldolgozást, kiképzést igénylő célokhoz megfelelő eszközöket és módszereket is igen szabatosan megfogalmaztak ezen a tanácskozáson. „A külföldre való hatás szempontjából fontos a tudományos orgánum. Ezen célból mindennél intenzívebb szellemi támogatást kell nyújtani az Ungarische Jahrbücher-nek és a Revue des Etudes Hongroises-nak, el kell látni a külföldi tudományos folyóiratokat magyar vonatkozású könyvek ismertetésével és

önálló cikkeikkel. Szükség van tudományos és ismeretterjesztő előadások megtartására és a már ilyen irányba működő egyesületekbe való bekapcsolódásra. Minden kínálkozó alkalom (évforduló, stb.) kihasználendő. Törekedni kell arra, hogy a külföldi tudományos intézményekben talajt nyerjünk (előadási megbízás, venia legendi, lektorátus által). E törekvések előmozdítására szükség van magyar nyelv- és olvasókönyvek, szótárak stb. megírására.” Azzal, hogy saját feladataikat és céljaikat meghatározták, olyan munkaprogramot alakítottak ki, amely kitartott egészen az intézetek kényszerű megszűnéséig, vagy a munkásságok félbeszakadásáig a háború miatt. Tartott volna ez a program tovább is, hiszen a bécsi, a római és párizsi intézetek, a Collegium Hungaricumok próbálkoztak azzal, hogy e szellemenben folyamatosan dolgozzanak a háború után, de a térségünkben meghatározó politikai erők egyértelműen megakadályozták ezt, sőt ahol s amennyire lehetett, föl is számolták az intézeteket, vagy legalább is működésüket sülyesztették le egy érdektelen és unalmas művelődési ház szintjére.

A Gragger által megfogalmazottak második fő egysége a hazai vonatkozású működési feltételekre vonatkozik. A három pontban megfogalmazottak a külföldi tudományos intézetek állandó és tervszerű, magas színvonalon képzett tudós utánpótlására tettek javaslatot. Az itthoniak feladata az, hogy gondoskodjanak arról, hogy azokban a szakkörökben, melyeknek ma a magyar tudományos életben nincsenek művelői, megfelelő szakerők képeztesse ki, hogy a kiküldöttek nyelvi előképzettsége kitűnő legyen, mert különben az intézetek munkája megbénul. S végül, hogy a szövetség működését még intenzívebbé tegyék, ne hagyják eltűnni a volt intézeti tagokat, volt kollégistákat a szemük elől, hanem egy itthon kialakított szervezet segítségével minden volt s jelen taggal állandóan tartsák fenn a kapcsolatot. A szövetség alig tudott többet tenni, mint ennek az első, s egyben az utolsó konferenciának a jegyzőkönyvét megfogalmazni. Gragger halála után feledésbe merült ez a kezdeményezés, s nem volt olyan személyiség, aki utána hozzá hasonló tenni akarással és hittel folytatta volna ezt a munkát. Amúgy sem talált igazán nagy fogadókészségre a többi intézményigazgató között ez a kezdeményezés. Károlyi Árpád Bécsben egyenesen rossz néven vette, hogy a fiatal tudós Berlinbe rángatja őket valamiféle konferenciára. Nem is ment el arra, csak Lábán Antal, a Collegium Hungaricum igazgatója.

A graggeri gondolat egyik részét végül is a Collegium Hungaricum Szövetség megalakításakor valósították meg. A volt ösztöndíjasok 1935. március 30-án tartották első rendes közgyűlésüket, amelynek legfontosabb feladata az volt, hogy térképezze fel az addigi volt ösztöndíjasokat, nyilvántartva, s az 1936-os Zseb-

könyvben kiadva, hogy bármely ösztöndíjas mikor, milyen munkakörben és hol volt külföldön, s mi a jelenlegi állása.

Abban az egységes szellemben, amelyben a KISZ 1925-ös tanácskozásának a jegyzőkönyve megfogalmazódott, többé nem jött létre a magyar kulturális intézetek együttműködése. Hiányzott hozzá az európai kultúrember határokat, részérdekeket túlnövő gondolkodóképessége, a nagyvonalú Gragger szelleme.

Irodalom (III/A)

- 1 Bessenyei Ákos: Gragger Róbert. Bp. 1944. Danubius K. (Minerva kat. 158.)
- 2 OSZK Kt. Gragger Róbert levelei. Gragger Vilmához. 1905-1923., 93 db
- 3 Gragger Róbert: Beck Károly és a német politikai költészet. Bp. 1909.
- 4 Gragger Róbert: La poésie hongroise contemporaine = La Prese, Paris 1907.
- Gragger Róbert: Souvenirs de Constantinople = La Prese, Paris 1907.
- 5 Pécsy Gyula: Nachwart de Herausgebers dem 50. Band der Jahrbücher zum Geleit = UAJb (50) 1978.
- 6 OSZK Kt. Gragger Róbert levelei Kebelsberg Kunónak. 1924-26., 24 db.
- 7 Kornya László: Das Wirken ungarischen Lektoren an der Berliner Universität 1917-1945 im Spiegel der von Robert Gragger begründeten „Ungarischen Jahrbücher“ = Berliner Beiträge zur Hungarologie 3. Berlin-Budapest. 1988.
- 8 Ua. m. 6.
- 9 Ungarischen Jahrbücher (1) 1. 1921.
- 10 Ungarischen Jahrbücher. 1921- Ural-Altajische Jahr. Göttingen
- 11 Gragger Róbert: Eine altungarische Marienklage = Ung. Jahrbücher Bd. III. 1923. 27-46.
- 12 Ungarische Bibliothek, Hrsg. Gragger Róbert für das Ungarische Institut an der Universität Berlin.

I. Reihe Bd. 1-11.

II. Reihe Bd. 1-5.

III. Reihe Bd. 1-3.

Bln: W. de Gruyter 1919-1927.

Bibliographia Hungariae Rgl. I-III.

Ben. W. de Gruyter 1923-1927.

- 13 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 1., 1923. júl. 11.
- 14 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 14., 1924. dec. 30.
- 15 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 13., 1924. dec. 9.
- 16 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 51., 1926. okt. 22.
- 17 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 40., 1926. júl. 14.
- 18 OSZK Kt. Magyary Zoltán Gragger Róberthez 5., 1926. febr. 13.
- 19 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 16., 1925. jan.
- 20 OSZK Kt. Gragger Róbert Klebelsberg Kunóhoz 1., 1924. szept. 2.
- 21 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 19., 1925. márc. 4.
- 22 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 10., 1924. okt. 29.
- 23 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 10., 1924. júl.
- 24 OSZK Kt. Gragger Róbert Klebelsberg Kunóhoz 12., 1925. nov. 4.
- 25 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 4., 1924. jan.
- 26 OSZK Kt. Klebelsberg Kunó Gragger Róberthez 1., 1925. okt. 29.
- 27 BEMI iratai Berlinben, Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, másolat, 1926. márc. 6.
- 28 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 39. lev., ápr.
- 29 BEMI iratai Berlinben, 1925. okt. 6., Gragger-Klebelsberg

- 30 OSZK Kt. Gragger-Klebensberg 20., 1926. júl. 6.
- 31 OSZK Kt. Magyary-Gragger 5. lev., 1926. febr. 17.
- 32 Tagebuch 1926. okt., Magyar Hírlap 1926. okt. 19.
- 33 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 50., 1926. okt. 21.
- 34 OSZK Kt. Gragger-Klebensberg 24., 1926. okt. 9.
- 35 OL. K. 636.429/a. Támedly Mihály jelentése, BEMI iratai Berlinben, feldolgozatlan akták
- 36 OSZK Kt. Gragger-Klebensberg 1. levél, 1925. május 27.
- 37 C.H. Becker: Emlékbeszéd
- 38 BEMI iratanyaga, Gragger levelei Klebensberghez, 1925. május 20.
- 39 ua. m. 38.

Kornya László

Gragger Róbert és az Ungarische Jahrbücher

75 évvel ezelőtt alapította meg Gragger Róbert Berlinben a Magyar Szemináriumot. Jó alkalom ez arra, hogy több szempontból megvizsgáljuk Gragger szerepét a hungarológia elmélete és gyakorlata szempontjából.

Már első életrajzírója, Bessenyei Ákos megírja róla: „Tagadhatatlan, hogy Gragger berlini tíz esztendejében tudományos munkássága mellett elsősorban a magyar kultúrpolitikának és a szervező munkának szentelte idejét. A hazája ügyéért buzgolkodó tudós úgyszólván pályájának megindulásától kezdve megállás nélkül fáradozott azon, (...) hogy a magyar tudományosságot bekapcsolja a külföld szellemi életébe, s ezáltal megszüntesse hazánkról és műveltségünkről a külföldön elterjedt felszínes ítéletet, továbbá megnyissa előttünk a továbbfejlődés lehetőségét az európai szellem közösségében.”¹ Csak röviden - adatok tükrében - a Gragger által alapított és szervezett hungarológia intézményes kereteiről. Az 1916-ban alapított Magyar Szeminárium 1917-től Berlini Magyar Intézetként működik, amelynek társadalmi-közeleti támogatója a Magyar Intézet Baráti Köre. 1918-ban magyar, 1922-ben finn lektorátust állítanak fel. Gragger kezdettől nagy figyelmet szentelt egy szakkönyvtár felépítésére és fejlesztésére. A hungarológiai alapkönyvtár később finnugor, urál-altáji (1922) és turkológiai (1925) részleggel bővült. A Berlini Magyar Intézet háttérintézményének is tekintjük a magyar kulturális külpolitika koncepciója alapján létesített hálózat részeként az 1924-ben létrehozott Collegium Hungaricumot.

Gragger 1921-ben tudományos folyóiratot, egy ún. intézeti évkönyvet indít. Az Ungarische Jahrbücher (UJb.) alapítója, kiadója és első szerkesztője Gragger Róbert (1921-1926). Az 1926-os évfolyam 4-es, decemberi füzeté címlapján közli Gragger gyászjelentését (meghalt 1926. XI. 10.). Az UJb. kiadóvállalata a Vereinigung wissenschaftlicher Verleger Walter de Gruyter & Co. Berlin - Leipzig, nyomdája Hermann Böhlau Nachfolger Hof-Buchdruckerei G.m.b.H. Weimar.

Jó lenne utánanézni, van-e nyoma a Gragger-hagyatékban, a levelezésben, az intézeti irattárban Gragger kiadói és szerkesztői tevékenységének.

A folyóirat helyét, szerepét maga a kortárs, a nagy támogató, a kitűnő barát, C.H. Becker tudós és porosz kultuszminiszter Gragger-nekrológiában

megfogalmazta: „Ez a folyóirat az egész tudományos terület nemzetközileg elismert organumává fejlődött, mert Gragger mesterien értett ahhoz, hogy a tehetséges munkatársakat megnyerje. Az UJb. ma egyike legfigyelemreméltóbb szakközlönyeinknek.” (C.H. Becker - Szekfü Gyula: Gragger Róbert emlékezete. Bp. 1927. 19.)

Az UJb. nem áll előzmények és folytatás nélkül a magyar-német szellemi érintkezés történetében. Az elődökre maga Gragger is hivatkozik az UJb. I. kötetében közzétett munkatervben (Unser Arbeitsplan, 3). Elsőként a Pozsonyban 1781-88-ban kiadott Ungarisches Magazin említi. Figyelemre méltó még a két Ungarische Revue (Riedl Szende kiadásában 1869-ben a lipcsei Brockhausnál, Hunfalvy és Heinrich Gusztáv kiadásában Lipcsében és Bécsben 1881-1885). Az utolsót emlegetett Ungarische Rundschau Heinrich Gusztáv kiadásában jelent meg Münchenben és Lipcsében 1912-16-ban, amelynek Gragger is munkatársa volt (1916. V. kötet 272). A folytatást Berlinben Julius von Farkas (Gragger halála után és vendégprofesszorsága idején Gombocz Zoltán) szerkesztő tevékenysége jelenti. Az UJb. folytatásaként Farkas a háború után Göttingenben a hungarológiai folyóiratot a finnugrisztika és az urál-altajisztika irányába bővíti. Ural-Altaische Jahrbücher (UJb.) néven. A folyóirat egyébként a kezdetektől ebbe az irányba mutat. Gragger felveszi a munkatervbe az egész urál-altaji filológia kutatását: Ernst Lewy személyében a finnugrisztikának, W. Bang Kaup személyében az összehasonlító turkológiának van professzora már az ő idejében a Magyar Intézetben.²

A folyóirat részletesebb bemutatása előtt nézzünk néhány részletet Gragger programjából, amelyet a beköszöntő Unser Arbeitsplan c. tanulmányában mutat be (I.3).

”Az új világ küszöbén ... a felelőssége tudatában levő ember kötelessége, hogy a népek tárgyilagos megismerésére törekedjék. ... Az UJb. a magyar nyelv, történelem és kultúra számára tudományos orgánust akart teremteni német nyelven, és a magyar kulturális eredményeket a német olvasóközönség számára is hozzáférhetővé akarja tenni. ... Kultúrproblémának kell felfogni a szűkebb értelemben vett tudományos kérdéseken kívül minden gazdasági, szociális, politikai és művészi problémát, mivel számunkra a kultúra az ember társadalmi életében történetileg gyökerező anyagi és szellemi alkotásoknak és intézményeknek összességét jelenti. Ezáltal adva van az UJb. programja: minden olyan részletkérdést, amely az általános kultúrproblémába torkollik, a nagy összefüggések figyelembevételével vizsgálni. Ebből a szempontból az UJb. a teljes magyar szellemi, szociális és gazda-

sági élet tükörképét akarja nyújtani. A magyar probléma tanulmányozásából kiindulva meg kell találni a szomszédos országokkal is a közös pontokat.”

A munkatervnek megfelelően az UJb. egyes számainak tematikája rendkívül gazdag és változatos: igazi ország- és kultúraismeretet (Landes- und Kulturkunde), azaz magyarságismeretet ad: „Amennyire lehet, az anyagot a közvetlen tapasztalásból, az ország és az emberek tanulmányozásából meríti, abból, amit az ország maga beszél és alkot, ami annak sajátos jelleget adott, ami azt életben tartotta.”³ A magyar nyelv, az irodalom, a művelődéstörténet, a művészet, a szociális mozgalmak, a jog- és államtudomány, a gazdasági élet, kapcsolatunk a német művelődéshez és a szomszédos országokkal, a finnugrisztika és az urál-altajisztika tudományos eredményei teszik szélessé a skálát.

A jeles szerzők a kor magyar tudományosságának reprezentánsai, jó nevű külföldi szakemberek.

Maga Gragger öt tanulmányával szerepel az UJb. kötetében: az Unser Arbeitsplanon (I.) kívül ezek a következők: Ungarische Institute für Geschichtsforschung (II.), Eine altungarische Marienklage (III.), Zur Geschichte der ugrofinnischen Sprachwissenschaft I.: W. Humboldt (IV.), Die Ungarische Universität (V.). Egyéb publikációiról még később szölok.⁴ A korabeli magyar tudományt a következők képviselik: a történész Mályusz Elemér (I.), Angyal Dávid (I.), Károlyi Árpád, Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Alföldi András (III.); a néprajztudós Moór Elemér (I., V.), Solymossi Sándor (III.), a nyelvész Gombocz Zoltán, Tolnai Vilmos (I.), Pais Dezső (III.), Kertész Manó, Horger Antal (IV.), Szinnyei József (IV. VI.), nyelvészként az irodalomtörténész Thienemann Tivadar (II.); az irodalmár Zolnai Béla (I.) és Schöpflin Aladár (V.).

A szerzők között vannak természetesen a Magyar Intézet munkatársai: Graggeren kívül a mindenkori magyar lektorok: Koszó János 1918-1922, Farkas Gyula (1922-1926), Moór Elemér (1926-1929)⁵, W. Bang Kaup turkológus, E. Lewy finnugor professzor, Öhmann, Nordmann, Rosenquist finn lektorok, Schünemann tanársegéd. Az UJb. V. kötetében találjuk W. Steinitz első jelentkezését egy, a finnek eredetéről szóló mű ismertetésével.

A Magyar Intézet munkatársai által az UJb.-be írt finnugrisztikai és (magyar) nyelvészeti tanulmányokat Gert Sauer és Klaus Rackenbrandt berlini finnugrista és hungarológus kolléga tekintette át. (G. Sauer referátuma a Gragger születésének 100. évfordulója, a K. Rackenbrandt a berlini magyar tanszék alapításának 75. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencián hangzott el.⁶ A Paul Kárpáti és Tarnói László által kiadott Berliner Beiträge zur Hungarologie

(Berlin-Bp. 1: 1986, 2: 1987, 3: 1988, 4: 1989, 5: 1990) méltó folytatása az Ujb.-nek.

A folyóirat szerkezeti felépítése a következő:

I. Tanulmányok, beszámolók (Aufsätze, Berichte),

II. Kisebb közlemények, tájékoztatások (Kleine Mitteilungen, Anzeigen),

III. Bibliográfia (Bibliographie), a VI. kötettől könyvszemle (Bücherschau),

IV. Recenzált művek jegyzéke az I-V. kötetben,

(V. Név- és tárgymutató. Csak a VI. kötetben, benne a recenzált művek címe és szerzője.)

Kötetszám	Évfolyam	Összes oldalszám	Ebből a bibliográfia oldalszáma	Tanulmá- nyok, beszá- molók száma	Kisebb közlemé- nyek száma	Recenziók száma
I.	1921	374	53	18	11	32
II.	1922	270	38	10	19	20
III.	1923	423	64	16	20	15
IV.	1924	438	40	17	17	4
V.	1925	474	64	11	35	31
VI.	1926	535	136	14	29	(577)
Összesen:		2514	395	86	131	102

A tanulmányok közül kiemelkednek:

- a nyelvészet terén Gombocz: A bolgár kérdés és a magyar hunmonda (I.)
Thienemann: Német jövevényszavak a magyarban (II.), Pais: Régi magyar hely
ségnevek (III.), Lewy: A magyar nyelv rövid vázlata (IV.), Kertész M.: Művelő
déstörténeti nyomok a magyar nyelvben (IV.), Bang Kaup: Turkológiai levelek
(V.), Moór: Magyar folyónevek (VI.);

- a néprajz terén Moór: Német hegedősök (Spielleute) Magyarországon (I., V.)
Solymossy: A magyar és a keleti népmesék rokonsága (III.);

- a történelem terén Hóman: Az erdélyi székelyek eredete (II.), A Nibelung
ének történetisége (III.), Károlyi Á.: Széchenyi elkobzott írásai (II.), Alföldi: A

rómaiak hanyatlása Pannóniában (III.), Princz Gy.: Magyarország településformái (IV.);

- a művelődéstörténet terén Szekfű: A magyar bortermelet története (III.);
- a tudománytörténet terén Holik: Az első tudóstársaság Magyarországon (III.), Veres: A két Bolyai és az abszolút geometria (VI.);
- az irodalom terén: Schöpplin: Magyar irodalom a XX. században (V.);
- a zene terén: Schünemann: Magyar motívumok a német zenében, Kastner: Az első magyar opera (IV.);
- a képzőművészet terén Senger: A lovas alakja a bambergi dómban/ Szent István (IV.), Gerevich T.: A régi magyar művészetről, Mőtefindt: A nagyszentmiklósi aranykincs 34 ábrával (V.);
- a természettudomány terén: Soó Rezső: A magyar puszták (VI.).

Különösen érdekes megfigyelni, milyen gazdasági kérdések voltak akkor aktuálisak:

- az I. és II. kötetből: a mezőgazdasági termelés és az agrárreform, szövetkezetek, bankvilág, adó- és illetékkérdések, a dunai vízi erőmű, a dunai kereskedelmi hajózás;

- a IV. kötetből: Magyarország új kereskedelmi politikája, a nemzeti bank, a munkanélküliség problémája, a korona, mint fizetőeszköz helyzete;

- az V. kötetből: a kisipar és a gyáripár, a tisztességtelen verseny elleni törvényes védelem;

- a VI. kötetből: a magyar takarékrendszer 1839-1914, a magyar gazdaság helyzete.

A politika területéről tanulmányokat olvashatunk Tisza Istvánról (I., III., V.) és az 1919-es tanácsköztársasági alkotmányról, valamint a magyarországi 1919-es politikusokról (IV.).

Kultúrpolitikai vonatkozású Klebelsberg két tanulmánya, amelyekben a kultuszminiszter az Országos Közgyűteményi Egyesülésről (III.) és a háború utáni magyar kultúrpolitikáról (V.) értekezik. Gragger már csak azért is szívesen helyet adott ezeknek a tanulmányoknak, hiszen Klebelsberg támogatója volt a Berliini Magyar Intézetnek és a Collegium Hungaricumnak is.

Gragger az UJb.-en kívül, vagy inkább mellett különös jelentőséget tulajdonított az Ungarische Bibliothek kiadványsorozatnak is. Ez három szakirányú sorozatból áll. Több füzetét tulajdonképpen az UJb. tanulmányainak különnyomata: az első sorozatból a 4. sz. Thienemanntól Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache (UJb. II.), a 7-es Graggertól Eine altungarische Marienklage (UJb. III.), a

10-es és a 12-es Alföldi Andrásról Der Untergang der Römerschaft in Pannonien I-II. (UJb. III.); a második sorozatból az 5-ös Klebelsberg Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege (UJb. V.). Csak az Ungarische Bibliothek sorozatban jelent meg Gragger két további tanulmánya (Deutsche Handschriften in ungarischen Bibliotheken Nr. 2, Preuen, Weimar und die ungarische Königskrone Nr.6 és Bartóktól Das ungarische Volkslied Nr.11. A harmadik sorozat tartalmazza a Magyarországra vonatkozó nem magyar nyelvű művek bibliográfiáját: Bibliographia Hungariae.⁷

A kisebb közlemények, tájékoztatások az apró betűs szedéssel nyomdatechnikailag is elkülönülnek. Ezek nagyrészt recenziók. Az ismertetett művek száma kötetenként 20 és 30 között van. Gragger is állandó munkatársa ennek a rovatnak: recenziói - néha pár oldalasak, pár sorosak - szinte mikrofilológiai remeklések (UJb. I/245, II/84, III/84, 406, IV/221). Gragger recenziói néha a szakterület szemléjévé bővülnek, például amikor a turáni mozgalom áttekintését a kelet-kutatással kapcsolja össze (I/156). Áttekinti a középkori látomás-irodalmat (V/307). Az irodalmi recepció foglalkoztatja, amikor Jókai fordítóiról (V/305), Jósika német fogadtatásáról (VI/122) és Martin Opitz és Erdély kapcsolatáról (VI/313) ír. A tudományszervező tudósít az 1923-ban megalakult magyar tudományos egyesületek és intézetek egyesüléséről⁸. Gragger ebben a rovatban bibliográfiát tesz közzé a régi magyar legendákról, mondákról, tréfákról és mesékről (I/359).

A nem Graggertől származó recenziók közül csak néhányat emelünk ki: Tolnay Vilmos a Magyar Nyelv Nagyszótárát ismerteti és egy statisztikát mutat be a magyar nyelvről (I/241, V/98), Farkas Gyula Koszó János Fessler-könyve kapcsán a felvilágosodásból a romantikába történő átmenetet vizsgálja (IV/408), Prohászka Lajos Comenius kultúrpolitikáját vázolja válogatott művei tükrében (V/121).

Több tematikus szemlét is találunk a kisebb közlemények között: magyar irodalom 1906-1921 (I/233), magyar publicisztika és fordításirodalom 1918-1920 (I/247), magyar irodalom 1919-1922 (III/273), a népvándorlás korára vonatkozó újabb szakirodalom (I/149), az erdélyi székelység eredete (IV/405), a finnugor nyelvtudomány és a magyar romantika (IV/121).

Etimológiák is találhatók a rovatban Öhmann, Szinnyei, Horger tollából (IV/116-8).

A nekrológok szerzője sok esetben Gragger: Riedl Frigyes (II.), Heinrich Gusztáv, Beöthy Zsolt (III.), Hermann Antal néprajztudós (VI.) Christian Kraft zu Hohenlohe-Oeringen, egy német nyelvű magyar költői antológia kiadásának tá-

mogatója, Josef Steinbach, Petőfi-fordító (V.). További nekrológok: Eötvös Loránd (I.), Lóczi Lajos, Szaládi Áron (II.), Tagányi Károly (V.).

Még egy érdekes közlemény: E.N. Setälä a Berlini Magyar Intézet az UJb. IV/1. füzetével köszönti születésnapján. Setälä ezt megköszönve jó kívánságait fejezi ki az Intézetnek (IV/226).

Az UJb. intézeti akta jellegének megfelelően évenkénti beszámolókat is közöl a Magyar Intézet, a Magyar Intézet Baráti Társasága és részben a Collegium Hungaricum munkájáról is. Az intézeti beszámolók a kiadványokra (UJb., Ungarische Bibliothek), a könyvtárra és az oktatási tevékenységre terjednek ki. (Vö. Kornya: Hungarológiai Ismerettár 7/70-75, Berliner Beiträge zur Hungarologie 3/131-140.)

Az UJb. I. kötetében bemutatkozik mind a Berlini Magyar Intézet (59-65), mind a Magyar Intézet Baráti Társasága (65-73). Az intézet-bemutató szervezeti-intézményi keretekbe foglalja a Gragger által felvázolt munkatervet, amellyel az UJb. indult (I/1-8). Történeti bevezetés után az Intézetet mint kutató- és oktatóhelyet mutatja be a felvilágosító és tanácsadó szolgálattal kibővítve, külön tárgyalva a kutatási és oktatási tevékenység kereteit a kiadványokkal együtt. A könyvtárat és az irattárat intézményes kiegészítőnek tekinti. Utal a Magyar Intézet addigi történetére, szerepére vonatkozó szakirodalomra is. Az I. kötetben találhatjuk a Magyar Intézet Baráti Társaságának 21 paragrafusba foglalt működési szabályzatát. Rövid értesítést olvashatunk arról, hogy Klebelsberg kultuszminister emléklakett és diploma odaítélését kezdeményezte a Baráti Társaság munkájának elismeréséül „*Instituti et Collegii Scientiarum Hungaricum Berolinensis MCMXXIV.*” felirattal. Beszédesen érdekes a plakett másik oldala is: a gyulafehérvári kollégium aulájában Bethlen Gábort, feleségét, a Hohenzollern-származású Brandenburgi Katalint, Martin Opitz-ot, a bibliafordító jezsuita Káldy Györgyöt és Apáczait látjuk (V/315).

Bibliográfia az I. kötettől található az UJb.-ben, általában füzetenként, a kötetek tartalomjegyzékében egyesítve. Gragger vezeti be az I. kötet első bibliográfiai összeállítását. A Magyarországra vonatkozó újonnan megjelent sajtótermékek teljes, megbízható áttekintése érdekében arra kéri a kiadókat és a szerzőket, hogy az UJb.-t könyvek, tanulmányok, különnyomatok megküldésével támogassák. Kéri a folyóirat olvasóit is, hogy bibliográfiai adatok megküldésével járuljanak hozzá az UJb.-ben megjelentetett bibliográfiák teljessé tételéhez (I/74). A bibliográfiák összeállítóinak neve az egyes kötetek tartalomjegyzékében olvasható: Hellebrant Árpád I-III., M. Gross IV-V.

A bibliográfiák a következő szakterületeket fogják át mind az a) folyóiratok, mind a b) könyvek és tanulmányok terén: általános, nyelvtudomány és irodalomtörténet, szépirodalmi fordítások, történelem, ország- és népismeret, jogtudomány, állam- és társadalomtudomány, nemzetgazdaság, filozófia, vallás, pedagógia, művészet, sport, természettudomány, technika.

Az intézeti könyvtár finnugor és urál-altái részlegének bibliográfiai feldolgozását Gragger rövid bevezetőjével (V/318) folyamatosan teszik közzé: cseremiszbibliográfia (összeállította E. Lewy), mordvin (K. Bouda) (UJb. V.), zürjén és vojtyák, valamint török-bibliográfia (összeállította Rachmati) (UJb. VI.).

Az UJb. VI. kötetében könyvszemle (Bücherschau) címmel folytatódik a korábbi bibliográfia-közlés. Gragger bevezetőjében néhány sorban megindokolja a változást: a budapesti Szociológiai Intézet vállalta, hogy a Magyarországra vonatkozó művek bibliográfiáját évenként kiadja. Az UJb.-nek nem kell a továbbiakban ezt a munkát folytatnia. Ehelyett fontosabbnak tartják az újdonságok kritikai szemlélését (VI/170).

Az első könyvszemle a VI. kötetben 577 tételből áll. A tematikus megoszláshoz vö. a bibliográfiák fentebb tárgyalt tematikáját. Néhány újabb terület még: egyház, statisztika, népességtudomány, orvostudomány.

Maga Gragger is szerepel az ismertetők között. Ír Gulyás Pál írói lexikonáról, Lenau anyai őseiről, Riedl tanításáról Széchenyiről, a Tabáry Géza szerkesztésében megjelent Jókai Erdélyben c. antológiáról. A többi szemlélő között találjuk még az akkor CH-s, irodalomtörténésznek készülő Barta Jánost B. monogrammal (vö. Berliner Beiträge zur Hungarologie 3, 11.), Moór Elemér (-óó-) lektort. Az ismertetett művek közül kettőnek Gragger a szerzője: Egy magyar tudós sorsa: Rotarides Mihály, Klebelsberg Emlékkönyv és Megemlékezés az MTA. 100 éves ünnepén, Hochschule im Ausland és Berliner Hochschul-Nachrichten (VI/170).

Ez a folyóirat-bemutató sokkal részletesebb is lehetett volna, a gazdag anyagot még részleteiben is fel kellene dolgozni. Most azonban elsősorban Gragger irányító szerepét, tevékeny közreműködését akartam bemutatni, annak bizonyítékául, mennyire része volt az UJb. a berlini hungarológiának.

Egy idézettel fejezem be abból a Munkatervből, amellyel Gragger Róbert 1921-ben elindította az UJb.-t: „Ez a folyóirat a későbbiek folyamán fogja csak törekvéseinket kristálytisztá fénybe állítani.” (UJb. I/8)

Jegyzetek:

- 1 Gragger Róbert. Bp., 1944, Danubia könyvkiadó
- 2 V.ö. Gragger, Ungarische Institute für Geschichtsforschung. Ujb. II/211
- 3 Unser Arbeitsplan 5
- 4 V.ö.: Bibliographia Graggeriana. Ujb. VII. 29-32
- 5 V.ö.: Kornya László: Egy hungarológiai műhely történetéhez: magyar lektorok a berlini egyetemen 1917 és 1945 között A Gragger Róbert alapította Ujb. alapján. in: Hungarológiai ismerettár 7, Bp., 1990. 70-75 és u.a. németül in: berliner Beiträge zur Hungarologie 3, Berlin-Budapest, 1988. 131-140
- 6 Vö. Berliner Beiträge zur Hungarologie 3, 127 és jelen kiadvány.
- 7 Vö. bibliográfia az Ujb.-ben
- 8 IV/403. vö. még Klebelsberg Ujb. IV/105

Paul Kárpáti

„Oldás és kötés”. - Tények és gondolatok a berlini hungarológia folytonosságáról

Az idézett szó- és fogalomkötés utaljon arra, hogy Berlinben napjaink fordulójának politikai cezúrája abszolút határozott és erőlyes: a Németország területén 1949-ben létrejött két államalakulat közül az egyik megszűnt.

A politikai rendszerváltásból következik a tudomány és az oktatáspolitikai változása is. A német egységhez vezető fordulat során a volt NDK megszűntével az eddigi NSZK-rendszerre való átállás során egységesülnek a működési feltételek. Ami ott szerves fejlődés eredménye, itt törést, szakítás utáni újrakezdést jelent. Ez világossá válik már a szervezeti feltételekben is: egyetemi struktúra, felvételi rendszer, tanmenet, pályakezdés, az oktatás-kutatás viszonylagos autonómiája, személyi és anyagi ellátottsága. Más kérdések közvetlenül szakfilológiaiak: a szaktanulmányokat megelőző, koncentrált egyéves nyelvoktatás: propedeuticum; az elméleti és alkalmazott nyelvészet arányai; az areális közép-kelet-európai szemléletű oktatás-kutatás és szakpárosítás; az európai differenciáltságra és egységesülésre figyelő országismeret. A hungarológiai oktatás célját, tárgyát és menetét két jóváhagyott új tanrend szabályozza, a tanulmányok elvégzése kétféle végzettséget eredményez: Magister Artium für Hungarologie (ötéves), Diplom-Übersetzer/Dolmetscher (négyéves). A finnugrisztikai magiszteri képzésre a hamburgi egyetemmel kooperálva nyílik mód.

Az oktatás és kutatás tárgyát, céljait, módszerét, szemléletét illetően a kontinuitás, illetve a diszkontinuitás érvényesülésének módja, körülményei, személyi és anyagi adottságai 75 évre visszatekintve nem vázolhatók föl itt és ma; a meghatározó tények és folyamatok leírásához az adatok további gondos egybegyűjtése, alapos és kritikus mérlegelése szükséges. A berlini hungarológia történetét eddig a legrészletesebben Szent-Iványi Béla írta meg 1961-ben (Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft und Ungarnkunde an der Berliner Universität, in: Wiss. Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Jg. 1959/60, Beiheft). Az ott leírtak helyesbítésre alig, de kiegészítésre igenis rászorulnak, és nemcsak az azutáni időszakot illetően. Korábbi, sőt a legkorábbi dokumentumok figyelembe vételével egyes részleteiben úgy és annyira módosulhat még a berlini hungarológiáról eddig kialakult kép, hogy annak újabb vonásai új gondolatokat ébreszthetnek, időszzerű kérdésekre újabb válaszokat indukálhatnak, és így éppen a folytonosság visszate-

kintő vizsgálatában kell érvényesülniük, előre tekintő vizsgálatában pedig jó, ha a továbbgondolkodás alapjaiba beleépülnek.

Ezt és ennyit bevezetőül előrebocsátva, a következőkben a Berliini Magyar Intézet és a Berliini Magyar Intézet Baráti Társaságának egymáshoz való viszonyáról, mindkettő létrejöttének és működésének kapcsolatáról hadd ismeressem néhány olyan részletet, amelyek révén a sokat emlegetett berliini hungarológiai modellben szerintem felismerhetővé válnak az akkori intézet működésének egyszeri adottságai, de a megismételhetetlenség dacára talán mégiscsak folytatható elemei is. Hogy a Farkas Gyula kezdeményezésére létrejött és (mint tudjuk) programosan működő Societas Uralo-Altaica-ban hogyan hasznosultak a volt berliini Társaság tapasztalatai, arról mások szólhatnak.

Emlékeztetésül: A Berliini Magyar Tudományos Intézet (Ungarisches Institut) Barátainak Társasága (Gesellschaft der Freunde der Ungarische Instituts) 1917-ben alakult, és 1941-ben szűnt meg. 24 éves történetét két határozott politikai természetű cezúra szakaszolja: 1917. novemberi megalakulását követően, majdnem két évi szinte szünetelésnek nevezhető szakasz után, 1919. decemberében úgyszólván újra meg kellett alakulnia ahhoz, hogy 1920-tól kezdve rendeltetésének megfelelően - vagyis: az intézet pénzügyi alapjait biztosítandó - működhessék. A másik cezúra az 1934-es esztendő, a Társaság „gleichschaltolásának” kezdete, amelynek csak külső jele volt, hogy 1934. november 19-én Rust birodalmi kultuszminiszter lett a Társaság díszelnöke, a miniszter személyes adjutánsa pedig (Prof. Otto von Kursell) az elnök egyik helyettese. A harmincas évek részleteire itt szintén nem fogok kitérni; mindenképpen figyelemre méltó a Társaság hosszan tartó halódása: 1941. május 23-án olvadt be az 1940. április 5-én alapított Német-Magyar Társaságba, és ezzel azonfelül a Vereinigung Zwischenstaatlicher Verbände und Einrichtungen nevezetű csúcsszervezetbe (ennek elnöke: SS-Obergruppenführer Lorenz).

Tanulásgul szolgálhatott (szolgálhatott volna nekünk) ez is, de térjünk vissza arra az időszakra, amikor Carl Heinrich Becker, Robert Gragger és egy sor méltatlanul ritkán említett társuk és barátjuk (Heymann, Brandl, von Schwabach, von Strauß, Willamowitz-Möllandorf) megszerkesztette az akkor felettébb modern tudományfejlesztési modellt - lényegében szponzori finanszírozásra alapozva egy oktató- és kutatóintézetet. Az egyik (Becker és a pénzelők nyilván nem kis része), országismereti érdekeket szem előtt tartva, Magyarországon túlterjedő közép-kelet-európai relációkban gondolkodva újított mint tudmánypolitikus, a másik ezekbe az újítói energiákba bekapcsolta (a magyar általános és kulturális külpoli-

tika 1919 előtt és után más-más igényeire és szempontjaira figyelve) a maga kulturális kapcsolatkutató és -teremtő energiáit (sőt időnként magánvagyonának egy részét).

A Társaság alakuló ülésére szóló meghívás: vacsorameghívás 1917. november 11-i keltezéssel november 24-re, este fél 8-ra. A meghívó levél aláírói: Rechenberg báró birodalmi gyűlési képviselő, Friedrich Naumann szintén birodalmi gyűlési képviselő (mindketten a német-magyar *Waffenbrüderliche Vereinigung* reprezentánsai), valamint a magyar Krisztinkovich miniszteri tanácsos és Gragger Róbert.

A formális megalakulást elhatározó vacsorát haladéktalanul követték az előkészítő bizottság szabályzatszerkesztési vitái. A szervezeti és működési szabályzat első tervezetében olvasható egy paragrafusszöveg (3), amely elsősorban tudománytörténeti szempontból érdemli meg a figyelmünket: „Das Ungarische Institut zu Berlin ist im Einklange mit der Denkschrift über die Förderung der Auslandsstudien (a formailag birtokosjelző komponens logikailag tárgy = a külföld tanulmányozása - a szerző megj.) des Herrn Ministers der geistlichen und Unterrichtsangelegenheiten in Preussen vom Januar 1917 dem Ungarischen Seminar der Königl. Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin angegliedert, dergestalt, daß es im engeren Sinne als Lehr- und Forschungsstätte den Aufgaben eines reinen Universitäts-Seminars für ungarische Sprache und Literaturgeschichte dient und im erweiterten Sinne zum Mittelpunkt der in § 2 angeführten Bestrebungen ausgestaltet wird.” (A 2. sz. § a következőképpen határozza meg a tágabb értelmű rendeltetést: „... die kulturellen Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn durch planmäßige wissenschaftliche Forschung zu fördern und die Kenntnisse über Ungarn und Deutschland zu verbreiten und zu vertiefen... durch Förderung des Ungarischen Instituts die kulturellen Beziehungen... zu pflegen - vagyis: szorosabb értelemben egyetemi tanszék, tágabb értelemben magyar kulturális tájékoztató és kutatóintézet.)

A tervezet tárgyalásának időpontjában a tanszék német neve (1916 novemberétől) még Ungarisches Seminar. Az „Auslandsstudien” értelmében és irányában történő „intézetesítése”, tágabb értelmű funkciója a tárgyalás jegyzőkönyve szerint szemet szűrt a berlini osztrák-magyar követség képviselőjében jelen lévő Khuen-Héderváry grófnak: „Dadurch, daß wir die Aussicht haben, daß das Institut ein staatliches preußisches Institut wird, ist zu erwarten, daß es dann dem Kultusminister untersteht und wie die bereits vorhandenen Universitätsinstitute verwaltet wird.” Carl Heinrich Becker, akkor még titkos tanácsos úr, elérte a

Poroszországra helyezett hangsúlyt és teljesen a jogi státus értelmezésével reagált: „Das Seminar ist nicht etatsmäßig, es ist keine Rechtspersönlichkeit. Daran wird nichts geändert durch die Anmeldung zum Etats. Es wird nicht Rechtspersönlichkeit... Bei Stiftungen etc. steht dann neben dem Ungarischen Institut an der Universität Berlin ein Verein zur Förderung des Instituts.” Az intézet nem kell, hogy jogi személy legyen, ezért is kellett a Társaság. És ami a költségvetést, az Etats-t illeti: a porosz kultuszminisztérium az intézetnek csak a szűkebb (oktató-kutató) értelmű működésére elegendő pénzt (már amennyire persze) biztosított a költségvetéséből. 1926-ban, amikor Becker már kultuszminiszterként volt a Társaság elnöke, és az intézet fénykorát élte, azzal próbálta impresszionálni az igazgatótanács bankár tagjait, hogy bejelentette: a minisztérium évi két (azaz kettő) ezer márkára emeli az intézetnek a költségvetésből való finanszírozását. „Der Staat hat angesichts der Entwicklung des Instituts dessen Jahresetat auf zweitausend Mark erhöht, was im Vergleich mit den kleinen Etats der anderen Universitätsseminare eine ungewöhnlich hohe Leistung des Staates bedeutet.” Az intézet összes, a Társaság előtt elszámolandó kiadásai az előző 1925-ös évben 34.400,- márkát tettek ki, a bevételei (társasági tagsági díjak) pedig mindössze 3.582,- márkát. A harmincezer márkás különbözetet az igazgatótanácsban képviselt bankároktól, vállalkozóktól kellett behajtani. A Dresdner Bank Gutmann nevű igazgatója egy csöppet sem hatódott meg a miniszteri bejelentéstől: „Selbstverständlich könnten die von den Mitgliedern des Verwaltungsrates vertretenen Finanzinstitute nicht höhere Beiträge beisteuern, als der Staat es tut. Deshalb mache er den Vorschlag, daß die im Verwaltungsrat vertretenen großen Institute einen Jahresbeitrag von 2.000 Mark zahlen sollen; außerdem sollen sich die Vertreter der Banken auch persönlich mit einem Jahresbeitrag von 500 Mark beteiligen.” Az egyszerű társasági tagok évi tagdíja ekkor 20 márka volt, a pártoló tagoké évi 50 márka.

A finanszírozásnak ezt a hagyományát így újra feléleszteni nem lehet, és ilyen értelmű folytonosságra nem is kell gondolni. A berlini hungarológia a még 1926-ban is „szemináriumi”-nak, azaz tanszékinék nevezett funkcióját (történeti és országismeretet is nyújtó nyelvi-irodalmi oktatást-kutatást) ma is be tudja tölteni a költségvetésből (remélhetőleg) ráeső eszközökkel gazdálkodva. De a német terminológiában „Drittmittel”-ként ismert kiegészítő források felkutatásában rejlenek a rutin meghaladására anyagilag képesítő és morálisan készítő lehetőségek. Az ilyen értelmű folytonosság 1934-ben kezdett szakadozni, 1940-ben megszakadt, a nyugati országrészekben a háború után feltámadt és továbbfejlődött (bár tudomá-

som szerint a filológiákban közel sem a régi beckeri-graggeri szintig); viszont a keleti országrészben megélt újracsztva-osztás elmélete és gyakorlata, ha eddig nem világosult meg előttem, most már nem is kell.

A Társaság igazgatótanácsának 1918. január 24-i első ülésén Gragger Róbert a következő évi költségtervezetet terjesztette elő:

személyi kiadások	8.000,- márka
tudományos előadások	10.000,-
nyomtatványok	18.000,-
könyvtár, levéltár, kötés	10.000,-
irodaberendezés, telefon	<u>4.000,-</u>
	50.000,-

”Diese laufenden Mittel hätte unsere Gesellschaft aufzubringen” - írja Gragger. Majd jó hírként közli: „Bisher sind eingelaufen (= eingetroffen - a szerző megj.): von dem Generaldirektor der Ungarischen Bank und Handels-AG (Simon) von Krausz, Budapest, 25.000 Kronen. Ebensolche Gründungsbeiträge sind uns zugesagt von dem Präsidenten der Pester Ungarischen Commerzialbank von Láncoz und dem der Ungarischen Kreditbank von Ullmann.”

A Bleichröder bankház elnök-vezérigazgatója, Paul von Schwabach, a Társaság elsőül megválasztott elnöke ingerült, sőt keményen reagált, amikor Gragger egy fél év múltán, 1918. júniusában ismételt Krausz Simon bőkezűségét emlegette. A jegyzőkönyv szerint: „Dr. von Schwabach erklärte, daß man die 25.000 Kronen, die der Gesellschaft aus Ungarn zugeflossen sind, verwenden könne... Jedoch scheue sich Dr. von Schwabach, Professor Gragger zu ermächtigen, die Gesellschaft für mehr zu verpflichten, als vorhanden ist. Dr. Schwabach legt dar, daß der Beschluß formell nur lauten könne: Der Leiter des Instituts kann ausgeben, was da ist. Wie lange das reicht, könne man nicht voraussehen.” Dr. von Schwabach, nem törődve Krausz Simon 25 ezer koronás gavallérságával, az általa képviselt Bleichröder Bank nevében évi 1.000,- (azaz egyezer) márkát ajánlott fel; példáját hajszálnyi eltérés nélkül követte a Deutsche Bank és a Dresdner Bank. A huszas években ez a három bank állta végül is rendszerint a szerény bevételek és a szerencsés kiadások közötti tekintélyes különbözetek fő részét. Krausz Simon egyébként bankjának a 25 ezreére még 5 ezret rátett a saját zsebéből. Az igazgatótanácsból őt kihagyni nem lehetett. (Mellesleg: sokkal óvatosabb duhaj volt a berlini AEG elnök-vezérigazgatója, a későbbi weimari politikus, a merény-

letnek áldozatul esett Walter Rathenau: közönséges tagsági díjként utalt át 20 márkát.)

Egy 1920-ban vagy 1921 elején kelt magyar nyelvű jelentésben Gragger az intézet munkásságáról szólva - nem tudni, miért - „föld- és néprajzként” jelöli azt, ami az intézet német nyelvű munkaprogramja és a Társaság szervezeti szabályzata szerint „Länder- und Völkerkunde” (a tervezet első változatában szereplő egyesszámú „Landeskunde”-t kihúzták, a „Volkskunde” pedig ott se volt). Ugyan- ebben az anyagban olvassuk: „A Magyar Intézet Barátainak Társasága, amely valóságban a magyarság barátainak egyesületévé nőtte ki magát, állandó kapcsolatot létesít a svájci, hollandiai, svédországi és amerikai stb. magyar körökkel is, ellátja ezeket anyaggal és másrészt kap tőlük anyagot.”

Az évek óta működő stuttgarti, müncheni, dortmundi német-magyar társaságok példáját is követve, de a hajdani berlini Magyar Intézet Barátai Társaságának a hagyományaihoz is kapcsolódva Berlinben is hasonló német-magyar társaság létrehozásán fáradozunk néhány éve, újabban már jobb kilátásokkal. Lineáris folytonosságról szó sincsen, de némi reményt azért táplálunk, hogy a most alakuló társaság majd a berlini magyar hungarológiai szemináriumnak (szorosabb értelmű oktató- és kutatóhelynek) is baráti istápolója lesz.

Klaus Rackebrandt

Sprachwissenschaftliche Arbeiten am Ungarischen Institut der Berliner Universität von den Anfängen bis zur Gegenwart

Im Folgenden soll versucht werden, einen Überblick über die Arbeiten sprachwissenschaftlichen Inhalts zu vermitteln, die in den Jahren des Bestehens des Ungarischen Instituts an der Berliner Universität entstanden sind.

Wir stützten uns dabei auf drei Veröffentlichungsreihen des Instituts: die *Ungarischen Jahrbücher* (von 1921 bis 1943), die *Ungarische Bibliothek* sowie für die Zeit nach 1986 die vom Seminar für Hungarologie herausgegebenen *Berliner Beiträge zur Hungarologie*.

Dabei fanden nur solche Beiträge Berücksichtigung, die aus der Feder von Mitarbeitern des Instituts stammen. Dies ist eine wesentliche Einschränkung, da in den *Ungarischen Jahrbüchern* auch Arbeiten zahlreicher anderer deutscher und ungarischer Autoren erschienen sind. Weiterhin werden nur solche Publikationen erwähnt, die sich mit dem Ungarischen befassen. Auch diese Beschränkung ist wichtig, denn in den Jahrbüchern sind auch turkologische, finnougri- sche und die allgemeine Sprachwissenschaft betreffende Arbeiten erschienen.

Die *Ungarischen Jahrbücher* - und das gilt auch für die *Ungarische Bibliothek* und die Tätigkeit des Instituts - haben die Sprachwissenschaft nie als ihr vordringlichstes Arbeitsgebiet angesehen. Das bestätigt Gyula Farkas, der damalige Direktor des Instituts, in einem Artikel, den er anlässlich des zwanzigjährigen Bestehens der Jahrbücher im Jahre 1941 schrieb: „Das von den 'Ungarischen Jahrbüchern' behandelte Wissensgebiet umfasst einen weiten Raum, Ihre Zielsetzung ist sowohl sprachwissenschaftlich als auch historisch ausgerichtet, wobei die Hauptbetonung auf dem Historischen liegt.“ Nichtsdestoweniger finden wir dort eine Reihe interessanter linguistischer Arbeiten.

Die Sprachwissenschaft hatte am Ungarischen Institut ihren wichtigsten Vertreter in Ernst Lewy, der sich neben der Finnougristik auch mit Indoeuropäistik und allgemeiner Sprachwissenschaft beschäftigte. Eine Zeitlang unterrichtete er am Institut auch Baskisch. Nach seiner Emigration, vermutlich im Jahre 1937, sind in den Jahrbüchern keinerlei Beiträge sprachwissenschaftlichen Inhalts mehr erschienen.

Im Jahre 1922 erscheint im II. Band der Jahrbücher von Theodor Thienemann ein Beitrag mit dem Titel *Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache*. Thienemann zeichnet hier den „Verlauf der deutsch-ungarischen Sprachmischung nach, wie sie sich in verschiedenen Zeitläuften in verschiedenen über- und nebeneinander lagernden Schichten in den ungarischen Wortbestand eingeprägt hat“. Er gibt eine umfassende und zu seiner Zeit sicher auch erschöpfende Darstellung der Problematik der deutschen Lehnwörter des Ungarischen, wobei er auch die Frage des Herkunftsdiakts und der Stilschichtung behandelt sowie die wichtigsten lautlichen Veränderungen anführt, die deutsche Lehnwörter im Ungarischen durchlaufen haben. Freilich müssen nicht alle von ihm angeführten Wörter tatsächlich deutschen Ursprungs sein. Das gilt vor allem für die Lehnwörter der frühesten Schicht. So ist etwa *halom*, das er aus einer frühen germanischen, also vordeutschen Sprache herleitet, und zwar in einer Form **holm*, viel wahrscheinlicher aus dem Slawischen entlehnt, nämlich in einer Form чѣлмъ. *Iva*, das er als Entlehnung der althochdeutschen Entsprechung für *Eibe* ansieht, läßt sich erheblich einfacher aus dem slawischen *iva* „Weide“ deuten, zumal aus der Quelle nicht hervorgeht, um welche Baumart es sich tatsächlich handelt: „ad arborem iva“. Auch geht er bei der Ursprungsbestimmung von Lehnwörtern nicht von der unmittelbaren Übermittersprache aus, sondern von der Ursprungssprache. So erscheint bei ihm das eindeutig einer slawischen Sprache entstammende *puska* als deutsches Lehnwort (im Slawischen ist es natürlich deutschen Ursprungs: *buchsa*). Im Zusammenhang mit der Untersuchung der deutschen Lehnwörter sei nur am Rande bemerkt, daß die Verfasserin einer umfassenden Darstellung dieses Themenkreises, die im Jahre 1972 in Wiesbaden erschienen ist, Gudrun Kobilarov-Götze, bis zum Jahre 1961 gleichfalls Studentin unseres Instituts war.

Ein Jahr darauf erscheint in den Jahrbüchern Graggers die historisch zu nennende Vorstellung der damals neuentdeckten altungarischen Marienklage. Gragger war der erste, der dieses Sprachdenkmal vom hungarologischen Standpunkt aus begutachtete. Der Artikel enthält eine ausführliche Rekonstruktion der Geschichte des die Handschrift enthaltenden Kodex sowie des Sprachdenkmals selbst, weiterhin Bemerkungen zum ungarischen Schreiber des Gedichts. Der Text ist im Wortlaut abgedruckt Schließlich folgt eine Darstellung der sprachgeschichtlichen und literaturgeschichtlichen Bedeutung des Fundes.

Im Jahre 1924 im IV. Band der Jahrbücher finden wir von Gragger einen *Zur Geschichte der finnougriichen Sprachwissenschaft* überschriebenen Beitrag, in

dem er sich mit der Rolle Wilhelm von Humboldts beschäftigt. Im gleichen Band erschien unter *Kleine Mitteilungen und Anzeigen* ein erster Beitrag von Ernst Lewy unter dem Titel *Zu den Lehnwörtern*, eine Besprechung einer in der Zeitschrift „Nyelvőr“ abgedruckten Arbeit von J. Schmidt über angebliche indische Lehnwörter im Ungarischen. Dabei weist er im wesentlichen darauf hin, daß es für die Annahme einer Entlehnung nicht genügt, auf lautlich gleich oder ähnlich klingende Formen zu verweisen, vielmehr müssen auch die historischen Voraussetzungen für eine Übernahme nachgewiesen werden.

1926 bringen die Jahrbücher unter *Aufsätze und Berichte* einen Beitrag von Ernst Lewy *Arisch-Finnougrisches*, der mit unserer Thematik nur sehr lose verbunden ist, sowie von Elemér Moór, der inzwischen János Koszó als Lektor abgelöst hatte, eine Abhandlung über ungarische Flußnamen. Unter der Rubrik *Kleine Mitteilungen und Anzeigen* finden wir wiederum von Lewy einen mit der Frage *Satzlautgesetzte im Ungarischen?* überschriebenen Artikel. Gegenstand der Arbeit ist die Beobachtung, daß in der *Halotti Beszéd* der im modernen Ungarischen durch sz wiedergegebene stimmlose s-Laut bald durch z, bald durch sz und gelegentlich durch sc bezeichnet wird. Lewy vermutet eine über die Wortgrenze hinausgreifende Assimilation, da z nur nach stimmhaften Auslautkonsonanten des vorangehenden Wortes auftritt, sz dagegen nach stimmlosem Wortauslaut. Sc scheint ein Allograph von sz zu sein. Das Problem, dessen sich der Autor auch bewußt ist, besteht darin, daß es heute im Ungarischen keine progressive Assimilation gibt.

1928 - inzwischen ist nach dem Ableben Graggers Zoltán Gombocz zum Direktor des Instituts berufen worden – erscheint aus seiner Feder der Beitrag *Geschichte der urungarische a-Laute*, der in Band VIII der Jahrbücher veröffentlicht wurde.

1930, im X. Band der Jahrbücher, finden wir einen weiteren Beitrag von Gombocz *Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen*. Inzwischen war Gombocz zwar nach Ungarn zurückgekehrt, da er an dem Beitrag aber wahrscheinlich schon in Berlin gearbeitet hat, soll er hier aufgenommen werden. Dezső Keresztury gibt im gleichen Jahr in der Reihe der Berlitz-Sprachbücher ein *Lehrbuch für Ungarisch* heraus.

1933 berichtet das Institut über die Betreuung zahlreicher Dissertationen, unter an derem auch zu sprachwissenschaftlichen Themen. Erwähnt wird eine Dissertation zur ungarischen Syntax und eine Arbeit über *Slawische Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Leider ist es uns nicht gelungen, uns diese Arbeiten

zu beschaffen; vielleicht sind sie auch niemals fertiggestellt worden. Das Institut arbeitete in diesen Jahren auch an der Erstellung einer *Sprachenkarte* mit, über die jedoch gleichfalls nichts Näheres bekannt ist. Von nun an erscheinen so gut wie keine sprachwissenschaftlichen Arbeiten mehr, was sicherlich mit dem vermutlich erzwungenen Weggang Ernst Lewys zu erklären ist. Im Juli 1937 veröffentlichte Helmut Dibelius, der inzwischen eine Assistentenstelle am Institut angetreten hatte, im *Archiv für vergleichende Phonetik*, Band I., Heft 3, einen *Literaturbericht über die finnisch-ugrischen Sprachen*.

Auch aus den ersten anderthalb Jahrzehnten nach dem Krieg liegen keine sprachwissenschaftlichen Veröffentlichungen von Mitarbeitern des Instituts vor, das unter dem Direktorat von Wolfgang Steinitz als Finnougrisches Institut fortgeführt wurde. Die linguistische Arbeit konzentrierte sich unter der Ägide von Steinitz auf finnougrische Themen. Erst im Jahre 1964 erschien in Leipzig aus der Feder des damaligen Leiters des Lehrstuhls für ungarische Sprache und Literatur, Béla Szent-Iványi, eine deskriptive Grammatik unter dem Titel *Der ungarische Sprachbau*, in der der Autor eine Synthese damals moderner sprachwissenschaftlicher Theorien mit einer sprachhistorisch gefärbten Darstellung versucht. Dieses kleine Buch dient neben Tompas bekannter deskriptiver Grammatik des Ungarischen bis auf den heutigen Tag unseren Studenten als Handbuch. Seit 1986 gibt unser Institut, das damals noch den Namen *Fachgebiet Hungarologie* trug, eine Schriftenreihe mit dem Titel *Berliner Beiträge zur Hungarologie* heraus, die, freilich in merklich bescheidenerem Rahmen, die Tradition der Ungarischen Jahrbücher fortsetzt. Hier entstand auch den Mitarbeitern des Instituts, die sich mit ungarischer Sprachwissenschaft beschäftigen, ein Forum für die Veröffentlichung ihrer Arbeiten.

Gleich im ersten Band finden wir an linguistischen Beiträgen von Julianna Kölzow, Assistentin am damaligen Fachgebiet und dem heutigen Seminar für Hungarologie, einen Beitrag zur ungarischen Wortbildungslehre mit dem Titel *Konfrontative Betrachtungen der lokalen Funktion der ungarischen Ableitungssuffixe -i und -s im Vergleich mit dem Deutschen*. Dieser Beitrag wird in Heft 2 mit *Konfrontative Betrachtung der temporalen Funktion der ungarischen Ableitungssuffixe -i und -s im Vergleich mit dem Deutschen* fortgesetzt. In Band 1 finden wir weiterhin vom Schreiber dieser Zeilen eine Betrachtung über *Probleme bei der Vermittlung der ungarischen Wortfolge*. In diesem eher didaktisch ausgerichteten Beitrag versucht der Autor, Lektor am Seminar für Hungarologie,

einige Hinweise für die Vermittlung dieses für deutsche Lernende nicht ganz einfachen Stoffgebietes mit Hilfe der aktuellen Satzgliederung zu geben.

Noch immer im gleichen Heft veröffentlicht Haik Wenzel - damals Assistentin - eine Untersuchung mit dem Titel *Zur perfektivierenden Funktion des ungarischen Verbalpräfixes meg-*.

Heft 2 bringt von Ingrid Karrer, ebenfalls Assistentin am Seminar, *Überlegungen zum funktional-semanticen Teilfeld der Passivität im Deutschen und Ungarischen*.

Haik Wenzel ist mit dem Beitrag *Einige aktionale Funktionen des Verbalpräfixes meg- mit Beobachtungen und Vorschlägen zu den deutschen Entsprechungen* vertreten.

Heft 3 ist im wesentlichen dem Andenken Robert Graggers gewidmet; der Anlaß dafür ist die siebzigste Wiederkehr des Jahrestages der Gründung des Ungarischen Instituts an der Berliner Universität. Daneben enthält der Band zwei Beiträge mit linguistischer Thematik: von Haik Wenzel *Die verschiedenen Funktionen des Verbalpräfixes meg- im Zusammenhang mit den Merkmalen des Verbuns simplex* und von Klaus Rackebrandt einen Beitrag *Zur Problematik einer Untersuchung der ungarischen Lehnprägungen nach dem Deutschen*.

Heft 4 bietet einen Beitrag des ehemaligen Gastprofessors Károly Ginter, überschrieben *Über den Unterricht für Erwachsene*. Der ehemalige Gastlektor László Kornya steuerte einen Artikel mit dem Titel *Arbeit am Text und lexikalische Übungen* bei. Von der Gastlektorin Csilla Majoros und Haik Wenzel stammt der Beitrag *Neuerungen in den Orthographieregeln des Ungarischen und deren Bezüge zum Deutschen*.

Die stark praktizistisch ausgerichteten letztgenannten Beiträge zielten auf die Ausbildung von Sprachmittlern, d.h. Dolmetschern und Übersetzern, die in diesen Jahren praktisch die einzige Aufgabe des Fachgebiets darstellte.

Heft 5, der vorerst letzte Band der Schriftenreihe, bringt von der Gastlektorin Rita Hegedűs eine Untersuchung unter der Überschrift *Einige Fragen des Zusammenhangs zwischen den Zeitadverbien und der Aspektualität im Ungarischen*. Von Klaus Rackebrandt finden wir im selben Band den Beitrag *Die altungarische Vokalöffnung im Spiegel der slawischen Lehnwörter*. Der Autor nimmt hier den Streit wieder auf, der schon im vorigen Jahrhundert zwischen Szinnyei und Simonyi über die Lesung der kurzen Vokale in altungarischen Schriftendenkmälern entbrannt ist und bis auf den heutigen Tag keine endgültige Entscheidung gefunden hat. Er kommt zu dem Ergebnis, daß die slawischen

Lehnwörter als Kronzeugen für das Stattfinden einer Vokalöffnung im altungarischen nicht geeignet sind, wie viele Verfasser behaupten.

Neben den in den *Beiträgen* veröffentlichten Arbeiten wurde in den achtziger Jahren von Julianna Kölzow unter Mitwirkung von Klaus Rackebrandt ein neues Lehrbuch für den Sprachunterricht an Universitäten und Hochschulen zusammengestellt, das jedoch aus verlagstechnischen Gründen bisher nicht im Druck erschienen ist.

Zur Zeit arbeitet der Autor an einem weiteren Beitrag zur Thematik der ungarischen Lehnprägungen nach dem Deutschen, ein weites Feld, das bisher sowohl von deutscher als auch von ungarischer Seite noch erstaunlich wenig beackert worden ist.

Geplant ist für die nächsten Jahre die Erstellung einer neuen, die jüngsten Erkenntnisse der ungarischen Sprachwissenschaft berücksichtigenden deskriptiven Grammatik des Ungarischen in deutscher Sprache, die die inzwischen etwas zu Jahren gekommenen Arbeiten von Szent-Iványi und Tompa ersetzen oder doch ergänzen sollen. An diesem Projekt arbeiten die Mitarbeiter des Seminars für Hungarologie gemeinsam mit ungarischen und Hamburger Kollegen.

Tarnói László

A berlini Hungarológiai Szakterület új folyóirata

Örömmel nyújtom át a konferencia résztvevőinek a Berliner Beiträge zur Hungarologie-nak az ELTE sokszorosító üzemében röviddel ezelőtt nyomdafrissen átvett ötödik kötetét. Az évente megjelenő új berlini tudományos folyóiratnak ezzel, amint azt a példány utolsó, valamennyi kötet tartalmát dokumentáló fejezete tételesen is bemutatja, immár figyelemreméltó története van. Készítésének még körvonalazatlan tervei 1984 decemberében írt vendégtanári pályázatomban fogalmazódtak meg először írásban, közvetlen azután, hogy ezeket a berlini Hungarológiai Szakterület vezetőjével, Paul Kárpátival szóban egyeztettem. E pályázat a feladatok között az I.4. pont alatt fontos célként hangsúlyozza annak felmérését, "...hogyan milyen lehetőségei vannak a szakterületi kutatások eredményeinek egy sorozat keretében való megjelentetésére

- a.) a Humboldt Egyetemen
- b.) a Humboldt Egyetem és a Magyar Kultúra Háza együttműködése révén
- c.) a Humboldt Egyetem és az ELTE közös kiadványaként
- d.) egyéb helyen. „

A BBH kiadásának előkészítésére 1985 áprilisa és októbere között került sor. E kezdeteket, egyúttal a berlini hungarológiai kutatóhely egy sajátos időszakát is idézi az a ma már dokumentumértékű feljegyzés, amely a folyóirat tervezésének és előkészítésének lezárásaként 1985 őszén azzal a céllal íródott Berlinben, hogy az akkor már nemcsak elvileg meglévő, hanem a gyakorlati kutatásszervezés útján ténylegesen kialakult szakmai és tartalmi feltételekhez a még hiányzó anyagi keretek megteremtését szorgalmazza. A feljegyzés szövege abból a szempontból is figyelemre méltó, mert személyi, pontosabban szerzői terve (műhelyjelleg, intézetben belüli munkatársak, régebben végzettek bevonása, utánpótlás-nevelés, a szakterület korábbi és újonnan kialakítandó magyar kapcsolatainak érvényesítése a szerzői kör bővítése során stb.), valamint a speciális berlini hungarológiai kutatási spektrumon belül koncentrált tudományos munka tartalmi tervezete (német-magyar kontrasztív nyelvészet, irodalmi, kulturális és történelmi kapcsolattörténet, finnugor nyelvtudomány, a magyar nyelvtanítás módszertana német anyanyelvűek körében) az öt kötetben hiánytalanul megvalósult, azokon változtatni lényegében

semmit sem kellett. (Így az 1985-ös feljegyzés némely részlete akár 1991-es utólagos tájékoztatásképpen is olvasható lehetne.) Íme a dokumentum:

**Feljegyzés a berlini Humboldt Egyetemen tervezett
hungarológiai tanulmánykötet ill. sorozat kiadásáról**

Az egyik legfontosabb feladat ma Berlinben a Hungarológiai Szakterület tudományos rangjának a meglehetősen behatárolt körülmények és lehetőségek közötti maximális emelése. Ez a berlini (egyetemi és egyetemen kívüli) szakemberek köztudatában máig is élő Gragger - Steinitz - Szent-Iványi korszakok tradícióira és a részben még ma is meglévő személyi feltételeire támaszkodva, valamint az egyéni kutatási érdekeket és az objektíve adott külső igényeket figyelembe véve a jelenlegi korlátozott képzési keretek és korlátozó egyetemi struktúra ellenére ma is megvalósítható. (Megjegyzem, hogy az 1984. december 14-én benyújtott vendégtanári pályázatomban is hangsúlyoztam, hogy a hetvenes évek elején kialakult hátrányos, szűk volumenűre szabott képzési rendszer olyan objektív tény, amely nem annak kifogásolása vagy kritikája által változik, hanem legfeljebb akkor, ha azt a szakterület szerepkörének rohamos növekedése és fejlődése természetes úton tárgítja és kérdőjelezi meg.)

A Humboldt Egyetemen, valamint Berlin ill. az NDK különböző tudományos és kulturális intézményeinél (akadémia, más egyetemek, könyvtárak, kiadóvállalatok stb.) elhelyezkedett egykori Steinitz - Szent-Iványi tanítványok kora 40-65 év, közülük a Humboldt Egyetem Hungarológiai Szakterületén szervezett kutatómunkában érdekeltek száma (az eddigi egyeztető felmérések alapján) 10-12 fő. Az ő részvételük és meghatározó szerepük biztosíthatja azt az alapot, amelyre megfelelő együttműködés kialakítása esetén a szakterületen jelenleg foglalkoztatott hasonló számú fiatal oktató, kutató és aspiráns (a későbbiekben néhány tehetséges hallgató) irányítását, kutatásra való ösztönzését és abba való bevonását építeni lehet. E kutatásszervezési és utánpótlás-nevelési feladatok megteremtéséhez a személyi feltételek ezek szerint ma még - a Steinitz - Szent-Iványi tanítványok koránál fogva mintegy az utolsó pillanatban - adottak.

A kutatás fő irányát Berlinben természetesen az NDK-beli belső személyi feltételek és az ugyanott adott külső igények együttesen motiválják. Központi tárgya ennek megfelelően egy olyan típusú hungarológiai kutatómunka, amely következetesen nyitott a német nyelvi, kulturális és történelmi kapcsolatokra, párhuzamokra és kölcsönhatásokra. Ennek keretében nem lehet lemondani a súlyozottan német-magyar kontrasztív nyelvészet, valamint a német-magyar irodalmi érintkezések és megfelelések kutatása

mellett az olyan gyakorlati tudományos diszciplína vizsgálatáról sem, mint amilyen a magyarnak mint a speciálisan a németek számára idegen nyelvnek az oktatásmódszertana.

Mindez azonban nem zárhatja ki igény ill. koordinálható kutatási szándék esetén a szűk értelemben vett hungarológiai feladatok kutatását, vagy akár a szélesebb mezőben végzett összehasonlító vizsgálatokat sem. A jelen körülmények között kívánatosnak látszik a - ma még jöllehet már meglehetősen szűk területre korlátozódó - Steinitz-hagyományok továbbélését is ösztönözni, és felkarolni azokat a finn és észti irodalmi és finnugor nyelvészeti (osztják) kutatások területén is.

E tudományszervezési célok elérése érdekében azonban elengedhetetlenül szükséges a közösen nyert tudományos eredmények együttes publikálásának lehetősége. (1986-ban egy kötetben, ígéretes eredmény esetén azt követően sorozatban).

A tervezett kötet ill. a sorozat szerkesztője a szakterület mindenkor vezetője és magyarországi vendégtanára. Szerzői a Humboldt Egyetem hungarológiai és fennológiai kutatói, oktatói (beleértve a vendégtanárokat és lektorokat, esetlegesen a korábbi vendégoktatókat is), aspiránsai, esetenként kiemelkedő végzős hallgatói, valamint a külső munkahelyeken dolgozó volt Humboldt Egyetemi finnugor szakos hallgatók (elsősorban Steinitz és Szent-Iványi tanítványai) valamint néhány Magyarországon végzett és a Humboldt Egyetemen kívül (pl. akadémián) foglalkoztatott fiatal kutató. A kötet nyelve német. Tematikája szerint az első kötet négy fő részből áll (ebből az első hármat a következő kötetekben is megtartjuk): 1. Magyar-német irodalmi kapcsolatok, kölcsönhatások, párhuzamok, - 2. Magyar-német kontrasztív vizsgálatok (elsősorban frazeológiai kutatások), - 3. A magyar nyelvnek mint a németek számára idegen nyelvnek az oktatásmódszertana, - 4. Egyéb (elsősorban finnugor nyelvészeti és finn irodalmi tanulmányok)

Az első kötet terjedelme: 10-12 tanulmány kb. 200 lapon. Formája: A 5-ös fotomechanikus eljárás. Terjesztése ingyenes, központi és szakkönyvtárak, valamint egyéb szakmailag érdekelt intézmények körében (elsősorban Magyarországon, az NDK-ban, az NSZK-ban és Ausztriában).

Költségkihatása: személyi kiadás a szerzők részére nincs, a gépelési költségek fedezetét a Humboldt Egyetem vállalja. Dologi sokszorosítási kiadás és anyagköltség Magyarországon mai áron mintegy 50-60 ezer forint. A Humboldt Egyetem az elvi egyetértés és jóváhagyó támogatás mellett sem a felmerülő nyomdai költségek fedezését, sem a nyomdai kapacitást nem tudja biztosítani. Az e tekintetben kilátástalan helyzetre jellemző, hogy a hungarológiai szakterület illetékes „szekció”-igazgatója Prof. Bayer (hatásköre a magyar egyetemi struktúrákhoz mérve a dékánénak felel meg)

tájékoztatásomra elmondta, hogy az általa szerkesztett bulgár nyelvi és irodalmi tanulmányok c. sorozatát sem tudta az NDK-ban megjelentetni, s így azt a bolgár szaktarca költségein publikálja. Ezek szerint a kutatásszervezési feladataink szempontjából oly fontos hungarológiai tanulmánykötetnek ill. sorozatnak a megjelenése is kizárólag az otthoni támogatás (nyomdai kapacitás és dologi kiadás biztosítása) esetén lehetséges.

Végezetül megjegyzem, hogy e kiadványtervet a hungarológiai szakterület vezetőjének, Kárpáti Pálnak jelenlétében a berlini Magyar Kultúra Háza igazgatójával is egyeztetettük, aki elvi egyetértésén túl lehetségesnek tartaná, hogy a kiadvány ill. a sorozat az egyetem és a kultúra háza együttes gondozásában jelenjen meg. Ez a publikációs spektrumot adott esetben növelhetné is. Mi az egyetem részéről ezt az együttműködést örömmel vállaljuk, mint ahogy azt is, hogy a közérdeklődésre számotartó kész dolgozatokat szívesen bemutatjuk a kultúra házában szélesebb vagy szűkebb nyílt fórumán.

Berlin, 1985. október 27-én

Ezen előzetes feljegyzésnek megfelelően a fő tartalmi célok később sem változtak. Lényegében a berlini hungarológia hagyományainak szellemében (és a ténylegesen meglévő lehetőségeknek megfelelően is) valamennyi számban nyomon követhető az a törekvés, hogy bennük, amennyire ezt a szakterületen folyó munkálatok ezt megengedik, a német-magyar kapcsolattörténet, a kontrasztív nyelvtudomány az oktatásmódszertan, valamint a finn irodalom és/vagy a finnugor nyelvtudomány is helyet kapjon.

Az öt kötet legfeljebb némi hangsúlyváltozás és kisebb-nagyobb szerkezeti ill. szerkesztési módosítás érzékeltet. Az első két kötet még szerzői betűrendben közli a tanulmányokat. A BBH a második kötettől a gazdag berlini könyvtárban található kéziratokkal is foglalkozik (a harmadiktól már teljes kéziratokat is közöl). A 3., 4. és 5. kötetetől magyar nyelvű rezümék is segítik a nemzetközi hungarológus szakemberek tájékozódását, s az utolsó kötet ezenkívül összesített tartalomjegyzékkel nyújt áttekintést az addig közölt 71 publikációról, zárófejezetében pedig ismertetést ad a röviddel azelőtt alakult Berliner Arbeitskreis Hungarologie 1990/91 évi munkájáról. A legtöbb dolgozat módszere - ugyancsak hagyomány Berlinben - a nyelv-, az irodalom- és a történettudomány kapcsolattörténeti, összehasonlító ill. a kontrasztív vizsgálata. Tartalmát tekintve a legszélesebb hungarológiai spektrumot az 1987-ben rendezett Gragger-konferencia révén „nemzetközivé” vált harmadik kötet nyújtja. A helyi kutatási hagyományoknak megfelelően ugyanakkor több számban is jelentkezik az irodalmi, kulturális és tör-

ténelmi kapcsolattörténeti témán belül a magyarországi német nemzetiség magyar-német kapcsolatteremtő szerepének vizsgálata.

A BBH a kutatási eredmények mellett öt éven át megfogható keretet és célt jelölt minden berlini hungarológusnak, hogy oktató- és kutatóhelye igazi szaktudományos műhellyé fejlődjék. Így jelentős szerepe volt az intézetben belül a nyolcvanas évek égetően fontossá váló szakmai utánpótlás nevelésében (kiválasztásában, azt követően pedig tudományos minősítésének előkészítésében is). A belső munkatársak - közöttük a fiatal kutatók - nemcsak leírták az eredményeiket, hanem azokat a megjelenés előtt meg is vitatták egymással. Ugyanakkor eredményesnek bizonyult a Humboldt Egyetem egykori tanítványainak a közös munkába való bevonása, mint ahogy azoké is, akik Magyarországról kötődtek szakmai kapcsolataik révén Berlinhez.

A kiadvány készítése révén évről évre ismertebbé váltak a berlini hungarológia eredményei, ezek mind az intézeti mind a külső szerzőket igényes munkák készítésére ösztönözték. Így 1986 és 1991 között jelentősen megnőtt a szakterület szakmai kisugárzása, ezért kerülhetett sor az 1987 évi nemzetközi Gragger-konferenciára, majd 1989 tavaszán a berlini hungarológusok első részvételére a Hamburgi Hungarológus Konferencián. A műhelyeredményeknek a szokásosnál szélesebb körű fogadtatásában szerepet játszott a berlini egyetem hungarológusainak (és az általuk részben a folyóirat segítségével bevont egyetemen kívüli hungarológusoknak) a Magyar Kultúra Házában való rendszeres szereplése. Az öt kötet tanulmányainak mintegy a fele valamilyen formában (esetenként szó szerint) elhangzott a Ház rendezvényein is. (Így pl. a harmadik kötet teljes tanulmányanyaga.)

Az alábbi táblázat az öt kötet tartalmi tagolódását érzékelteti:

Tárgy	I. kötet 1986 184 oldal		II. kötet 1987 234 old.		III. kötet 1988 274 old.		IV. kötet 1989 243 old.		V. kötet 1990 272 old.		Összesen 1207 old.	
Történelem												
XX. sz.	1				1		1		1			
régebbi	1		1		1							
tud. tört.					11		1		1		20	
ezekből kapcsolat- történet		1		1		12		2		1		17
Irodalomtör- ténet												
XX. sz.	2		4		2		5		3			
régebbi	1		1		1		1		1		21	
ezekből kompara- tiszтика		3		2		2		3		1		11
Nyelvtudo- mány, nyelv- tanítás	4		3		1		3		3		14	
ezekből kontrasztív		3		3		1		3		3		13
Finn irodalom	1		1								2	
ebből komparatiszti- ka		1		1								2
Finnugor nyelvtudo- mány	1		1		3		1		2		8	
A berlini könyvtár kéziratai			1*		1		2		2		6	
Összesen	11		12		21		14		13		71	

*A kéziratot a BBH II. kötetének egyik irodalomtörténeti dolgozata tartal-
mazza, így ez az adat két helyen szerepel.

A második táblázat a BBH szerzőiről nyújt információkat:

A szerzők	I. kötet 1986		II. kötet 1987		III. kötet 1988		IV. kötet 1989		V. kötet 1990		Összesen
A Az intézet alkalmazottai	7		6		6		6		6		31
ebből szakmai utánpótlás		2		3		2		3		1	
B Egyéb német szerző	3		3		6		4		2		18
Az A és B kategóriából valamikor az intézetben végzett		4+3		3+2		3+4		2+1		2+0	
C Egyéb magyar szerző	1		2		6		2		3		14
Az A és C kategóriából magyar lektor vendégtanár		1+0		1+0		1+1		1+2		2+0	
Más külföldi szerző		-		-	2			-		-	2
Összesen	11		11		20		12		11		65

Ezen összesítés kizárólag az 1985 és 1990 között írt tanulmányok szerzőit kategorizálja, az ugyanebben az időben közölt szakkönyvtári kéziratokét (lásd a megelőző táblázatban) nem.

Végül megjegyzem, hogy az anyagi fedezet biztosításának legfrissebb változásai is szemléletesen érzékeltetik azt a tendenciát, amely napjainkban szükségszerűen vezet az „állami” kapcsolatokban szabályozott keretektől a valóságos „műhelykapcsolatok”-ig: Az első számot még kizárólag a magyar művelődési tárca finanszírozta, a másodikat a Magyar Lectori Központ, a harmadikat és a negyediket két állam szakminisztériuma megosztva, az ötödiket már a két egyetem, a berlini Humboldt Egyetem és a budapesti ELTE BTK. Mi sem kézenfekvőbb ui., mint az a tény, hogy a külföldi egyetemi hungarológia akkor tud a legeredményesebben működni, ha szoros szálak fűzik a megfelelő magyarországi intézetekhez, így a berlini „profil” esetében az ELTE hungarológiai és germanisztikai tanszékeihez.

Kovács József László

Germania docet. Nyugat-magyarországi (soproni) diákok peregrinációja XVI-XVII. századi német egyetemeken

1. 1619. augusztus 28-án a soproni Belső Tanács utasítást ad a városban működő evangélikus lelkészeknek. Ennek egyik pontja az iskolák ügyét érinti: „Es werden auch die Schuelen Seminaria Reipublicae: seinent darinnen die Jugent Zur Allerley Ambtern erzogen...” Szenci Molnár magyarságával szólva: „Az iskola legyen a szabadváros palántálóhelye „ezért: a prédikátor uraimék fel ne hagyjanak annak vizitálásával, hanem még gyakrabban is tegyék, mint szükségesnek látszana, mert nem kevés haszon remélhető ebből.” Így vélekedett a tizenkét belső tanácsos, köztük az első, Lackner Kristóf, mindkét jog doktora, a humanista, királytűkrök és emblematisz munkák szerzője. De nem másként gondolkodtak a külvárosiak, a huszonnégyesek tanácsa sem, ők úgy vélekedtek a következő, 1620-as feljegyzéseikben: „Ami az iskolát illeti - olyan legyen, mint a fegyvertár, melyből mindenféle védőeszközt és fegyvert elővehetünk szükséges helyzetekben” - majd azzal folytatják a jó iskolát sürgető óhajukat, hogy itt kell az egyházi és világi rendeknek jó polgárokat nevelni. Talán ezzel is magyarázható, hogy oly nagy számban vállalkoznak soproni fiatalok neves külföldi gimnáziumok és egyetemek látogatására, peregrinációra, mely ismét Szenci Molnárt idézve: „Idegen nép között járás, szarándokság, szarándokjárás.”

A továbbiakban ennek a kevésbé feldolgozott nyugat-magyarországi tudománytörténeti jelenségnek a fennmaradt forrásaira szeretném felhívni a figyelmet, mely további részletes feltárássra, elemzésre érdemes.¹

2. Ha a peregrinációra induló soproni diákok anyagi helyzetéről szolt az eddigi soproni helytörténeti irodalom, általában két forrásra hivatkozott, Lucia Mietlerin és Lackner Kristóf alapítványaira. Az első alapítvány, Mitler Jakab tímár és felesége, Gering Lucia alapítványa már 1575-től élt Házi Jenő kutatásai szerint, ezt Lucia asszony 1585-ben tett végrendeletében megerősítve megismételte. Maga a végrendelet nem maradt ránk, de a szövegének lényegét Faut Márk humanista polgár „Khurze Vor Zaichnüs” 'rövid feljegyzések' címen rövidíthető krónikájában megőrizte:

”Anno 1585. Ebben az időben az Istenben megboldogult matróna Lucia Mietlerin ösztöndíjat létesített és 1200 dénártallért pénzben, valamint szőlőskertet

a város közösségének alapítványozott örökös kamatra, melyből két soproni ifjú evangélikus iskolákban és egyetemeken öt éven át tanuljon, a száz tallér után öt tallér kamatot kell adniok”²

Lackner Kristóf végrendeletének - annak végleges változatát - 1651. november 19-én keltezte. Úgy rendelkezett, hogy nagy értékű vagyonát - annak kamatait - hármas célra fordítsák.

”Első része polgári ápolda építésére és az abban eltartott szegény embereknek [a d a s s é k].

A második része, a még török fogságban élő soproniak kiváltására, vagy szegény polgárok becsületes, elárvult leányainak kiházásítására [f o r d í t - t a s s é k].

Harmadik része is szegény polgárok gyermekeinek [a d a s s é k], akik egyetemen hasznosan és szorgalmasan tanulnak.”

Arra kell azonban gondolnunk, hogy mindkét tanulmányi alapítványt megelőzte a Salzer Ambrus-féle, aki a XVI. század első felében (Salzer Márton soproni kalmár fiaként) kétszer volt a bécsi egyetem teológiai dékánja, négyszer az egyetem rektora.

Salzer „Bécsi kanonokságot, lovagi rangot nyer el, s kilencszer választják a bécsi egyetem magyar nemzetének prokurátorává” - írja róla Mollay Károly Többnyelvűség a középkori Sopronban c. fontos tanulmányában. Tegyük hozzá új eredményként, hogy földjei részére (a Bécsben tanuló soproni diákoknak) alapítványt is létesített. Erről tudósít Thomas Späth 1576. december 22-én Sopron magisztrátusához írt levelében: „Miután a nemes, erényes és tudós Stephanus Gástll Úr, az ad Rubeam Rosas (- tehát a Vörös Rózsához címzett -) dicséretes Collegium Magistere, ugyancsak a Saltzer-Alapítvány superintendense bölcs uraságok kedvező javaslatára az ösztöndíjat nekem adta és juttatta, bölcs Uraságokkal már rég tudatnom kellett volna, hogy mi a szándékom, hogy milyen tanulmányokhoz és fakultáshoz lenne kedvem... a Superintendens úr tanácsa és véleménye alapján ad studium Juris (azaz a jog tanulása)... adtam magamat”. Az alapítvány egy diákra fordítható kamata Späth panasza szerint nem lehetett magas.

”...magam és enyéim nagy szegénysége miatt nem tudom studiumaimat előmozdítani és magamat szükséges dolgokkal ellátni.... A pénz, amit nekem a stipendium juttat és nyújt, az élelemre sem elég, honnan teremtem elő a többi, hogyan és mivel szerezzek be, vásároljak könyveket, ruhát és egyéb szükséges dolgokat?” - teszi fel a szegény peregrinálók mindenkori kérdéseit.

Faut Márk 1585. március 15-én kelt levele is a Saltzer-alapítvány létezésére utal, ekkor kérte ugyanis a város tanácsától a Vörös Rózsa alapító levelét: „peto, ut stipendio illo quod in Bursa Rosa in Academia Viennensi, pij quidam ac Musis fauentes Patriae meae ciues olim fundarant aliquantis per vtendj fruendj mihi copiam facitatis” Faut ekkor már Wittenbergbe készült.

Mollay Károly többször idézett tanulmányában utal arra, hogy a XV. század végétől úgyszólván évenként iratkoznak be soproniak a bécsi egyetemre. 1513-ban egyszerre tizen, 1522-ben hárman, az utolsó 1547-ben. Mint láttuk, ha fogyó számban is, volt még evangélikus hitű bécsi egyetemi hallgató Sopronból, bár már ezek is inkább Wittenbergbe igyekeztek.

Éppen Faut Márk emlékezik meg 1611-ben krónikájában az 1557-es évnél Sopron első wittenbergi kapcsolatairól - idősebb adatközlők visszaemlékezése nyomán: „Ebben az időben Wittenbergen tanultak Michael Wirtt, Jacob Ratt más néven Ruffinus, Hanss Schreiner, Carolus Rosenkrantz, Philipp Melanchton Úr alatt, Sopronból oda küldetve. És Philippus Úr szép latin írással Michael Wirttet ide commendálta a Tiszteletreméltó Tanácsnak”. Azonban még Luther életében megkezdődött a soproni fiatalok Wittenbergába járása, 1533-ban Gregorius Faber (azaz Schmidt) Soproniensis, 1545-ben Joannes Schreiner Soproniensis Vngarus nevével egészíthető Faut Márk krónikájának névsora.

Itt kell szólnunk Wirt Mihály tanulmányi jelentéséről - mely országosan is egyik legkorábbi peregrináció-történeti emlékünks. A jelentés az 1555. febr. 17-től 1556. május 10-ig terjedő tanulmányokról számol be, Wirt Mihály tanulmányi jelentése annyiban tér el a szokásos segélykérő levelektől, hogy tanulmányait saját vagyonára támaszkodva végezte.

Szüleiről Házy Jenő: Soproni polgárcsaládok c. hatalmas adattára nyomán elmondhatjuk, hogy házuk volt a Hátsó kapu közelében. Az anya, Sági Márta, Kolb Gáspár özvegye (így Wirt Mihály a Lackner családdal is közeli rokonságban állt). Az özvegyet 1543-ban már Behem György fazekas nejeként említik. Így Wirt vagyonát tanulmányai idején a város által kijelölt gondnok kezelte, aki a tanulmányokhoz szükséges pénzösszegeket a tanulmányait folytató fiatalnak átutalta. Wirt tudatában is volt kivételes helyzetének, hogy nem lenne köteles elszámolni, „különösen azért mert az [ti. a pénz] az én javaimból kerül folyósításra” - írja. Arra kéri a bölcs tanácsot („Ewer Weisheit”), adják át számadásait újonnan kinevezett tutorának (Szenci Molnár megfogalmazásában „oltalmazó, gondviselő” - itt főleg vagyongondnokról esik szó, akinek magának is haszna van a tutorságból!). Pénzére még Mihály napja (azaz szeptember 29.) előtt szüksége van „Teilchafftig

werden möge" - ez terveihez és tanulmányaihoz a jövőben vigasza lenne „oia Solatium sein wurde" - ennek fennakadása ne legyen akadálykeltő „mit dem allerwenigsten ein Vrsacher sein". Nagy kára származna abból is, ha küldöncöt kellene nagy költséggel pénzért hazaküldenie. „Azonban jó reményben vagyok, Bölcsességték iránt, hogy Ti a sajátotokból is kölcsönöznétek, ha az enyémből nem lenne lehetséges”.

”Ha erre tutoraim készpénzben nem lennének képesek, ez akkor is talált pénz lenne” („selber auff ein pfandt schilling). Ugyanis a kölcsönző belső tanácsnak is talált pénz Wirt vagyonának kezelése. A supplikáló, könyörgő diáklevelektől ugyancsak elütő hang ez! Ezzel szemben megígéri, hogy a segítségért testben-lélekben hűséges lesz: „will ich... Vngespartes Guets vnd Bluets von wegen meines lieben Vatterlands... Zuuerdienen...”. Ugyanakkor humanista öntudattal hivatkozik arra is, mekkora haszna lesz Sopronnak majdan tanulmányából: „Es werde... mit der Zeit auss meinen Studieren Reipublicae grosser Nuz erfolgen”

Wirt sorsa annyiban is elütött a szokásos diákpályáktól, hogy kétszer is küldönc vitt pénzt számára Wittenbergbe Sopronból: „Mer hab ich den 17. Septembris von Euch bei dem Botten abermal geshickt - 50 tal.den”.

Az elszámolási időszakban (1555. febr. 17-től 1556. május 10-ig) a diák nem kevesebbről, mint 100 dénárfontról számol el, június 8-án kelt levelében pedig továbbí szál dénárfont összeg megküldését kérte, ebből azonban a Belső Tanács vonja le a levelét átadó bécsújhelyi Hanns Kuttner 5 dénárfontját, amit az már előre kölcsönzött neki. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a hazaküldött küldöncnek egyik alkalommal másfél dénárfontot, másodszor pedig egy dénárfontot fizetett. Wirt Mihály tehát jó anyagi helyzetben folytatta tanulmányait!

Egy későbbi (1601-es) egyetemi tanulmányánál kikötötte a Belső Tanács, hogy Feurer János anyai és apai örökségét arányosan végezze tanulmányait. Talán itt is hasonló gyakorlattal érthetjük meg a jelentés írását. Akárhogy legyen is, szinte feltérképezhetjük belőle a XVI. századi - és bizonyára a következő századi - diákéletet is.

Wirt Mihály utazásra készen állt már, amikor útjához először 15 dénárfontot kapott. Bécsben rájött, hogy a nagy útiládájával bajosan juthat el Wittenbergbe. Ezért könnyebb útihordót („Vassl”) szerzett be, és fizette annak szállítását Boroszlóig. Két ingéhez újabb két darabot vásárolt. Itt nyolc napig várt útitársakra, ruházatát bőrnadrággal, meleg útimellénnyel egészítette ki. Holmiját továbbszállította Lipcsébe, és amikor holmija nem érkezett meg Wittenbergbe, visszautazott 8 mér-földet érte.

Tanulmányai színhelyén egy ideig vendéfogadóban lakott, majd beiratkozott az egyetemre, szállást fogadott. Melanchton kezdetben nem találta kielégítőnek Wirt otthoni iskolában szerzett felkészültségét.

”Mivel Philipp Melanchton Úr rendelkezéséből praeceptort [tanítót] osztottak be mellém, akinek a tanításért és az órákért, melyeket egész évben hallgattam, fizetnem kellett 8 dénárfontot”. Tanulóasztalt, padot, könyvespolcot vásárolt, egy konc papírért egy dénárfontot fizetett ki. Szükséges könyvekért tizenegy és fél dénárfontot adott ki (sajnos nem jegyezte fel a könyvek címeit). Ha beteg volt, orvoshoz fordult, külön ételeket, italokat fogyasztott orvosi tanácsra.

Voltak egyéb kiadásai is, cipőjavításra, ruhafoldozásra fizetett ki összegeket, fát vett téli tüzeléshez, feltüntette elszámolásában a borbélykötségeket. Több, mint 11 dénárforintért nadrágokat, mellényt, kiskabátot, nagykabátot készíttetett, még egy spanyol szabású sapkát - berettet (”Spanier oder pirett”) - is vásárolt magának.

Összehasonlításul említsük meg, hogy a Mitler Jakab felesége, Gering Lucia-féle alapítvány, melyet a házaspár 1575-ben határozott el, és tíz év múlva lépett életbe, két külföldön tanuló soproni fiatal számára évente összesen 100 dénárfont kiadását tette lehetővé. Wirt Mihály egymaga 100 dénárfont összeget használt fel másfél éves tanulmányai során, s ugyanakkora összeg megküldését várta még. A Faut krónikában említett szép levéllel (”mit einem schonen latenischen schreiben”) hazabocsátott Wirt Mihály 1560. január elejétől városi jegyző. Az ékes latinsággal megírt ajánlás nem maradt ránk. Ezután 1578-ig állt a város szolgálatában, munkájáról bizonyítványt kért, ezt megkapta, de tudtára hozták, hogy nem beszélnek működéséről szépen. Neje, Borbála, 1595-ben már mint Spätt Tamás özvegye végrendelkezik, Wirt tehát már korábban elhunyt. A történelem fintora az, hogy az özvegyet az az egykori bécsi koldusdiák-jogász vette feleségül, aki Sopron segítségét kérte ugyancsak jogi tanulmányaihoz.

4. Mint mondtam, Wirt Mihály esete a kivétel, Spätt Tamásé a szokásos. A már említett, 1576-os levelében a Belső Tanács jó szívét nevezi egyetlen menedékének - „So hab ich nun mein einige Zuflucht Zu E(urem) V(esten) vndt H(erren) als zu meinem lieben Herrn vndt Vättern” - hogy kezüket és szívüket tőle, szegény legénytől ne vonják meg (”handt vndt gemütt von mier armen gesellen nicht abwenden vnd abzeihen”). A meglepő pedig most következik, Spätt tanulmányai folytatásához egy beneficium - katolikus oltárjavadalom - odaítélését kérte, de beérné kevés pénzzel is. (Zu förderung meiner studia entweder ein Beneficium eingeben, oder etwa mit ein wenig geld... Järlichen Zu hilffe kommen”. Még egy jellemző elemet emelnék ki Spätt leveléből. Kérelmét nem humanista latin levél-

ben írta, hanem németül (- nyilván ezt értették jobban a Belső Tanácsban -), de ezért ne kételkedjenek felkészültségében: „Das ich aber diese meine schrift und petition nicht latino sermone proponiert, sollen... an solchen meinem Verstandt vndt geschicklicheit gar nicht dubitieren oder zweifeln” - írja ugyanis. Egy későbbi levelében mégis azzal kell érvelnie, hogy nem kevesbedik a köz haszna, ha templomokra, iskolákra és szegény diákokra fordítanak az aerariumból („der gemaine nutz nicht gemindert mit dem, das man auff Kirchen, Schulen, vndt arme Studenten wendet”), mert ahol templomokra, iskolákra, jó tudományokra szánnak, „Guette Künste, ehrliche disciplinas, vndt arme Studenten”, ezek az egyház és a szabadváros palántálóhelyei - „welche die rechten Seminaria Ecclesiae, rerumque publicarum sein „.

Emlékezzünk csak rá, Spätt érvelése, vagy ehhez hasonló törekvés biztatja mintegy negyven évvel később prédikátor uraimékat, hogy az iskolák szorgalmasabb ügyelését kérjék 1619-ben a soproni evangélikus lelkészekről.

De mint egy újabb, 1577-es levélből megtudjuk, eddig választ sohasem kapott, ebből azt is megértette, hogy Uraimék mit vélnek ügyeiről, de találkozott néhány nappal a levél megírása előtt Bécsben a városbíróval, neki is előadta kéréseit.

1575 tavaszán egy levelet felmutató küldönc („mit briefs Zeigern diesem Bothen” érkezett Sopronba a wittenbergi egyetem rektora, magisterei és doktorai nevében. A február 7-én kelt egyetemi irat elmondta, hogy Paulus Maior diákot, aki másfél éven át járt az egyetemre („drithalb Jahr über ... In dieser Vniuersität gewesen”) kedves mostohaapja, Severin Önichen egy levéllel hazahívta öröksége szokásos megosztása ügyében.

Mindez Maior tanulmányait hátráltatná, mégis engedelmeskedne, nem teheti azonban, hitelezői ugyanis nem bocsátanak el adósságainak kifizetése nélkül. Ezért kereste meg a „scholasticus” a rektort, hogy kérje írásban a valamivel több, mint harmincöt tallér megküldését Sopronból, hiszen a küszöbön álló osztozás ezt az összeget bizonyára fedezni fogja. Így válhatna Paulus Maior szabaddá fogságából („vnndt er hiedurch Zu obgedachter Reise vom Arrest lossgemacht werden”), hiszen jámbor és szorgalmas scholasticus a kérelmező. Abban bízik az egyetem rektora, hogy a Belső Tanács, mint a legfőbb gyám, megelőlegezi hozzájárulásával az osztozásnál egyébként is megadható adósságösszeget.

A wittenbergi egyetem rektorának Sopronhoz írt levele beszédesen mutatja a peregrinációra kibocsátó város, a hallgató és a tanítást, egyben atyai gondoskodást vállaló intézmény kapcsolatait. Ez túlmutat Paulus Maior esetén. Az eddig ismert és elemzett magyarországi lutheránus peregrináció további jellemzőit lehetne

megismerni a soproni Városi Levéltár megfelelő fondjainak feltárásával. Hiszen ezek segítségével lehet(ne) alaposan követni soproni diákok külföldi gimnáziumokba (ezt az 1630-as évekig, a helyi evangélikus gimnázium megalakulásáig) és egyetemekre vezető tanulmányait.

Megjelölhetjük a helyszíneket is. Az említett Bécsen kívül vonzotta a soproni diákokat az evangélikus Graz (az 1690-es évekig) rendi gimnáziumával és egyetemével, Boroszló, Frankfurt, Halle és Jéna, majd Altdorf is a soproniak kedvelt tanulóhelye lett. Az egyetem elenyészéséig (a napóleoni háborúkig) harminckilenc soproni hallgatóról tudnak az egyetem matrikulái. Megküldték a városnak doktori értekezéseiket (a később híres Dobner Sebestyén pl. 1622-ből Frankfurtból), Michael Graff, a későbbi kalandos sorsú lelkész előbb „ex alto Iglauia, ex Musarum castris” kéri gimnáziumi ösztöndíját, majd Wittenbergába járt ő is. A város ösztöndíjasa volt Faut Jakob is Regensburgban, megkapta a Mitler-ösztöndíjnak kivételesen mindkét részét. Georg Grad volt az első soproni Lackner-ösztöndíjas 1633-tól, Georg Poch pedig 1647-ben már Altdorfból kérte a humanista polgármester ösztöndíját. 1680-ig a Városi Levéltár fondjai - az evangélikus felekezetre, ill. Lackner hagyatékára vonatkozó ladulák - szászámra szolgáltatják az elemezhető és kiadható forrásanyagot. 1680 után - amikor Sopronban is szétválasztották az evangélikus egyházat és a városvezetést, további gazdag forrást találhatunk a soproni evangélikus egyházi levéltár anyagában. Németh Sámuel 1955-ben megjelent tanulmánya az 1680-tól 1782-ig vezető időszakból 109 soproni származású, a soproni evangélikus gimnáziumban végzett tanuló külföldi egyetemi tanulmányait tárja fel alapozó értékű tanulmányában.

Valamennyi útvonalat két körülmény határoz meg kezdetektől. Lehetőleg kerüljük az ellenreformáció térhódításának kitett katolikus szellemű egyetemeket, bár néhányan Páduában is folytattak jogi tanulmányokat (Lackner Kristóf az 1590-es években, Gensel Ádám 1699 és 1703 között). Elmaradnak a soproni evangélikus diákok azokról az egyetemekről is, ahol erősebb kálvinista szellem jelentkezik, hiszen tanítót is úgy vesz fel a XVII. századi város, „dass er kein Koluinist sei...”

Évszázadokon át indultak a soproni városkapukban búcsúzkodó polgárfiak külföldi gimnáziumok és universitások látására, ismereteik összegyűjtésére. Itt az ideje, hogy utazási emlékeikkel, tanulmányi kérelmeikkel, doktori dolgozataik ajánló leveleivel mi is megismerkedjünk. Egy jó szövegkiadás egész tudományágunkat gazdagítaná a nyugat-magyarországi peregrináló polgárfiak világának ismeretével.

Jegyzetek:

- 1 A Belső Tanács utasítása az evangélikus lelkészekhez *Instructio Senatus Soproniensis Concionatoribus sonans* (XII et M'fasc. VI. Num. 269.) a soproni Városi Levéltárban olvasható. A XII. et M főcsoportban található jórészt az ev. vallásra, intézményeire, iskoláira, peregrinációs kérelmekre vonatkozó iratanyag. Ez dolgozatunk fő forrása, további fontos írárok találhatóak a Lad. I. Littera Lackneriana anyagában is. A külvárosiak véleménye a *Gemeiner Stadtbetrachtung* 1620. évi jelentésében a városi jegyzőkönyvek sorozatában olvasható. A *Dictionarium Latinoungaricum* 1604. évi kötetét használtam, a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* hasonmás kiadását.
- 2 Faut Márk: *Khurze Ver Zeichnüs* OSZK Könyvtára Quart. Germ. 191. A kézirat 1841-ben került el Sopronból, az esetet megírtam *Literáti Nemes Sámuel rablóhadjárata Sopron ellen* SSz. 196, 1. A tudós álorcás antikvárius Jankovich Miklós gyűjteményébe juttatta, a II. Jankovich gyűjtemény megvásárlása óta az Országos Széchenyi Könyvtár tulajdona, a kiadásra előkészített kézirat 1957 óta várja kiadóját. Az ún. Lucia Mitlerin alapítványról a krónika így ír: „Anno 1585. Vmb dise Zeit hat die Gottsalige Matrone Lucia Mietlerin ein Stipendium alhie auffgerichtet vnd 120 tal.den.in. gellt vnd weingortten zu gemainer Stad gestiftet auff ewig Interesse douon 2 Oeden (A 8. vége) burgerische khnaben in Euangelischen Schuelen vnd Universiteten 5 Jahr Studirn sollten, gibt mon von 100 tal. 5 tal. Interesse.” Figyelemreméltó, hogy az alapítók már 1575-ben, amikor az alapítást bejelentették, gimnáziumokba (!) és egyetemekre akarták a tehetséges soproni fiatalokat küldeni, jóllehet, Sopronban a Müllner Mátyástól származó helytörténeti legenda szerint ekkor már gimnázium működött volna. A Mitler családról Házi Jenő: *Soproni polgárcsaládok* 2. kötet 672. lap.
- 3 Lackner Kristóf végrendelete számos átírásban maradt fenn, teljes szövegét ki kellene adni. A Lad. I. fasc. II. nr. 58. egyik jó latin szövege. A végrendelet német szövegének kis részét idézi A soproni ág. hitv. evang. egyházközség kezelésére bízott alapítványok és alapok kimutatása, Sopron, 1902. 63-64.1. 88. tétel, egy részlet fordítása Horváth Zoltán Sopron és a megye múltja c. kötetben, Részlet Lackner Kristóf végrendeletéből címmel, Sopron, 1964. 59-60. 1. Mollay Károly: *Többynelvűség a középkori Sopronban* II. A latin nyelv (1550-1631) *Soproni Szemle* 1968. 137. 1.; Vö: Aschbach, Josef:

Geschichte der Wiener Universität, 1877, 351-53.1; Tomas Spätt ösztöndíj-kérő levele, 1576. dec. 22. XII et, fasc. I. num. 36.; Faut Márk levele, XII et. M, fasc. II. num. 62. Bécs 1585 calend. Martii. A levél itt idézett részletét Wathay Ferenc Sopronban c. tanulmányomban közöltem (Soproni szemle, 1978. 249. 1.)

- 4 A Faut krónika idézett részlete a kézirat fol. 3. lapján Németül: „Vmb dise Zeit haben es zu Wittenberg studirt Michael Wirtt, Jacob Ratt oder Ruffinus, Hanss Schreiner, Carolus Rosenkrantz vnter Herrn Philippo Melanchtone von Ödenburg dorthin geschickt. Da zuuer kein Ödenburgisch kindt ihemals Gehn Wittenberg gezogen ist. Vnd hat her Philippus mit einem schonen lateinischen schreiben den Michel Wirt einem Ersamen rath commendirt.; Solyom Jenő: Luther és Magyarország, Bp. 1933. 173. és 177.1.; A tanulmányi jelentést kiadtam a Soproni Szemle 345-350. lapján, az eredeti Lad XII et M. Fasc. I. num. 21.; Házy Jenő Wirtről: Soproni polgárcsaládok 2., 11630, b, 953.1; Faut jelentésében: „Sonderlich dieweill solchs von dem meinigen dargelegt wird”; Wirt praeceptoráról eredetileg ez olvasható: „Demnach ist mir auss Verordnung Herrn Philippi Melanchtonis Ein Praeceptor Zugethan worden, dem ich für die Leer vnd Lectiones, so ich von Im dises ganzes Jar gehört hab, geben müessen 8 tal. den.”

Mivel Wirt könyvtáráról közelebbi adatok nem maradtak fenn, neve sem szerepelhet a Magángyűjtemények Nyugat-Magyarországon, Könyvtártörténeti Füzetek II. Szeged, 1982. kötetben.; Spätt idézett levele XII et M, fasc. I. num. 36. a következő idézet pedig a num. 38-ból való. 1577. júl. 10.; XII. et M, fasc. I. num. 39.

- 5 Paulus Major ügyében írt levél a wittenbergi egyetemről XII. et M, fasc. I. num. 33.; Dobner Sebestyén megküldi értekezését: XII et M, fasc. IV. num. 161.; Michael Graf gimnáziumi levele Iglau-Jihlavából: XII et M, fasc. III. num. 105.; Faut Jakab tanulmányairól Lackner Kristóf és kora c. könyvemben írok, a forrásokat a 137. lapon adom meg.; Georg Poch altdorfi ösztöndíj-kérelme 1647-ből: XII et M, fasc. V. num. 208.; Németh Sámuel: A soproni liceum tanulóinak külföldi tanulmányútjai 1680-tól 1782-ig, Soproni Szemle, 1955. 89-117.1.

Hegedűs Rita

A konjunktívusz fordítási lehetőségei - német és magyar szépirodalmi példák alapján

0.0 Lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy különálló mondatok fordítása nem okoz különösebb nehézséget. Hangsúlyozottan ez a helyzet nyelvtanítás során a nyelvtani példamondatoknál, ahol a szavak és a grammatikai szabályok ismerete elegendő a helyes megoldáshoz.

Gyökeresen megváltozik azonban a helyzet, ha összefüggő szöveget kell idegen nyelvre átültetni, s beláthatatlanul nehézé válik, ha irodalmi szövegről van szó. Mi ennek az oka? Már a legegyszerűbb szövegnél is beleütközünk a **polifunkcionalitás** és a **szinonímia** problematikájába. Hogy mi a szinonímia, létezik-e egyáltalán tökéletes szinonímia, ez a bonyolult téma e dolgozatnak nem tárgya. A másik kényes kérdés, a polifunkcionalitás egy részjelenségét, a nyelvtani polifunkcionalitás egy esetét venném közelebbről szemügyre.

0.1. Megint csak hivatkozhatunk arra, hogy a grammatikai jelenségek, szabályok elsajátítása és használata idegen nyelven nem okoz különösebb nehézséget, hisz jó darabig egy az egyben való megfelelésben gondolkodunk. Csak a nyelvtudás egy magasabb fokán szembesülünk először a problémával: ugyanaz a nyelvtani jelenség több különböző funkciót is betölthet. Hogy mikor melyiket? A hagyományos nyelvoktatásban ez a kérdés így fel sem merül, erre először a **funkcionális nyelvoktatás** irányította rá a figyelmet. A tradicionális módszerrel az idegen nyelvet igazán jól elsajátító diák is csak később, rengeteg energia bevetésével juthatott el arra a szintre, amikor fordításai láttán a külső szemlélő a „fordítói véna”, „nyelvérzék” varázsszavakat kezdi emlegetni. Természetesen itt is hallatlan előnyt élveznek a kétnyelvű fordítók - de, mint tudjuk, kevesen vannak ilyenek. Ezek szerint mások eleve ki vannak zárva ebből a paradicsomból? Meggyőződésem szerint **egy nyelv idegen nyelvként való tanítása**, s ezen belül a **funkcionális szemlélet** hozta azokat az eredményeket, amelyek segítségével legalább körvonalalaiban szabályokba lehet foglalni a grammatikai polifunkcionalitás főbb jelenségeit, ezáltal érthetővé, megtanulhatóvá és mindenki által hozzáférhetővé lehet tenni ezeket. Berlini lektorságom alatt (1989-91) megadatott az a lehetőség, hogy diákjaimat mind az elméleti, mind a nyelvgyakorlat órákon e szellemben készítsem fel - s úgy tapasztaltam, az eredmény igazolta a várakozást.

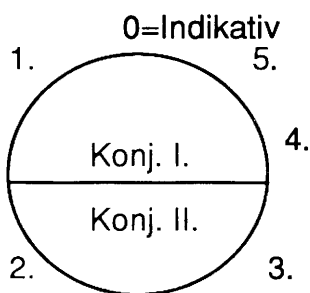
1.0. Hajdan mint diák, később mint tanár sokat kínlódtam a német konjunktívusz jelenségével. Természetesen először itt is a magyarral való egy az egybeni megfelelést kerestem - hiába. Hogy van-e a magyarban konjunktívusz, s ha van, mi a funkciója, erre némi útbaigazítást legfeljebb a nyelvtörténet ad. A német szakirodalomban ezt a kérdéskört illetően már több segítséget kapunk; a német és magyar konjunktívusz egybeesését és különbségeit, funkcióinak összevetését megkíséréltem *A konjunktívusz a németben és a magyarban*¹ c. dolgozatomban bemutatni.

1.1. Mielőtt a konkrét fordítási problémákra rátérnék, néhány mondatban itt is egybevetném az igemódok felhasználásának főbb sajátosságait.

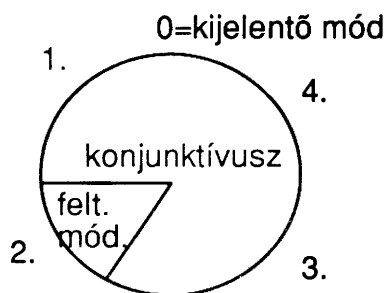
I. Az indikatívusz, a konjunktívusz és az imperatívusz felhasználásában nincsenek éles határok. A megfelelő mód megválasztásának kritériuma mindkét nyelvben viszonylagos: mennyire ment végbe a cselekvés: bekövetkezett vagy lezárult, ill. még befejezés, megvalósulás előtt áll; célként vagy kívánságként van kitűzve. Tehát mindenképpen a szövegösszefüggéstől, a szituációtól függ.

II. A módok összefonódását körgrafikkal szemléltettem. E szerint a németben (a) a Konjunktiv I-et használok 1. más véleményének, szavainak idézésére, közvetett kérdésre - állásfoglalás nélkül ill. állásfoglalásban bizonytalan vagyok; 2. ugyanaz távolságtartással, egyet nem értéssel már Konj. II; 3. a megvalósuló-megvalósítandó cselekvés feltételhez kötődik; 4. a közvetett felszólítást ismét Konjunktiv I-gyel fejezem ki; 5. a konkrét felszólítás módja az Imperativ.

A magyarban (b) ugyanezeket a funkciókat szintén az igemódok megfelelő váltakozásával fejezem ki, s a határok időnként itt is összemosódnak. Konjunktívusszal fejezem ki 1. az indirekt kérdést, kérést; 2. feltételes móddal a feltételhez kötöttséget; 3. ismét konjunktívusszal a célt, szándékot; 4. imperatívusszal az indirekt és direkt felszólítást (mivel a konjunktívusz és az imperatívusz paradigmája tulajdonképpen egy és ugyanaz, az indirekt felszólítást nyugodtan sorolhatom a konjunktívusz körébe is). (A fent említett szabályszerűségek részletes kifejtését, a példákat, a variációs lehetőségeket ld. a fent említett tanulmány 69-72. oldalán.)

a.)

b.)

2.0. A németről-magyarra (s viszont) fordítás során ezeket a szabályszerűségeket ismerni kell, de természetesen ez nem elegendő. A nyelvtörténetbe való felületes bepillantás is bizonyítja: az idő előrehaladtával a funkciók egyre jobban egybemosódtak, mindkét nyelvben erőteljes egyszerűsödés tapasztalható. A beszélt német alig-alig használja a Konjunktiv I-et; s az sem mindegy, melyik ország németjét kell magyarra átültetnem. Pl. az osztrák irodalmi és újságnyelv számára egészen természetesek a „käme” és „stürbe” alakok; megtalálhatók ezek a Frakfurter Allgemeine vagy a Spiegel választékos (s időnként nehézkes) stílusában is. Ugyanakkor elenyésző az előfordulása a Bildzeitung vagy bármely más bulvárlap hasábjain.

Az irodalmi művek fordításánál rendkívül fontos, hogy a fordítandó mű melyik korból származik, milyen körülmények között élő emberek stílusát adja vissza. Vizsgálódásom tárgyául ezért választottam elsőként két kuriózumot: a német és a magyar nyelvű mű egyaránt szándékosan archaizál, tehát a megírás időpontjánál régebbi nyelvet kíván megjeleníteni.

Theodor Storm Aquis submersus² c. elbeszélését a 19. sz-ban írta, s a 17. sz-i nyelvezetet elevenítette föl. Magyarra Szabó Lőrinc fordította.

„Mein Freund sagte mir, es sei der Vater jenes schönen Knaben, dieser selbst, so gehe noch heute die Sage, solle einst in der Wassergrube unserer Priesterkoppel seinen Tod gefunden haben.” (10.)

„Barátom azt mondta, hogy annak a szép fiúcskának az apja; a gyermek pedig, úgy mesélik még ma is, állítólag a mi pap-rétünk gödrébe fulladt.” (8.)

A kétszeres idézetet a német Konj. I-gyel fejezi ki; a *solle* alak valószínűséget jelöl - a magyar mondatban az ige kijelentő módban áll, a segédigével kifejezett valószínűséget határozószóval fordítja Sz.L.

„Nun”, erwiderte dieser, „die Inschrift ist mir wohl bekannt, und nimmt man das Gerücht zur Hülfe, so möchten die beiden letzten Buchstaben wohl mit Aquis submersus, also mit „Ertrunken” oder wörtlich „Im Wasser versunken” zu deuten sein, nur mit dem vorangehenden C.P. wäre man dann noch immer in Verlegenheit.”(11.)

„Hát”- felelte a lelkész - a feliratot én is jól ismerem: és ha a hagyományt segítségül hívjuk, akkor a két utolsó betűnek Aquis submersus, vagyis „megfulladt”, vagy szó szerint „víz alá merült” volna az értelme; de az előtte lévő C. P. felől még mindig zavarban volnánk.”(9.)

A lehetőséget/valószínűséget a német a *möchte* + Perf. Inf. szerkezettel, a magyar feltételes jelennel fejezi ki.

„Ich wollte über den Beginn meiner Arbeit noch eine Frage tun”(25.)

„Meg akartam volt még kérdezni, hogy mikor kezdjem a munkám”(23.)

A segédige Konj. I-ét kijelentő móddal és régmúltsal fordítja.

„Sie war derzeit ein neunjähriges Dirnlein, die ihre braunen Zöpfe lustig fliegen ließ”(17.)

„akkor kilencéves lányka lehetett, két barna hajfonata csak úgy röpködött a feje körül.”(15.)

A valószínűséget a magyar feltételes múlttal, a német indikativusszal fejezi ki.

„Zwar kam Bas Ursel, die wegen ihrer Gicht die Treppen nicht hinaufkonnte, und meinete, es möge am besten in ihrer Stuben oder im Gebach daran geschehen, so sei es uns beiderseits zur Unterhaltung.” (31.)

„Ursula néni, aki köszvénye miatt nem bírta a lépcsőt, jött ugyan, és úgy vélte, hogy legjobb volna, ha az ő szobájában vagy a szomszédos teremben dolgoznék, mert az mindkettőnket elszórakoztatna. (29.)

A möge segédige (Konj.I.) itt „más akarata” jelentésben használatos. A magyar mondat feltételes jelenben áll.

2.1. A következőkben Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájának (A Nap árnyéka)³ néhány részletét vizsgálom meg. Az archaizálás itt egészen nyilvánvaló; a szerző a kor-, stílus- és hangulatfestésnek, lélekábrázolásnak hatálatlanul széles skáláját adja. Úgy érzem - s ezt más német fordítókkal tartott megbeszéléseim is alátámasztják - a fordítók (Gáspár Káthe és Csongár Vilmos) nem használták ki a német nyelv adta lehetőségeket. A veretes, súlyos, zeneileg is megkomponált mondatokat sokszor leegyszerűsítették, megelégedtek a tartalom száraz visszaadásával.

„Én csak egyet tudok s vallok - azt, hogy míg Isten tudnom adja, én a magam dolgát megcsinálom, hogy utánam ne az özönvíz jöjjön, hanem két, avagy négy-öt fejedelem is megéljen abból az Erdélyből, akit én most itten lábra állítok...” (741.)

„Ich weiß und sage nur das eine... so Gott es will, werde ich mein Werk so vollenden, daß nach mir nicht das Unheil kommt, nein, daß zwei oder vielleicht vier oder fünf Fürsten von diesem Siebenbürgen leben können, das ich jetzt errichte.” (63.)

A magyar célhatározós szerkezetet -melyben ma már csak konjunktívuszt és nem feltételes módot használunk - a száraz német indikativuszból álló mondatok nem adják vissza híven.

„Hogy a lány valami boszorkány lett legyen és megbabonázta a legényt, mind a kettőt. - Mondják a szomszédok, hogy az anyja is bír boszorkánytudománnyal s leányát is arra nevelte.”

„Ehhez nem kell boszorkányság, hogy egy leány két legényt is megbolondítson.”(749.)

„Das Mädchen soll eine Hexe gewesen sein und beide Burschen verzaubert haben. Die Nachbarn sagen, daß auch die Mutter in der Zauberkunst bewandert sei und ihre Tochter darin unterwiesen habe.”

„Dazu bedarf es keines Zauberverkes, daß ein Mädchen einen Burschen toll macht.”(78.)

A magyar befejezett múltnak nincs német megfelelője; a valószínűséget a német *soll* fejezi ki. A második mondatban a magyar konjunktívusz helyén német indikativusz áll (határozói alárendelés).

„Tudjátok meg, hogy az ember nyomorult életét soha nem lehet ostonnal és máglyával megjavítani, csak kenyérrel...” (752.)

„Wisset, das elende Leben der Menschen kann man nie mit Peitsche und Scheiterhaufen bessern, nur mit Brot...”(80.)

A *wisset* régies felszólítás megfelel a magyar archaizáló nyelvnek.

2.2. Galgóczy Erzsébet Orbán Teca háza⁴ c. novelláját Szentiványi Rita ültette át magyarra. Itt archaizálásról már szó sincs, a 20. sz-i német nyelvben a konjunktívusz használatára a legtöbb példát más szavainak, gondolatainak tolmácsolására és a feltételesség kifejezésére találjuk.

„Ha nem füstöl a kémény, Péter azt hihette volna, hogy lakóit deportálták, s a ház, sorsára hagyatva omladozik.”(335.)

„Hätte der Schornstein nicht geraucht, Peter hätte gedacht, die Bewohner seien deportiert worden, das Haus selbst aber seinem Schicksal überlassen zerfalle nach und nach.”(20.)

A magyar feltételes alárendelő mondatban a két tagmondat között nem szükséges az időegyeztetés, a német mondatban igen(1-2. tagmondat). A magyar feltételes múltnak a németben Konj. II. felel meg, az idézetben a magyar kijelentő módnak német Konj. I.

„Péter gondolkodott. Hasbarúgja a nyilast, hogy felbukfencezzék, s mire feltápaszkodik, ő elszalad a kertek irányába.”(340.)

„Peter überlegte: Vielleicht versetz ich ihm einen Tritt in den Bauch, daß er sich überschlägt, bevor er wieder auf die Beine kommt, bin ich über alle Berge.”(25.)

A magyarban a célhatározói alárendelésben az ige konjunktívuszban áll. A német fordításban a közvetett idézés közvetlen formában jelenik meg, így az ige kijelentő módú.

„Az asszony kinyitotta teljesen elvizenyősödött szemét, keskeny, szürke szája tétova mosolyra húzódott, s ettől egész arcát mintha fény borította volna be.”(341.)

„Die alte Frau schlug die wäßrigen Augen auf, ihre schmalen grauen Lippen verzogen sich zu einem Lächeln, es war, als habe sich plötzlich heller Glanz über ihr Gesicht ergossen.”(25.)

A német irreális összehasonlító mondat Konj. I-ben áll; a magyarban a szerző feltételes múltat használ.

„A férfi halott volt. Most halhatott meg néhány perccel ezelőtt.”(339.)

„Der Mann war tot. Er mußte erst jetzt gestorben sein.” (23.)

A valószínűséget a magyarban *-hat/-het*-tel és múlt idővel fejezzük ki. Ezt a funkciót a németben a *mußte* + Part. Perf. tölti be.

„Még nem tudta, hova megy, s azt sem, hogy odaér-e élve. De azt tudta, hogy a tegnapi napot, a vénlány édesanyját, töltött káposztáját, történeteit, a vénlány ölelését és a vénlány házának boldogság, tűz, korom, pernye, szegénység, háború és halálszagát nem felejtí el, amíg él.”(357.)

„Noch wußte er nicht, wo er hinging, auch nicht, ob er lebend ankommen würde. Aber er wußte, daß er diesen letzten Tag, die Mutter der Frau, deren Bruder, ihr gefülltes Kraut, ihre Geschichten, ihre Umarmung und das Glück ihres Hauses, daß er den Geruch von Feuer, Ruß, Asche Armut, Krieg und Tod nie vergessen würde, solange er lebte.”(40.)

A magyar indirekt kérdés a németben Konj. I. ill. az azt egyre inkább felváltó *würde*+Infinitivus alakban jelenik meg.

3.0. A fenti néhány fordítási példából messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, ez dolgozatomnak nem is célja. Az azonban így is látszik, hogy a konjunktívusz a németben és a magyarban egyaránt polifunkcionális: idézésnél, indirekt kérdésnél, kéreknél, felszólításnál, valamint valószínűség, feltételezés esetén, be nem következett, csak óhajtott, várt, akart eseménynél egyaránt használatos. Hogy mikor melyik funkciót tölti be, azt a szövegkörnyezet, szövegösszefüggés - a mindenkori szituáció - dönti el. Az idegennyelv-tanításnak már a legkorábbi szakaszban is az a feladata, hogy erre a sokrétűségre felhívja a figyelmet, ennek ismeretét, az ebben való jártasságot mindenféle grammatikai jelenségnél kialakítsa, elmélyítse.

Jegyzetek

1. Hegedűs Rita: A konjunktívusz problémája a németben és a magyarban. In: Hungarológiai ismerettár 8. Bp., 1990. 63-74.
2. Theodor Storm: Aquis submersus. 7-86. In: Storms Werke in zwei Bänden. Aufbau-Verlag Berlin und Weimar. 2. Band. 1986. 7-86.
Aquis submersus. Ford. Szabó Lőrinc. Helikon 1974.
3. Móricz Zsigmond: Erdély. A Nap árnyéka. Helikon Kiadó. Bp. 1983. 705-968.
Im Schatten der Sonne. Ford.: Gáspár Káthe és Csongár Vilmos
Verlag d. Nation - Corvina. Bp. - Berlin 1979.
4. Galgóczy Erzsébet: Orbán Teca háza. In.: Kettősünnep. Bp. 1989. 334-357.
Das Haus von Teca Orbán. Ford.: Szent-Iványi Ita. In: Ungarische Erzählungen. Militärverlag. Berlin 1978.

Etelka Joó

Ende Ady im Spiegel Deutscher Übersetzungen

Ein Teil der Thematik des heutigen Symposions sind die Übersetzungsprobleme bei literarischen Texten aus dem Ungarischen ins Deutsche. Innerhalb dieses großen Bereiches möchte ich mich mit der Problematik der deutschen Ady-Übersetzungen befassen. Ich glaube, daß die Dichtung Endre Adys ein heikler Punkt der Übersetzung im allgemeinen ist, und mit seiner Rezeption eng zusammenhängt. Von Adys weltliterarischem Rang sind wir Ungarn überzeugt. Seine dichterische Welt, seine Sprache, seine neuartige Metrik, seine symbolische Betrachtungsweise, sein Ungarntum werfen aber solche Übersetzungsprobleme auf, die seine Rezeption auch auf deutschem Sprachgebiet erschweren. Viele Kritiker haben sich schon mit diesem Thema beschäftigt, ich möchte hier nur einige aufzählen: Josef Turóczi-Trostler, Tibor Demeter, Gyula Kunszery, Frau Bánó geb. Katalin Büky, Péter Nagy, Géza Bodolay, Attila Toronyi und andere.¹ Alle beklagen sich – mit Recht – darüber, daß Ady in der Weltliteratur noch nicht seinen Platz, der ihm gebührt, eingenommen hat. Die Gründe dafür seien die fehlenden guten Übersetzungen oder sogar die Unmöglichkeit des Übersetzens der Ady-Gedichte.

In meinem Beitrag möchte ich über die Frage reflektieren, ob es tatsächlich unmöglich ist, Ady ins Deutsche zu übersetzen.

Wir müssen kurz beim Wort „Übersetzung“ stehenbleiben. Viele sind der Meinung (z.B. Géza Bodolay),² daß der Begriff „Übersetzung“ nur im Fall der Prosa berechtigt sei, bei lyrischen Gedichten sollten wir eher über „Nachdichtung“ oder „Neudichtung“ sprechen. Diese Bezeichnung gewinnt immer mehr an Raum und mag in gewissen Fällen auch zutreffen. Ich halte aber die Nachdichtung für die freiere Form der Übersetzung, deshalb werde ich auch im weiteren die Begriffe „Übersetzung“, „Übertragung“ oder „Translation“ gebrauchen.

Ein anderes vielumstrittenes Problem ist die Frage der Rohübersetzungen. Sehr viele Übersetzer bedienen sich dieser Methode, weil sie die Sprache des Originals nicht beherrschen. In diesem Fall müssen wir wirklich von Nachdichtung sprechen, wo ins Kommunikationssystem „Originalwerk – Übersetzung“ sogar 2 Vermittler eintreten: der Rohübersetzer und der Nachdichter. So tragen beide

riesige Verantwortung dafür, was sie vom Originalwerk in die Übersetzung hinüberretten. Auf diese Weise können natürlich auch schöne Übertragungen entstehen und sind ja auch entstanden. Es genügt, wenn ich **Franz Fühmann** und **Heinz Kahlau** erwähne. Aber man darf diese Methode nicht absolutisieren und als einzig heilbringende Möglichkeit, als den Weg der Zukunft bezeichnen, wie es ein Kritiker – unter dem Signum „-gy-“ in der Zeitschrift Nagyvilág (7/1973. S.116. – *Ady németül – avagy a fordíthatatlan fordításai*) getan hat.

Wir wollen weder die Verdienste von **Franz Fühmann** und **Heinz Kahlau** schmälern noch die Literaturpolitik verdammen, weil gerade Ady sehr viel der Literaturpolitik der 60-er, 70-er Jahre und den oben genannten Dichtern zu verdanken hat, zu denen seine Gedichte durch die aufopfernde Vermittlung von **Paul Kárpáti** gelangt sind. Wir möchten nur die Aufmerksamkeit auf die anderen Übersetzer lenken, die manchmal aus politischen Gründen in den Hintergrund gedrängt wurden. Vielleicht ist es auf diese Gründe zurückzuführen, daß man von den Übersetzern zwischen den beiden Weltkriegen nach 1945 wenig oder gar nicht gesprochen hat, obwohl die Herausgabe der verschiedenen deutschen Ady-Bände aufeinander folgte. Hier seien nur die Übersetzer ohne Buchtitel erwähnt:³

– Zoltán Franyó – Heinrich Gerhold 1921

– Paul László 1925

– Hugo Matzner 1925

– Albert Hetényi-Heidelberg 1926

– Ladislaus Szemere 1933, 1935

– Friedrich Lám 1922

– Felix Liman 1943

– Theodor von Hoch 1942

Unter ihnen finden wir auch begabte Übersetzer, wie **Hugo Matzner**, **Albert Hetényi-Heidelberg**, **Friedrich Lám**.

Nach 1945 sind die wichtigsten Bände⁴ erschienen von

– Zoltán Franyó 1962 und 1979

– Franz Fühmann und Heinz Kahlau 1965, 1969, 1970, 1977, 1987

– Felix Mandl 1981 und 1987.

Ich möchte bei **Felix Mandl** ein bißchen länger verweilen. Sein Gedichtband von 1981 ist 95 prozentig mit dem von Felix Liman aus dem Jahre 1943 identisch. Einen Hinweis auf die damalige Ausgabe gibt es im Vorwort, aber ohne Namenbezeichnung. Mandl hatte nämlich seine Übersetzungen 1943 **unter dem**

Pseudonym Felix Liman veröffentlicht. Diese Tatsache wird aber nicht einmal in der neuesten Ady-Bibliographie von Vitélyos-Orosz vermerkt.

Es gibt noch einen Namen, bei dem wir verweilen müssen, nämlich **Albert Hetényi-Heidelberg**. Er hat schon 1926 einen Übersetzungsband mit dem Titel **Auf dem Flammenwagen der Lieder** herausgegeben, der 99 Gedichte enthält. Aber er hat sich damit nicht begnügt. Er hat nämlich, vom Margita-Zyklus und den frühen Versen abgesehen, sämtliche Gedichte von Ady übersetzt. Diese Übertragungen wurden aber nie herausgegeben. Hetényi hat schon 1937 in einem Interview (Újság, 10.10.1937.) davon gesprochen, daß die Gesamtausgabe in kurzer Zeit erscheinen werde aber es kam nie dazu. Bánó-Büky hat 1972 auch über die Existenz dieses Materials geschrieben⁵, nämlich daß es die Witwe von Hetényi bewahre. Mit Hilfe von **Dr. József Láng** - für dessen Vermittlung ich auch an dieser Stelle Dank sagen möchte -, habe ich das Material in 7 Bänden maschinengeschrieben im Handschriftenarchiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gefunden⁶, was alle unsere bisherigen Annahmen widerlegt. Alle Literaturhistoriker waren nämlich bisher der Meinung, daß nur ein Bruchstück des Ady-Oeuvres ins Deutsche übertragen wurde. Die zweite Hälfte der These aber, nämlich, daß der deutsche Leser nur ein lückenhaftes Bild von der dichterischen Größe Adys gewinnen konnte, bleibt solange gültig, bis diese Übersetzungen nicht herausgegeben werden. Nicht nur der Ehrgeiz des Künstlers und die Größe der Unternehmung verdient unsere Bewunderung, sondern auch die Tatsache, daß Hetényi erkannt hat: die Dichtung von Ady kann nur in ihrer Ganzheit, Vollständigkeit dem deutschen Publikum vorgestellt werden, nur auf diese Weise kann man seinen Totalitätsanspruch und die dichterische und philosophische Einheitlichkeit seiner Lyrik vermitteln.

Es fehlen noch ausführliche Untersuchungen, aber eines kann man schon jetzt sagen: das Niveau dieser Übersetzungen ist im allgemeinen gut, manchmal gibt es sogar ausgezeichnete Lösungen, was ich in der nachfolgenden Analyse zeigen möchte. Sie sind unbedingt die Veröffentlichung wert, wie das auch ein Brief von **Géza Voinovich** bezeugt, den er 1944 an Hetényi geschrieben hat. (11. Februar 1944, auch er ist im Handschriftenarchiv der Akademie zu finden.) Vor der Analyse möchte ich noch ein paar Worte über die 8 Gedichte aus dem Nachlaß von **Ludwig Hatvany** sagen, deren Verfasser bisher als unbekannt galten. Ich bin auf die 3 handgeschriebenen und 5 maschinengeschriebenen Fassungen ebenfalls im Handschriftenarchiv der Akademie gestoßen.⁷

Nach eingehender Untersuchung führte die Spur wiederum zu **Felix Liman**, bzw. **Felix Mandl**. Fünf Übersetzungen stimmen wortwörtlich mit jenen überein, die er 1943 (und später als Felix Mandl) veröffentlicht hat. Die anderen Übersetzungen in der Handschrift haben auch ihre Verfasser: 2 davon hat **Wolfram Lohmeyer** übertragen – sein Name steht auf dem einen Blatt – und eine stammt von **Heinrich Horvát**. (Kampf mit dem Keilerköpfigen – Harc a Nagyúrral) Hier ist nur der Titel geändert worden, die Fassung ist mit dem von ihm übersetzten Gedicht „Der Caesar mit dem Eberkopfe“⁸ identisch.

Die Übersetzungen sind übrigens numeriert (von 30-36), was auch bedeuten mag, daß Ludwig Hatvany vielleicht eine Anthologie geplant und diese Übertragungen eingeordnet hat. Und jetzt kommen wir zur Analyse:

Am Ende dieser Arbeit finden Sie zwei Übersetzungsvarianten des Gedichts: **A könnyek asszonya**. Beide stammen von **Albert Hetényi-Heidelberg**. Die erste Fassung ist in seinem Band von 1926 erschienen, die zweite befindet sich in dem unveröffentlichten Nachlaß. Man könnte fragen, warum ich gerade dieses Gedicht zur Analyse ausgewählt habe. Das Sprichwort „Wer die Wahl hat, hat die Qual“ – trifft hier besonders zu. Wegen Zeitmangel mußte ich unbedingt ein solches Gedicht wählen, das verhältnismäßig kurz und überschaubar ist, gewisse Übersetzungsschwierigkeiten enthält und gleichzeitig auch die Möglichkeit bietet, die Qualität der unveröffentlichten Übersetzungen zu präsentieren. Außerdem kann man hier auch die Entwicklung und die künstlerische Unruhe Hetényis beobachten, die ihn immer wieder dazu zwingt, sich selbst zu korrigieren und neu zu versuchen.

Er war interessanterweise der einzige, der dieses Gedicht übersetzt hat, und wie man sieht, weichen die beiden Fassungen wesentlich voneinander ab. Es ist eines der ersten Léda-Gedichte und ein klassisches Beispiel für die neuartige Liebeslyrik von Ady, für die secessions-symbolistische Darstellungsweise, für die neue Musikalität. Nach der Beschreibung von **Gyula Földessy** war Ady von seinem eigenen Gedicht fast berauscht, als er damit fertig war.

Die Gefühle der frisch entflammten Liebe ziehen sich durch die Zeilen, und das ambivalente Liebeserlebnis und die doppeldeutige Figur der Frau – nämlich die sinnliche, sensible und die tödliche, dämonische – war für die Zeitgenossen von überraschender, verblüffender Wirkung. Dieses tragische, elementare Gefühl in der Übersetzung wiederzugeben, eingebettet in eine sonderbare Musikalität und in

eine strenge Metrik – war nicht leicht. Davon zeugt jenes Ringen, das in der 1. Fassung zu beobachten ist.

Hetényi versucht hier so genau wie möglich die inhaltlichen Elemente zu übertragen, dafür sind aber die Zeilen länger geworden. Er konnte noch den jambischen Rhythmus hie und da – besonders beim Refrain – bewahren, aber die strenge Silbenzahl von Ady (8-7-8-7...) konnte er nicht einhalten: die Zeilen sind bei ihm 11 silbig, nur die letzten Zeilen aller Strophen 8 silbig. Wir können sagen, daß dem Inhalt nach die erste Version im allgemeinen genauer, näher am Original ist, aber das bedeutet zugleich auch, daß sie schwerfälliger klingt. Wir finden mehrere Einschübe (z. B. in der 2. Zeile der 1. Strophe: „glaub ich es zu fühlen“ oder in der 2. Strophe: „So süß wie **Honig**...“, „ihre Haare **goldig** mich umspinnen...“, „im **zerfleischten** Herzen...” usw.) Mit der Verwendung dieses Wortes (zerfleischt) geht er viel weiter als Ady:

„Az egész asszony itt pusztít
Itt, itt: az én szivemben...”

1. Fassung von Hetényi:

„Entsetzlich, grauenvoll treibt sie Verwüstung
Hier, hier mir im zerfleischten Herzen drinnen.”

So macht er aus Léda ein Ungeheuer, ein tierisches Wesen, was nicht die Absicht von Ady war. Genauso als Übertreibung hat, das nächste dichterische Bild in dieser Strophe zu gelten:

„Hier rächt sie sich für die Vergangenheit,
Voll Blutdurst, gleich den gierigen Hyänen...”

Im Original lautet es so:

„Bosszút itt áll az életért
Aknát itt ás a múltnak...”

Diese zweite Strophe der 1. Fassung ist Hetényi also am wenigsten gelungen. Im Kontext klingt aber der Refrain sehr schön, und er hat die für Ady so charakteristischen Wiederholungen bewahrt:

„Véres szívemre szomorúan
A könnyek hullnak, hullnak.”

„Und auf mein wundes Herze langsam, traurig
Tropfen die Tränen, die Tränen.”

In der 2. Fassung hat der Übersetzer die Fehler der ersten korrigiert: sie ist viel knapper, beschwingter, musikalischer geworden, frei von Übertreibungen. Hier konnte Hetényi die Versmusik, die Metrik des Originals wiederherstellen, ohne Wesentliches vom Inhalt aufzugeben. Er hat sogar das lyrische Porträt Lédas erst jetzt dem Original gemäß geschaffen, das frei von den manchmal naturalistischen Übertreibungen ist.

Er mußte sich aber auch hier manchmal mit Umschreibungen und Weglassungen abfinden, z.B. in den folgenden Zeilen:

„Bosszút itt áll az életért
Aknát itt ás a múltnak...”

„Hier rächt sie die Vergangenheit
Lässt Minen sie umgähnen...”

In dieser Formulierung kann die Zeile auch mißverständlich oder unverständlich sein, wenn man das Original nicht kennt.

Der einzige große Verlust ist vielleicht die Weglassung der Wiederholungen. Dafür hat Hetényi aber den Stabreim im Refrain bewahrt, selbst wenn er nicht an der ursprünglichen Stelle steht:

„Véres szívemre szomorúan
a könnyek hullnak, hullnak.”

2. Fassung:

„Auf mein wundes, blutiges Herz
Tropfen traurig die Tränen.“

Zusammenfassend können wir feststellen, daß sich Hetényi-Heidelberg gedanklich bereits in der 1. Fassung dem Original genähert hat. Aber er hat sowohl dem Inhalt als auch der dichterischen Form nach erst in der 2. Fassung die Höhe des Ady-Werks erreicht und so dem Gedicht eine äquivalente deutsche Variante gegeben.

Anhand dieses Beispiels kann man auch sehen, daß selbst die Übertragung eines nicht besonders schwer scheinenden Ady-Gedichtes gar nicht leicht - aber auch nicht unmöglich - ist. Was für Schwierigkeiten bereiten erst solche Werke wie z.B. das Gedicht „Krónikás ének 1918-ból“, das Hetényi übrigens auch übersetzt hat (und gar nicht schlecht), oder die Gedichte „Istenhez hanyatló árnyék“ (Zu Gott sinkender Schatten), „A tünődés csolnakján“ (Im Nachen des Sinns). „Most pedig elnémulunk“ (Und jetzt verstummen wir), „Hunn, új legenda“ (Neue Hunnenlegende); auch Diese Übersetzungen sind unter den unveröffentlichten Gedichten zu finden, und früher hatte niemand versucht, sie ins Deutsche zu übertragen.

Wegen der Kürze der Zeit wäre es aber unmöglich gewesen, diese Übertragungen zu analysieren. Das ist – nebst vielen anderen Übersetzungen – die Aufgabe der Zukunft. Eins ist sicher: die Legende der Unübersetzbarkeit von Ady ist ins Wanken geraten.

Ady Endre: A könnyek asszonya

Bús arcát érzem szívemen	8
A könnyek asszonyának,	7
Rózsás, remegő ujjai	8
Most a szívembe vájnak.	7
Érzem az illatát is ám	8
A rózsás, gyilkos ujjnak	7
S véres szívemre szomorún	8
A könnyek hullnak, hullnak.	7

Az ajka itt mar édesen,
 A haja ide lebben,
 Az egész asszony itt pusztít
 Itt, itt: az én szívemben.
 Bosszút itt áll az életért,
 Aknát itt ás a múltnak.
 Véres szívemre szomorún
 A könnyek hullnak, hullnak.

Nagy az én bűnöm. Vesszen is,
 Kire a végzet mérte,
 Hogy a könnyek szfinksz-asszonyát
 Megérezze, megértse.
 Maradjon szent talánynak Ő,
 maradjon mindig újnak.
 Véres szívemre szomorún
 A könnyek hullnak, hullnak.

Endre Ady: Die Frau der Tränen (Hetényi-Heidelberg)

1. Fassung, 1926

Der Frau der Tränen kummervolles Antlitz,	11
In meinem Herzen glaub ich es zu fühlen	11
Und ihre Rosenfinger wie sie zitternd,	11
Voll Wollustgier im Herz mir drinnen wühlen.	11
Der Duft der mörderischen Rosenfinger	11
Erflammt im Innern mir zu wildem Sehnen	11
Und auf mein wundes Herze langsam, traurig,	11
Tropfen die Tränen, die Tränen.	8

So süß wie **Honig** sind hier ihre Lippen
 Und ihre Haare **goldig** mich umspinnen
 Entsetzlich, grauenvoll treibt sie Verwüstung
 Hier, hier mir im **zerfleischten** Herzen drinnen.

Hier rächt sie sich für die Vergangenheit,
Voll Blutdurst, gleich den gierigen Hyänen
Und auf mein wundes Herze langsam, traurig,
Tropfen die Tränen, die Tränen.

Schwer drückt die Schuld mich, doch Verderben treffe
Den, der vom blinden Schicksal ausersehn,
Die Sphinx, die bleiche Frau der Tränenfluten
Im Innersten zu fühlen, zu verstehn.
Ein ungelöstes Rätsel soll sie bleiben,
Will ewig heilig, ewig neu sie wähen –
Und auf mein blutig Herze langsam, traurig,
Tropfen die Tränen, die Tränen.

Endre Ady: Die Frau der Tränen (Hetényi-Heidelberg)

2. Fassung, 1937

Der Frau der Tränen Angesicht	8
Glaub ich im Herz zu fühlen,	7
Wie ihre Rosenfinger dort	8
Voll Wollust, bebend wühlen.	7
Der mörderischen Finger Duft	8
Fühl ich mit wildem Sehnen,	7
Und auf mein wundes, blutiges Herz	8
Tropfen traurig die Tränen.	7

Ihr Mund und ihrer Haare
Flut Rings tödlich (!) mich umspinnen,
Die ganze Frau verwüstet wild
Hier: mir im Herzen drinnen.
Hier rächt sie die Vergangenheit,
Lässt Minen sie umgähnen.
Auf mein wundes, blutiges Herz
Tropfen traurig die Tränen.

Trag' schwere Schuld.
Doch sterbe der, Den das Geschick ersehen
Die Sphinx, die bleiche Tränenfrau
Zu fühlen, zu verstehen.
Ein heiliges Rätsel bleibe sie,
Stets neu sei sie zu wännen.
Auf mein wundes, blutiges Herz
Tropfen traurig die Tränen.

Anmerkungen

- 1 Turóczi-Trostler József: Ady és német fordítói, Huszadik Század 1919. augusztus, Ady-szám 107-118. p.
Weitere Artikel von ihm: Egyet. Phil. Közl. 1918-1919. 141-142. p. Die Waage. März 1919. 241.243; 272-274. p.
- Demeter Tibor: Ady Endre idegen nyelven – Világirodalom, Figy. 1962. 417-426. p.
- Kunszery Gyula: Ismertetés Ady: Ausgewählte Gedichte – Corvina 1965 (Vorwort: László Bóka, Übersetzt von H. Kahlau u. F. Fühmann) c. kötetéről
- Bánóné Büky Katalin:
- Adatok az Ady-versek német fordításához – Studia Litt. 5/1967. 113-128 p.
- Ady Endre németül Studia Litt. 1972/10. 25-48. o.
- Nagy Péter: A magyar irodalom helye a világban – Nagyvilág 1968/8. 1229. p.
- Bodolay Géza: Ady-versek német újraköltése 1908-1919. II. 1982/2. 492-511. p.
- Toronyi Attila: Adys deutsche Übersetzer – Neue Zeitung 6. Jan. 1978.
- 2 Siehe Anm. Nr. 1.
- 3 Z. Franyó - H. Gerhold: E. Ady: Auf neuen Gewässern. Wien, E. P. Tal & Co. 1921.
P. László: Deutsche, französische und englische Ady-Übersetzungen. Paris, 1925. Im Selbstverlag
E. Ady: Von Ér zum Ozean. Aus Adys Lyrischen Dichtungen. Übertr. von Hugo Matzner. Wien-Leipzig, Perles 1925.
E. Ady: Auf dem Flammenwagen der Lieder. Eine Auslese. Ins Deutsche übertr. von A. Hetényi-Heidelberg. (Eingel. von M. Babits) Bp. 1926. Pollak Szemere, Ladislaus: Ungarische Lyrik Bp. 1933. Selbstverlag

- Szemere, Ladislaus: Ungarische Dichtungen Bp. 1935. R. Gergely verlag
- Neue ungarische Lyrik - von Friedrich Lám Bp. 1942. Ruzskabányai Vlg.
- E. Ady: Zu Gottes Linker Hand (Übersetzt von Felis Liman) R. Gergely Bp. 1943.
- E. Ady: Umdichtungen (Theodor von Hoch) Lauffer, Bp. und Leipzig 1942.
- 4 Ady Endre: Blut und Gold (Übertr. von Zoltán Franyó, Einl. von Edgár Balogh) Bukarest, 1962. Literatur-Vlg.
- E. Ady: Mensch in der Unmenschlichkeit - 66 Gedichte. Übers. von Z. Franyó Corvina, 1979.
- E. Ady: Gedichte. (Ausw. u. Einl. von László Bóka). Nachdichtungen von H. Kahlau und F. Fühmann. Illustrationen: L. Gyémánt, Budapest-Berlin, Corvina Vlg. 1965.
- E. Ady: Gedichte. 2., veränderte Auflage – Corvina, Bp. 1969.
- Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten – Hrsg. von Stephan Hermlin u. György Mihály Vajda. Corvina – Bp. 1970.
- E. Ady: Der verirrte Reiter (Gedichte) – Hrsg. von Paul Kárpáti. Nachwort: István Király. Berlin, 1977. Volk und Welt
- Endre Ady 1877-1919. (Gedichte)
- (Einl. u. Auswahl: Ferenc Kerényi) Institut für Kulturelle Auslandsbeziehungen, Bp. 1977. Ungarischer Esperantobund
- E. Ady: Gedichte. 3., veränd. Auflage. Auswahl zum 100. Geburtstag des Dichters. Corvina, Bp. 1977.
- Ungarische Lyrik des zwanzigsten Jahrhunderts. Hrsg. vom Ung. Schriftstellerverband u. Paul Kárpáti Aufbau Vlg. 1987. Berlin-Weimar
- Ady: Ausgewählte Gedichte. Übersetzt von Felix Mandl. Österreichische Verlagsanstalt Wien 1981-87.
1. Zu Gottes linker Hand
 2. Weil ich für and're focht

- 5 Siehe Anm. Nr. 1.
- 6 Signum: Ms 1380/1-10.
- 7 Signum: Ms 357/136.
- 8 Erschienen in: H. Horvát: Neue Ungarische Lyrik in Nachdichtungen.
München, G. Müller Vlg. 1918.

Tibor Szűcs

Ein Frage-Antwort-Modell in der ungarischen Konversation

Die Förderung der Kommunikationsfähigkeit durch fremdsprachliche und fremdsprachige Situationsübungen ist ein systematisch vorbereiteter, strategisch geplanter und methodisch aufgebauter Vorgang, in dem nicht einmal der kommunikativ orientierte moderne Sprachunterricht auf die klassischen Prinzipien der didaktischen Konzentration verzichten kann: so werden Grammatik, Übersetzung, Literatur, Kunst- und Kulturgeschichte, Landeskunde und andere Bereiche optimal auf den gemeinsamen Nenner eines geeigneten semiotischen Standpunktes gebracht, wodurch diese interdisziplinäre Komplexität in einem kohärenten Rahmen der Synthese zum Ausdruck kommt.

Da die ungarische Grammatik, insbesondere die Morphologie und die Syntax nicht nur kompliziert, sondern typologisch betrachtet den Ausländern meistens fremd vorkommt, müssen die Erscheinungen und die Regeln oft explizit metasprachlich erklärt und dazu unbedingt die Termini der linguistischen Fachsprache verwendet werden. In Spezialfällen braucht man selbst die ungarische Terminologie, besonders wenn die grammatischen Probleme von Studenten des Faches bearbeitet werden. Das verweist gerade auf die Möglichkeit, die terminologische Metasprache intrasituativ, in fremdsprachlichen, sogar fremdsprachigen Fachtexten anzuwenden. Es muß natürlich nicht immer Grammatikalisierung bzw. Linguistisierung im Sprachunterricht sein, aber der Gebrauch wissenschaftlicher Termini gehört zum Wesen der Metasprache. Nachdem die linguistische Fachsprache sozusagen eine bewußt doppelte, stilistisch selbstkontrollierte und selbstzensierte Metasprache verwendet, kann ihre Rückwirkung auf den primären Sprachgebrauch als Muster dienen. Der Weg der Studenten vom subjektiven Sprachgefühl zur objektiven Regel bleibt immer innerhalb der Grenzen des metasprachlichen Bereiches, selbst wenn die dazu benutzte natürliche Sprache an der Grenze eine eigene Referenz über dieser Grenze hat. Die Schulung des Sprachgefühls und die Förderung der Regelbeherrschung führen aber schon in die Praxis der Problemlösung. Die Studenten brauchen dazu keine prä- oder deskriptive Grammatik mit Vorschriften und vorgegebenen Regeln, sondern vielmehr eine „kreative“ Grammatik, um die

Regeln in einer optimalen Sprachlernsituation selbst entdecken und ausprobieren zu können.

Im kommunikativen Rollenspiel und im ebenfalls kommunikativen Unterricht dürfen sie deshalb keine Angst vor den Fehlern haben. Anschließend möchte ich auf einige grammatische Schwerpunkte hinweisen, die in diesem Zusammenhang in den einzelnen Stufen der ungarischen Konversation immer wieder aktualisiert werden müssen: die Verbalpräfixe, die Rektion, die Redewendungen und die Wortstellung bilden nämlich die Probleme, die die ausländischen Studenten nach ihrem Grund- und Aufbaukurs gerade im Rahmen der Konversationsstunde als Feinheiten der Sprache zu meistern haben. (In Parenthese sei erwähnt, daß es sich auch an diesen Beispielen herausstellt, wie ganz anders ein schulgrammatisches Lehrbuch des Ungarischen als Muttersprache diese Themen behandelt. Man denke einfach an die Proportionen und Einstellungen dieser Lehrstoffe, wenn sie überhaupt vorkommen: die Verbalpräfixe erscheinen dort vorwiegend mit ihrer orthographisch orientierten Problematik innerhalb der drei Positionen, die Rektion wird als ein restliches Satzglied unter den Adverbialbestimmungen beschrieben, die Redewendungen werden bloß nebenbei erwähnt, und die Wortstellung ist ein echtes Stiefkind der Schulgrammatik.)

Außer ihrer objektiven Bedeutung sind sie aber auch von unserem gegenwärtigen Standpunkt aus betrachtet besonders wichtig, weil sie für die situative Darstellung im Kommunikationsspiel geeignet sind.

Der reiche Bestand der ungarischen Verbalpräfixe, die syntaktische Fügungskraft der Rektionsstrukturen, die stilgemäße Situativität der Redewendungen und der ikonisch-indizierende Charakter der ungarischen Wortstellungsvarianten sind lauter Beweise dafür, wie eine tote, statische grammatische Entität durch diese Mittel wiederbelebt und dynamisiert werden kann. Auch die richtig eingesetzten analytisch-synthetischen Bearbeitungsmethoden sind in einem semiotisch orientierten Zusammenhang als Varianten der selektiven Kombination zu betrachten: so ist die operative Übung mit syntaktisch variierten Praphrasen, semantisch bestimmten Synonymen und pragmatisch interpretierten stereotypen Kontakformeln kein Selbstzweck, weil diese sprachlich-metasprachlichen Operationen einen praktischen Sinn haben, insofern man unter gewissen alltäglichen Umständen gegebenenfalls einen Text stilistisch anders formulieren muß.

Aus Mangel an Zeit kann ich jetzt nur eine einzige komplexe Übung in knappen Zügen schildern. Das ist das **Frage-Antwort-Spiel**, das als vereinfachtes

Muster des Rollenspiels den Charakter eines Dialogs behält. Seine Vorteile bestehen außerdem in der Komplexität der Möglichkeiten, die Fragetechnik, die Wortfolge in der Thema-Rhema-Gliederung, die Rektion im Satzbau, die informativ rhematische Beantwortung, die Verneinung, die indirekte Frage im narrativ kommentierten Zitat, die Satzbetonung und die Intonation in ihren variierten Zusammenhängen zu üben.

Das ursprüngliche Frage-Antwort-Spiel ist eine Art Gesellschaftsspiel, in dem die Mitspieler ein ausgedachtes Wort möglichst schnell herauszufinden haben, indem sie Entscheidungsfragen stellen, auf die der Partner nur mit „ja“ oder „nein“ bzw. eventuell mit „jein“ antworten darf. Dieses Ratespiel ist ein echtes Sprachspiel, das nicht nur Spaß macht, sondern auch dabei helfen kann, einiges spielerisch zu lernen und üben. Die Studenten haben außerdem das positive Gefühl, Kenntnisse über die sonst schwierige und problematische Fremdsprache zu verfügen. Vom Vorteil ist ihre ebenfalls positive Erfahrung, daß es um eine echte Kommunikationssituation geht, da es wirklich eine außersprachliche Motivation gibt: man muß etwas erraten. In diesem Sinne ist das kein fiktiver Dialog, obwohl der metasprachliche Rahmen der vorgeschriebenen Frage- und Antworttechnik in einen didaktischen Sekundärkontext eingebettet ist. Metasprachlich ist dieser Rahmen auch durch die Regeln, wie man fragen und antworten darf.

Die weiterentwickelten und ungebundenen Formen dieses Spiels ohne kategorische Einschränkung der möglichen Frage- und Antworttechnik kommen dem funktionalen Stil und den pragmatischen Regeln des sprachlichen Handelns nahe. Dafür gelten die absolut aktuellen Spielregeln der Situation, die den expliziten Sprechakt „**Fragen**“ mit dem impliziten Sprechakt „**Auffordern zum Beantworten**“ in praesentia enthält. Dieses differenzierte Sprachspiel hat sprachlich konventionalisierte und situativ aktualisierte Spielregeln, nämlich wer wem wann wie wozu bestimmte Fragen stellt. Unserem metasprachlichen Hauptkriterium nach muß man die Frage so formulieren, daß sie verstanden werden kann. Dieser pragmatische Blick auf den Partner ermöglicht die Berücksichtigung der gemeinsamen bzw. gegenseitigen Voraussetzungen und Erwartungen.

Das ist ein entscheidender Aspekt, der nicht nur den allgemeinen Fragentyp (implizite Frage, explizite Alternativ- oder Entscheidungsfrage und Ergänzungsfrage) bestimmt, sondern auch die Ausführlichkeit und grammatische Formulierung der Frage-Antwort-Sequenzen beeinflusst. Unter diesem

Gesichtspunkt können wir von faktischen und modalen Präsuppositionen im Sprechakt „Fragen“ sprechen. Während die faktischen Voraussetzungen auf die Semantik der objektiven Situation und ihres Kontextes sowie auf die syntaktisch interpretierbaren Beziehungen zurückzuführen sind (mit typischen grammatischen Mitteln der Konjunktionen sowie der Partikeln wie z.B. in den ungarischen Konstruktionen *is/sem, már nem/még nem, nemcsak, hanem... is, még... is/sem*), haben die modalen Erwartungen einen meistens ziemlich stark betonten subjektiv-pragmatischen Charakter, z.B. in den oft emphatisch intonierten Fragekonstruktionen *ugye...?, csak nem...?* und *hogyhogy...?* Diese letzterwähnte Intentionalität einer Frage wird aber in dem typischen illokutionären Akt im allgemeinen nicht sprachlich ausgedrückt. Wenn ich z.B. die Frage „*Van tüze?*“ bejahend beantworte, aber nicht handelnd reagiere, sondern einfach weitergehe, dann habe ich eine herkömmliche Situation, in der ein Raucher jemanden um Feuer anspricht, ganz falsch interpretiert, sogar gegen die höflichen Umgangsformen, d.h. gegen die pragmatischen Spielregeln verstoßen. Daran ist entweder meine mangelhafte kommunikative Kompetenz oder meine Unhöflichkeit schuld, weil die rein sprachliche Kompetenz nur die typischen virtuell-potentiellen Bedeutungen des Wörterbuches, nicht aber die typischen aktuellen Funktionen der Situation zu beachten pflegt. In einer anderen Situation kann sich die zitierte Frage „*Van tüze?*“ gegebenenfalls natürlich auch auf die Arbeit eines Feuerwehrmannes oder auf den feurigen Wein beziehen. In anderen Fällen braucht man die Kenntnis paralinguistisch konventionalisierter, aber gleichfalls nichtverbalisierter Faktoren, um die Intentionen des Partners richtig identifizieren zu können: wenn z.B. jemand an mich die eigenartig betonte und intonierte Frage „*És érdemes volt?*“ stellt, muß ich die pessimistisch-resignierte Einstellung erkennen. Ansonsten, d.h. mit der typischen Intonation der ungarischen Entscheidungsfrage bleibt die Frage einfach informativ gestellt, so wird eine normale Information in der Antwort erwartet. Da etwas Derartiges in keinem Lehrbuch zu finden ist, hat die Konversationsstunde auch diese mündlichen Übungen zu realisieren.

Die angemessene Interpretation einer im Dialog gestellten Frage kann außer den erwähnten metasprachlichen Rückfragen auch mit Hilfe von narrativen Umformulierungsübungen kontrolliert und korrigiert werden. Die Paradoxie dieser Methoden besteht darin, daß die metasprachliche Rückfrage (wie etwa *Hogy értsem ezt?*) in einem echten Sprechakt doch kommunikativ wirkt, während eine narrativ eingebaute indirekte Frage mit ihrem kommentierenden

Charakter eher zu Verfremdungseffekten führt, obwohl eine vorläufige Unterbrechung des eigentlichen Gesprächs für beide Fälle charakteristisch ist. Auch das narrative Zitat bietet eine günstige Gelegenheit, wichtige grammatische Phrasen durchzuführen:

Gábor így szól Évához: „Eljössz hozzánk?” →

Gábor azt kérdezi Évától, hogy elmegy-e hozzájuk.

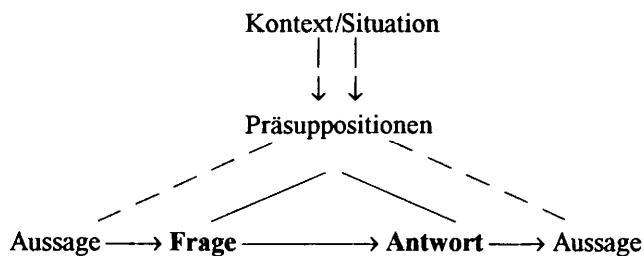
Die syntaktisch wichtigste Problematik der gespielten Fragetechnik ist ohne Zweifel die ungarische **Wortfolge**. Die Übung ihrer objektiven Regeln, auf die die komplizierten theoretischen Forschungen der modernen Sprachwissenschaft gerichtet sind, möchten wir hier auf die Frage-Antwort-Strukturen beschränkt und vereinfacht didaktisiert darstellen. Im Vergleich zu den fast absolut grammatisch festgelegten und damit in semiotischem Sinne stark digital und symbolisch funktionierenden deutschen Wortstellungsregeln können wir in der ungarischen Wortfolge ziemlich viele analog motivierte Züge entdecken, die teils Ikoncharakter, teils Indexcharakter haben und der gegebenen Situation bzw. den interpersonalen Präsuppositionen entsprechend die situativ existierende Reihenfolge abbilden oder das syntagmatische Prinzip durch Kontakt- bzw. Distanzstellung in der aktuellen Thema-Rhema-Gliederung verbalisieren. Diese Relativität erscheint auch in der beweglichen Regel der betonten Position, die vom Rhema in mehreren Stellungsvarianten eingenommen werden kann. Die einzelnen Varianten können die Studenten mit verschiedenen Operationen grammatisieren, einüben und kontrollieren, z.B.:

- mit Frageproben (ob und wie die Entscheidungsfrage in ihrer melodischen oder mit der Partikel -e formulierten Form sowie die entsprechende Ergänzungsfrage zu der pragmatisch partnerbezogenen Präsupposition paßt);
- mit Negationsproben (ob und wie weit die verneinende Antwort die gegebenen Voraussetzungen berücksichtigt, weiterhin wie eine semantisch situationsbezogene Gegenüberstellung den kontrastiven Kontext modifiziert);
- mit Reduktionsproben (ob und wie eine Antwort auf das Rhema reduziert oder in Kurzform wiederholt werden kann – im Gegensatz zur Erweiterungsübung, in der sichtbar wird, inwiefern die ausführlich gegliederte Antwort die rhematische Wortstellung der Frage widerspiegelt);
- mit Permutations- oder Inversionsproben (ob und wie die Umstellungen mit der Topikalisierung und der stilistischen Schattierung zusammen-hängen);

- mit anderen Operationen wie etwa verschiedenen Transformationen, Paraphrasierung, Pronominalisierung usw. (ob die stilistische Formulierung optimal ist).

Alle Proben fördern gleichzeitig die prosodischen Übungen, die Studenten können sich so systematisch und dynamisch die variierten Möglichkeiten der ungarischen Betonungs- und Intonationsregeln in den mündlichen Frage-Antwort-Folgen aneignen. Der konkrete Ausgangspunkt solcher Proben mit Satz-für-Satz-Analyse ist ein fixierter Minimalkontext, in dem wir versuchen, möglichst jedes Satzglied als Novum, d.h. als neue, wichtige und betonte Information hervorzuheben, wobei wir außer den erwähnten Variationen gegebenenfalls auch die kombinierten Fragestrukturen (z.B. Ki kicsoda?, Ki mit csinál?, ...hogyan van-e és hol?) zu interpretieren haben, weil diese Formen in komplexen Situationen, wo mehrere Subjekte individualisiert vorkommen, oder in metasprachlichen Rückfragen, falls wir das Subjekt nicht identifizieren können, allerdings anders betont und intoniert, sehr üblich und kommunikativ sind. Was die Ausführlichkeit der Frage- und Antwortsätze betrifft, kann der grundlegende Unterschied zwischen den vollständigen und gekürzten Strukturen nicht nur situativ oder stilistisch erklärt werden, denn von unserem sprachdidaktischen Standpunkt aus betrachtet handelt es sich darum, daß die grammatisch ausführlich formulierte Frage bzw. Antwort, d.h. der sogenannte vollständige Satz mit der sprachlichen Kompetenz, die praktische Kurzform aber mit der kommunikativen Kompetenz zusammenhängt.

(1) Ein sprachdidaktisches Frage-Antwort-Modell im Ungarischen (zur Übung der Regeln der Wortstellung und der Prosodie)

1. Entscheidungsfrage

1.1. ausführliche E.

1.1.1. ohne Fragepartikel

1.1.2. mit Fragepartikel -e

1.2. rhematische E.

1.2.1. positiv

1.2.2. negativ

Antwort auf 1.

ausführliche A.

bejahend

verneinend

einfach

kontrastiv

rhematische A.

bejahend

verneinend

einfach

kontrastiv

2. Ergänzungsfrage

2.1. ausführliche E.

2.2. rhematische E.

Antwort auf 2.

ausführliche A.

rhematische A.

(2) zum Beispiel:

Az előadás hallgatósága most elolvassa ezt a semmitmondó példa mondatot.

(Minek a mije - mikor - mit csinál - a melyik/milyen kicsodával?)

(a) elolvassa

1.1.1. Az előadás hallgatósága most **elolvassa** ezt a semmitmondó példa mondatot? (Most elolvassa...?/Elolvassa most...?) usw.

- Igen, az előadás hallgatósága most elolvassa... /usw.
- Nem, az előadás hallgatósága most nem olvassa el.../usw.
- Nem, az előadás hallgatósága most nem olvassa el..., hanem az órát figyeli. /usw.
- Igen, elolvassa./Igen./Elolvassa./El.
- Nem, nem olvassa el./Nem./Nem olvassa el.
- Nem, nem olvassa el, hanem mással foglalkozik./Nem, hanem feláll.

(Nem elolvassa, hanem felolvassa./Nem el-, hanem felolvassa./Nem el, hanem fel.)

1.1.2. Az előadás hallgatósága most elolvassa-e ezt a semmitmondó példamondatot? /usw.

→ d i e s e l b e n A n t w o r t e n

1.2.1. Elolvassa?/Elolvassa-e?

- Igen, elolvassa./Igen./Elolvassa./El.
(Hogy elolvassa-e? - El./El ám!/El bizony!/Hát persze!/Mi az hogy!/ usw.)
- Nem, nem olvassa el./Nem./Nem olvassa el./ usw.
- Nem, hanem unatkozik.

1.2.2. Nem olvassa el?/Nem olvassa-e el?

- De igen, elolvassa./De igen./De./De el.
(Hogy nem olvassa-e el? - Dehogynem./Dehogynem./De el ám!/Miért ne olvasná el?!/ usw.)
- Nem, nem olvassa el./Nem./Nem olvassa el.
(Hogy nem olvassa-e el? - Dehogyis olvassa el./Dehogy!/De nem ám!/Nem hát!/Persze, hogy nem./usw.)
- Nem, hanem egyre türelmetlenebb.

2.1. Mit csinál az előadás hallgatósága?

- Az előadás hallgatósága most elolvassa ezt a semmitmondó példa mondatot. /usw.
- Elolvassa a példamondatot./A példamondatot elolvassa./Olvas.

2.2. Mit csinál?

- Elolvassa a példamondatot./A példamondatot elolvassa./Olvas.

(b) hallgatóság

- 1.1.1. Az előadás *hallgatósága* olvassa el most ezt a semmitmondó példamondatot?/Ezt a semmitmondó példamondatot most az előadás hallgatósága olvassa el?/usw.
- Igen, az előadás hallgatósága olvassa el.../usw.
 - Nem, nem a hallgatóság olvassa el.../usw.
 - Nem, az előadásnak nem a hallgatósága olvassa el, hanem csak a szerzője (olvassa el).../usw.
 - Igen, a hallgatóság./Igen, ő(az)./Ők./usw.
 - Nem, nem a hallgatóság./Nem ő(az)./usw.
 - Nem a hallgatóság, hanem a szerző./usw.
- 1.1.2. Az előadás hallgatósága olvassa-e el most...?/usw.
→ d i e s e l b e n A n t w o r t e n
- 1.2.1. A hallgatóság?
- Igen, a hallgatóság./usw.
(Hogy a hallgatóság-e? - Az bizony./Ki más?/usw.)
 - Nem az./usw.
 - Nem ők, hanem a szerző./usw.
- 1.2.2. Nem a hallgatóság?
- De igen./De az./usw.
(Még hogy nem a hallgatóság? - Hát ki más?/Dehogynem./De az ám./usw.)
 - Nem, nem a hallgatóság./usw. (Tényleg nem az./usw.)
 - Nem ők, hanem én./usw.
- 2.1. Ki olvassa el most ezt a semmitmondó példamondatot?/Ezt a semmitmondó példamondatot most ki olvassa el?/usw.
- Az előadás hallgatósága olvassa el.../usw.
 - Az előadás hallgatósága./A hallgatóság.
- 2.2. Ki olvas?/Ki? (Kicsoda?)
- Az előadás hallgatósága./A hallgatóság.

(c) előadás

- 1.1.1. Az **előadásnak** a hallgatósága olvassa el...?/usw.
- 1.2.1. Az előadásnak a hallgatósága?
- Igen, annak a hallgatósága./Azé./usw.

- 2.2. Minek a hallgatósága? (Mié?)
- Az előadásé./usw.

(d) **most**

- 1.1.1. **Most** olvassa el...?/usw.
2.1. Mikor olvassa el...?/usw.

(e) **példamondat**

- 1.1.1. A **példamondatot** olvassa el...?/usw.
1.2.1. A példamondaot?
- Azt./usw.
2.1. Mit olvas el...?/usw.

(f) **ez (a)**

- 1.2.1. *Ezt* a példamondatot?
- Ezt./usw.
- Nem ezt, hanem azt/a másikat./usw.
2.1. Melyik példamondatot olvassa el...?/usw.
2.2. Melyik példamondatot?/melyiket?
- Ezt./Ezt a semmitmondót./usw.

(g) **semmitmondó**

- 1.2.1. A *semmitmondó* példamondatot?/Semmitmondót?
- Igen, olyant./usw.
- Nem, hanem sokatmondót/másfélét./usw.
2.1. Milyen példamondatot olvas el...?/usw.
2.2. Milyen példamondatot?/Milyent?
- Semmitmondót.

Die fehlenden Beispielsätze können nach den obenangeführten Satzmustern analog gebildet werden.

P.S. Ist unser Muster nichtssagend?

HUGARIKUMOK

Monok István

A koraújkori könyvkatalógusok és könyvjegyzékek, mint a hungarika-kutatás forrásai

A nyomtatott hungarikum fogalmának meghatározását a retrospektív nemzeti bibliográfiát összeállító munkacsoport tagjai számos alkalommal megfogalmazták már, s ezek a definíciók nyomtatásban is hozzáférhetőek. Ahhoz, hogy valamely nyomtatvány leírása helyet kapjon e nemzeti bibliográfiában, magát a nyomdaterméket is célszerű kézbevenni. A leírásoknak tehát autopszián kell alapulniok. A XVI-XVIII. századi könyvkiadás kutatása során azonban néha meg kell elégednünk egy híradással, amely a könyv valamikori meglétét tanúsítja. A keresés kiindulópontjául mindenképpen el kell fogadnunk egy ilyen híradást. Ahhoz azonban, hogy ma még nem ismert magyar vonatkozású koraújkori nyomtatványra vonatkozó feljegyzést találjunk, számba kell venni azokat a forrástípusokat, amelyekben ilyenek egyáltalán előfordulhatnak. E rövid tanulmány keretei közt most az egyik, a fenti cél elérése érdekében legkézenfekvőbbben szóbajöhető forráscsoportot, a könyvkatalógusok és könyvjegyzékek csoportját vesszük közelebből szemügyre.

A hazai és az európai nagy könyvtermelő országok könyvtörténeti kutatása természetesen más-más forrástípusokra alapozódik. Azon a tényen túl, hogy a kiadott könyvek száma nem összehasonlítható, ennek egyik oka az, hogy míg a nyomdaipar fejlődését meghatározó országokban a XVI. században már találkozunk a különféle katalógusok és könyvjegyzékek nyomtatott válatozataival, addig nálunk a XVIII. század közepéig, de a dokumentumanyag dominanciáját tekintve a XIX. század második feléig kéziratos feljegyzésekre vagyunk utalva.

A külföldön dolgozni akaró kutatónak a felkészülést mindenképpen a hazai forrásviszonyokhoz kell igazítani, s az idegen országbeli munkája során térhet csak át az ottani forrásviszonyok feltérképezésére, s azon az alapon kell majd továbblépnie. Éppen ezért mondandónkat a magyarországi olvasmánykultúra forrásainak számbavételével kezdjük.

A magyar „könyves szakma” abban a szerencsés helyzetben van, hogy egy több, mint 100 éves szakfolyóirat áll rendelkezésére kutatási eredményei közreadásához: a Magyar Könyvszemle. E folyóirat történetében öröndetesen csak rövid időszakok voltak, amikor a könyv-, könyvtár-, könyvkiadás-, nyomdászat-, sajtó- és olvasmánytörténet dokumentumainak felmutatása háttérbe szorult. A forrásközle-

mények mellett a tanulmányok is többségükben adattári elemet is tartalmazó feldolgozások. A jól működő folyóirat mellett meglepő az összefoglaló jellegű könyvek kicsiny száma - a nyomdászattörténetre ez éppúgy igaz, mint a könyvtár- és olvasmánytörténetet tekintve.

Ami a kutatások tervszerűségét illeti, talán nem túlzás azt állítani, hogy az 1526-1750 közé eső időszak - a hazai koraújkori periódus - nem örvendett igazán népszerűségnek; pedig a Bibliotheca Corviniana magaslatából szemlélt két évszázad csak néhány szempontból tűnhet szürkének. Iványi Béla szívós és programszerű levéltári kutatómunkájának eredményei mellett a helytörténeti, az intézmény- és főleg az iskolatörténeti kutatások bizonyították, ha ki nem is mondatott, hogy a tükör, amelyben a hódoltságkori Magyarország művelődését, könyves kultúráját szemlélték, torz volt. A képet csak kiegészítette, de új alapra nem helyezte az egyes kiemelkedő személyek (Zrínyi Miklós, Rákóczi Ferenc stb.) irodalmi, vagy éppen politikai tevékenysége háttéréként felmutatott könyvgyűjtemény, a műveltség, a tájékozottság bizonyítéka.

Az ismert, a vizsgált korból származó jegyzékszerű olvasmánytörténeti források száma talán nem véletlenül maradt 100 alatt akkor, amikor 1979-ben Keserű Bálint elindított egy máig még be nem fejezett szervezett kutatási munkát. Ennek eredményeképpen ma több, mint 1500 magyarországi könyvlistát ismerünk az 1526-1750 közti időszakból. Szegeden kifejezetten azoknak a forrásoknak összegyűjtését tűztük ki célul, amelyek a szűken vett olvasmánytörténetet dokumentálják; azt, hogy az adott időszakban ki, mit, mikor olvasott - Keserű Bálint szavaival: „Bizonyosra vesszük, hogy [...] az eddiginél pontosabb képet kaphatunk arról: mit olvastak a kb. 1530-1730 közti két évszázadban a magyar társadalom különböző osztályaihoz, rétegeihez, korcsoportjaihoz tartozók; mit a három részre szakadt ország különböző területein; mit a városi polgár és mit az udvarházak köznemese; mit a férfiak és mit a nők; mit a katolikus és mit a protestáns felekezetek által irányított gyülekezetekben, iskolákban.”

Mielőtt ezen forrásanyagnak a címben jelzett szempontú jellemzését elkezdénénk, álljon itt egy felsorolás azokról a forrástípusokról, amelyekben jegyzékszerű dokumentumot találtunk:

1. - Katalógusszerű összeírások

A katalógus és a könyvjegyzék abban különbözik egymástól, hogy a katalógus egy rendezett gyűjteményről készül, s a leírt tételek a visszakereshetőséget is lehetővé teszik. A gyakorlat azt mutatja, hogy az ilyen típusú könyvjegyzékeken

(hiszen a katalógus is egy könyvjegyzék) az egyes könyvek leírásában az összeállító több bibliográfiai elemre tér ki (például: a kiadás helye, éve, de a szerző neve és a rövid, értékelhető cím mindenképpen szerepel).

2. - Hivatalos szervek összeírásai

- 2.1. - Hagyatéki összeírások
- 2.2. - Árvaügyi iratok
- 2.3. - Végrendeletek
- 2.4. - Vagyonelkobzási jegyzőkönyvek
- 2.5. - Peres ügyek iratai (jogi útra vitt viták, adósságok)
- 2.6. - Canonica visitatio jegyzőkönyvei

3. - Intézményi könyvtárak katalógusai, mint magángyűjtemény jegyzéke

- 3.1. - Adományozások
- 3.2. - Feljegyzések kölcsönzéséről
- 3.3. - Magánszemély könyvállományának az intézmény számára történő megvásárlásakor készült jegyzék

4. - Személyes iratok

- 4.1. - Naplóbejegyzések vásárolt, elolvasandó, vagy köttetendő könyvekről
- 4.2. - Levelek

5. - Egyéb források

- 5.1. - Feljegyzés személyes könyvkölcsönzésről
- 5.2. - Adás-vételi feljegyzés
- 5.3. - Köttetési lista
- 5.4. - Könyvszámlák
- 5.5. - Könyvbejegyzésekről fennmaradt könyvjegyzék
- 5.6. - A tulajdonos javainak különböző célú, nem hivatalos szerv által történt összeírásai közt fennmaradt könyvjegyzék

Az összegyűlt forrásanyag tehát egy helyen (Szegeden a József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtárában) rendelkezésre áll, előrehaladt bibliográfiai számbavétele (Könyvtártörténeti Füzetek) és maguknak a jegyzékeknek kiadása is (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez).

Már az elkezdett feldolgozó munka első szakaszában is feltűnt azon könyvtételeknek a nem elhanyagolható száma, amelyek leírásuk szerint magyar vonatkozásúak, ám nem azonosíthatóak kézikönyveinkkel. Elsősorban is az úgynevezett tézis-füzetekre gondolunk, amelyek az egyetemi tanulmányok egy-egy szakaszának lezártaul szolgáló nyilvános disputa alkalmával keletkeztek. Eredetileg is kis

számban adták ki ezeket a 10-30 lapos füzeteket (40-100 példány), elkallódásuk esélye is nagyobb a terjedelmesebb könyvekénél. Ráadásul a legritkább esetben őrizték őket önállóan a korabeli tulajdonosok. Ez azt jelenti, hogy vagy többet összegyűjtve egyetlen vaskos kötetbe rendezték, vagy valamilyen, a füzet témájához illő könyvhöz köttették. Ezzel a kolligálással sajnos az összeírók szeme elől is eldugták őket, illetve azok a jegyzékeket készítő diákok, írnokok, akiket a források többségében az egyes kötetek értéke érdekelt, s nem a pontos bibliográfiai számbavétel, nem részletezték az ilyen kötetek tartalmát. Van persze számos kivétel is. Egyetlen példaként megemlíthjük a kassai városi könyvtár 1670-es években készült összeírását, amelyen a sokszor 50-60 ilyen füzetet tartamazó kötetek is részletesen leírva szerepelnek.

Sajnos, a korabeli könyvösszeírások forrásértéke abból a szempontból, hogy új hungarikumokat fedezzünk fel, önmagukban meglehetősen kevés. Kiindulópontnak azonban fontosak. A koraújkori könyves műveltség kutatásával párhuzamosan folyó, a külföldi iskolázás történetét (*peregrinatio academica*) feltáró munkálatok is olyan előrehaladott állapotban vannak, hogy a két kutatási irány eredményeinek szembesítésével tovább tudunk lépni.

A példánál maradva: a disputációk elnökeként megjelölt professzort a XX. századi bibliográfiai gyakorlat szerzőnek tartja, s ez az esetek túlnyomó többségében igaz is; a diák professzorának egyes tételeit védte meg nyilvános vitában, számot adva ezzel felkészültségéről. Ma már rendelkezésünkre áll egy adatbank, amely a XVI-XVII. században hazánkban európai egyetemeken továbbtanult diákok adatait tartalmazza. Több megjelent névjegyzékkel is dolgozhatunk. E három adatsor - a megjelölt tézisfüzet, az egyes egyetemekre beiratkozott magyarországi diákok, illetve ezen egyetemek tanárainak névsora - együtt kezelésével tovább tudunk lépni a keresett nyomtatvány azonosításában. A példány megtalálása természetesen ezután következik.

A könyvkiadásban élenjáró országok (Németország, Franciaország, Itália, Anglia) kutatóinak elsősorban a hatalmas könyvmennyiség számbavételével, sokszempontú feltárással kell megküzdeniük (csak összehasonlításként: amíg Magyarországon és Erdélyben a XVI. században kiadott könyvek száma 1000 alatt marad, addig ez a szám Németországban meghaladja a 160.000-et). Jóllehet az első olvasmánytörténeti „Quellenkunde” összeállításával már a XVIII. században próbálkozott Christian Felix Weisse (1726-1804), és Ferdinand Eichler 1903-ban megfogalmazta azt az igényt, ami a német könyvtártörténet forrásgyűjteménye

íránt már akkor felmerült, mindmáig nem készült könyvtár- és olvasmánytörténeti forrástipológia.

1984-ben Reichard Wittmann arról beszélt a wolfenbütteli „Arbeitskreis für Geschichte des Buchwesens” 6. ülészakán, hogy a forrástipológia összeállítójának részben könnyű dolga van, hiszen a források a kezében vannak és nem kell át-rágnia magát hatalmas szekunder irodalmon, de nehéz dolga van, „mert a kutató-nak ismeretlen területen és bizonytalan talajon módszertani megalapozottság nélkül kell előrehaladnia.” 1987-ben megjelent a németországi könyv- és könyvtártörténeti kutatások addigi eredményeit számbavevő, a további irányokat kijelölő kézikönyv. Georg Jäger „Historische Lese(r)forschung” című tanulmányának összegzésében kitér a forrástipológia és kutatómódszertan hiányára: „Ahhoz, hogy a történeti olvasás-, illetve olvasmánykutatás önálló tudományos szakterületként megerősödjék egyrészt szüksége lenne kutatómódszertanra, másrészt kidolgozott forrástanra (forrástipológiai) és forráskritikára.”

Ha teljesen kidolgozott, a könyves kultúra valamennyi területét felölelő forrástipológia nem is készült, számos alterülete e diszciplinának e szempontból is kidolgozott.

A kereskedelmi könyvkatalógusok csoportja az egyik ilyen, amelyet Günther Richter elemzési szempontjait figyelembe véve Reichard Wittmann csoportosítása szerint tekintenénk át. Archer Taylor és Albert Ehrmann saját, a nyomtatott katalógusokat összefoglaló bibliográfiájukban a kronologikus, területi elvet követték, illetve forrásrendszerezésük lényegesen nagyobb csoportokat érint, mint Wittmanné. Ez utóbbi szerint a kereskedelmi katalógusok típusai a következők:

1. - Egyes nyomdák termékkatalógusai (Kataloge von Buchdruckern und Druckerverlegern)
2. - Könyvkiadók ajánló-katalógusai (Kataloge von Verlegern und Verleger-sortimenten)
3. - Könyvkereskedők válogatott ajánló- és állományjegyzékei (Sortiments- und Lagerkataloge) - ide sorolva az olyan XVIII. századi kumulált jegyzékeket is, mint a Georgi.

Visszatérve egy pillanatra a hazai forrásviszonyokra megemlítjük, hogy jóllehet nyomtatott jegyzékünk e típusból nincsen, de Hans Gallen kassai könyvkötő és könyvkereskedő hagyatéki összeírása (1583), amely kiterjedt a raktárkészletre is, rendelkezésünkre áll. Hasonlóan hagyatéki leltárból ismert két könyvkötő raktár-

készlete is, amelyeket e forráscsoportban meg kell említenünk: Zacharias Milch soproni (1704) és Caspar Wisst kassai (1714) kereskedő-polgárokról van szó.

4. - Antikváriumkatalógusok, illetve ezeknek egy speciális formája az aukciókatalógus (Antiquariatskataloge und Auktionskataloge) - megjegyzendő, hogy ezen utóbbiak sokszor lényegében magánkönyvtár jegyzékének is tekinthetők.

Az első Magyarországról ismert nyomtatott, e forráscsoporthoz sorolható katalógus 1763-ból való, a Bánffy-könyvtár nagyszebeni elárverezésekor készített katalógus.

5. - Kölcsönkönyvtárjegyzék (Leihbibliothekskataloge)

6. - Vásári katalógusok (Messkataloge) - külön kiemeljük David L. Paisey értékelését e forráshoz, tudniillik szerinte a XVI-XVII. századi könyvtermés nincs e könyvpiaci katalógusokban említve.

Wittmann ezeken a katalógus-típusokon kívül megemlíti még a ritka könyvek jegyzékeit (Cathalogi rariorum librorum), amelyeket besorolhatónak látunk a válogatott ajánlójegyzékek (Sortimentskataloge) közé, és a cenzúrajegyzékeket (Zensurverzeichnisse), ide értve az Indices librorum prohibitorum is.

Reichard Wittmann forrástipológiájának második részét - a kereskedelmi katalógusok mellett a másik fő csoport: állományjegyzékek (Bestandverzeichnisse) - nem dolgozta ki, csak jelzésszerűen utalt arra, hogy ez a nagy csoport alapvetően két részre osztható: nyilvános, illetve intézményi könyvtárak katalógusai (Kataloge öffentlicher Bibliotheken) és a magánkönyvtárak katalógusaira (Kataloge privater Sammlungen aller Provenienzen).

Paul Raabe külön tanulmányt szentelt csak a nyomtatott intézményi könyvtár-katalógusok rendszerének (1750-ig 48 ilyet sorol fel). Ezek az intézmény-típusok sajnos nem léteztek az 1750 előtti Magyarországon - akadémiák, olvasóköri, nem kereskedelmi kölcsönkönyvtárak, egyes folyóiratok köré csoportosult klubok (Akademien, Lesegesellschaften, Leihbibliotheken, Journalzirkel), külföldre menve azonban számolnunk kell velük.

Irodalom

A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp., 1963. /Nemzeti Könyvtár./

A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Sajtó alá rend. Herner János, Monok István. Szeged, 1983. /Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11./

Breymayer, Reinhard: Auktionskataloge deutscher Piaristenbibliotheken. = Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit. Hrsg. von Reinhard Wittmann. Wiesbaden, 1984. /Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 10./ 113-208.

Catalogi Nundiales 1571-1852. Die Frankfurter und Leipziger Messkataloge der Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel (HAB). Hrsg. von Wolfgang Borm. Wolfenbüttel, 1982. /Repertorien zur Erforschung der frühen Neuzeit. Bd. 5./

Csapodi Csaba-Tóth András-Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp., 1987.

Der deutsche Buchhandel in Urkunden und Quellen. Hrsg. von Hans Widmann. I. Bd. Hamburg, 1965.

Deutsche Verlegerplakate des 17. Jahrhunderts. = Archiv für Geschichte des Buchwesens. 9(1969). 217-238.

Die Leihbibliothek als Institution des literarischen Lebens im 18. und 19. Jahrhundert. Organisationsformen, Bestände und Publikum. Hrsg. von Georg Jäger, Jörg Schönert. Hamburg, 1980. /Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Lesens. Bd. 3./

Die Messkataloge des sechzehnten Jahrhunderts. Faks. Ausgabe. Hrsg. von Bernhard Fabian. Bd. 1-4. New York-Hildesheim, 1972-1974.

Ehrmann, Albert: The distribution of books by catalogues. From invention of printing to A. D. 1800. Cambridge, 1965.

Eichler, Ferdinand: Quellensammlung zur Geschichte des deutschen Bibliothekswesen. = Zentralblatt für Bibliothekswesen. 20(1903) 221-229.

Engelsing, Rolf: Deutsche Bücherplakate des 17. Jahrhunderts. Wiesbaden, 1971.

Engelsing, Rolf: Paderer Verlegerplakate des 17. Jahrhunderts. = Gutenberg-Jahrbuch, 1970. 258-263.

Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely. Sajtó alá rend. Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor.

Szeged, 1991. /Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 16/2./

Gebauer, Hans Dieter: Bücherauktionen in Deutschen im 17. Jahrhundert. Bonn, 1981. /Bonner Beiträge zur Bibliotheks- und Bücherkunde. Bd. 28./

Goldfriedrich, Johann: Geschichte des deutschen Buchhandels vom Westfälischen Frieden bis zum Beginn der klassischen Literaturperiode. Leipzig, 1908.

Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon. I-III. kötet. Bp., 1961.

Hoffmann, Lorenz Friedrich: Sortiments- Katalog eines alten hamburgischen Buchhändlers (1590). = Serapaeum 21(1860) 218-223.

Jäger, Georg: Historische Lese(r)forschung. = Die Erforschung der Buch- und Bibliotheksgeschichte in Deutschland. Hrsg. von Werner Arnold, Wolfgang Dittrich, Bernhard Zeller. Wiesbaden, 1987. 485-507.

Kapp, Friedrich: Geschichte des deutschen Buchhandels bis in das siebzehnte Jahrhundert. Leipzig, 1886.

Kassa város olvasmányai. 1562-1731. Szerk. Monok István. Szeged, 1990. /Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 15./

Klanciczay Tibor: Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben. = Irodalom és ideológia a 16-17. században. Szerk. Varjas Béla. Bp., 1987. /Memoria Saeculorum Hungariae. 5./ 337-400.

Kokas Károly: Könyv és könyvtár a XVI-XVII. századi Kőszegen. Szeged, 1991. /Olvasmánytörténeti Dolgozatok III./

Kókay, György: Geschichte des Buchhandels in Ungarn. Wiesbaden, 1990. /Geschichte des Buchhandels Bd. III./

Magángyűjtemények Nyugat-Magyarországon 1555-1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Szerk. Monok István. Szeged, 1982. /Könyvtártörténeti Füzetek. II./

Paisey, David L.: Literatur, die nicht in den Messekatalogen steht. = Bücher und Bibliotheken im 17. Jahrhundert in Deutschland. Hrsg. von Paul Raabe. Stuttgart, 1980. /Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 6./ 115-125.

Raabe, Paul: Bibliotheksgeschichte und historische Leserforschung. Anmerkungen zu einem Forschungsthema. = Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte. 7(1982) 433-441.

Richter, Günther: Buchhändlerische Kataloge vom 15. bis um Mitte des 17. Jahrhunderts. = Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen

Neuzeit. Hrsg. von Reinhard Wittmann. Wiesbaden, 1984. /Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 10./ 33-65.

Richter, Günther: Die Sammlung von Drucker-, Verleger- und Buchführerkatalogen in den Akten der kaiserlichen Bücherkommission. = Festschrift für Jozef Benzing zum 60. Geburtstag. Wiesbaden, 1964. 317-372.

Selm, Bert van: A list of Dutch book auction sale catalogues printed before 1611. = *Quaerendo*, 12(1982) 95-129.

Selm, Bert van: Some Amsterdam Stock catalogues with privited prices from the first half of the seventeenth century. = *Quaerendo*, 10(1980) 3-46.

Taylor, Archer: Book catalogues: their varieties and uses. Chicago/Illinois, 1957. 2. rev. ed. by William P. Barlow. St. Paul's Bibliographies, 1986.

Vodosek, Peter: Öffentliche Bibliotheken und kommerzielle Leihbibliotheken. = Die Leihbibliothek als Institution des literarischen Lebens im 18. und 19. Jahrhundert. Hrsg. von Georg Jäger, Jörg Schöner. Stuttgart, 1980. /Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 3./ 327-348.

Weber, Ernst: Sortimentkataloge des 18. Jahrhunderts als literatur- und buchhandelsgeschichtliche Quellen. = Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit. Hrsg. von Reinhard Wittmann. Wiesbaden, 1984. /Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 10./ 209-257.

Wendt, Bernhard: Antiquariatskataloge als bibliographische Hilfsmittel für Reformationsdrucke. = Festschrift für Jozef Benzing zum 60. Geburtstag. Wiesbaden, 1964. 476-491.

Winans, Robert B.: A descriptive checklist of book catalogues separately printed in America 1693-1800. Worcester, 1981.

Wittmann, Reinhard: Bücherkataloge des 16-18. Jahrhunderts als Quellen der Buchgeschichte. Eine Einführung. = Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit. Hrsg. von Reinhard Wittmann. Wiesbaden, 1984. /Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 10./ 7-17.

Wittmann, Reinhard: Eine Helmstedter Bücherauktion von 1661. = Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit. Hrsg. von Reinhard Wittmann. Wiesbaden, 1984. /Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 10./ 79-112.

Wittmann, Reinhard: Geschichte des deutschen Buchhandels. Ein Überblick. München, 1991.

"Unmoralisch an sich". Zensur im 18. und 19. Jahrhundert. Hrsg. von Herbert Georg Göpfert, Erdmann Weyrauch. Wiesbaden, 1988. /Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 13./

Deák Eszter

Born Ignác ismeretlen recenziója Sajnovics János „Demonstratio”-járól

1742-ben szász családban született az európai hírű természettudós, mineralógus: Born Ignác. Szülei papi pályára szánták, de ezt nem tudta összeegyeztetni szabadgondolkodásával, tudományos ambícióival, és fél év után kilépett a bécsi jezsuita szemináriumából. Bécsben inkább a felvilágosult értelmiségi, tudós körökkel keresett kapcsolatot: Josef Sonnenfels feltétlen híve lett, hozzá hasonlóan Born is az „előítéletek nélküli ember” kimunkálásán fáradozott. A bécsi egyetemen tanító neves csehországi jogászprofesszor, Josef Riegger hatására került közel a jogi stúdiумokhoz, és 1762-ben Prágába ment, hogy jogot tanuljon. A következő évtől azonban már Taddäus Peithnernél kezd mineralógiai és bányászati tanulmányokat a prágai egyetemen. Két évig Selmezbányán, az akkor frissen alapított bányászati akadémián praktizál a Hollandiából meghívott kiváló természettudós, Nikolaus Jaquin mellett. Born 1770-ben Selmezbányáról Pest-Budán át nagy körutazást tett Erdélyben, melyről érdekes úti beszámolót ad barátjának, a svéd természettudósnak, Johann Jacob Ferbernek írott huszonnégy levele.¹

Born csehországi működésének utazásokkal megszakított tizenöt éve (1762-1777) életének igen termékeny periódusa, s egyben döntő jelentőségű a korabeli Prága kulturális és tudományos életében, a felvilágosult kritikai szellem csehországi elterjedésében és nem utolsósorban az itteni szabadkőművesség történetében. Egy korabeli vélemény szerint nagyrészt Born tevékenységének köszönhető, hogy Csehország ebben az időben a tudomány és a műveltség terén messze megelőzte a Monarchia többi tartományát.² Born életében is meghatározó volt a Csehországban töltött időszak: számos megnyilvánulása mutatja, hogy ezt érezte hazájának. A „Landespatriotismus” tágabb értelemben a Monarchiához, szűkebben azonban Csehországhoz kötötte. Prágai működésének egyik tanulsága, hogy elkötelezett jözeфинistaként nagy megértéssel nézte és támogatta a kibontakozó cseh nemzeti szellemű tudományt és irodalmat. Tudósi kvalitása és toleranciája mellett ez a tény is nagyban hozzájárult a csehországi tudományos és szellemi életben uralkodó abszolút tekintélyéhez.

A Prágában nagy népszerűségnek örvendő tudóst 1777-ben Bécsbe hívják és az udvari Természettudományi Kabinet anyagának rendezésével bízzák meg. Az udvari tanácsosi cím elnyerésével a Monarchia egyik legfontosabb szakértő-hivatal-

noka lett a természettudományok területén. Bécsi évei alatt adta ki a felvilágosult kritikai szellem terjesztésében élenjáró tudományos illetve szabadkőműves folyóiratokat, a „Physikalische Arbeiten”-t é a „Journal für Freymaurer”-t. Born a bécsi udvar hivatalnoka és a felvilágosult állampatriotizmus híve volt, s paradox módon ezt kellett összeegyeztetnie következetes szabadgondolkodásával, mindenfajta tekintélyvelvet elutasító felfogásával. Ebből az ellentmondásból fakadt a nagyreményű életpálya tragédiája. Természettudományos kísérleteivel szemben (pl. a fémkiolvasztásra vonatkozó új eljárása) bizalmatlanok voltak még szakmai körökben is, soha nem kapta meg a megfelelő anyagi támogatást. Born a Monarchia szabadkőművességében az egyik legmeghatározóbb egyéniség volt. A bécsi „Zur wahren Eintracht” páholy vezetőjeként a racionális, szélsőségektől mentes irányzatot képviselte, s a tudomány művelésének és terjesztésének eszközét látta a szabadkőműves mozgalomban. A monarchia szabadkőművességének nagyszabású át-szervezésére, egységesítésére vonatkozó tervének azonban II. József 1785-ben kiadott szabadkőműves pátense vetett véget, mely a páholyok működését igen szigorú rendszabályokkal szinte „állami ellenőrzés” alá vonta.

Mellőzöttségben, eladósodva, betegesen teltek utolsó évei s így halt meg 1791-ben, egy évben Mozarttal. Kortársak és sorstársak voltak, a bécsi páholyokban pedig személyesen is ismerhették egymást. A hagyomány szerint róla mintázhatta Mozart Sarastro alakját a Varázsfuvolában. Ha ez a megfelelés nem is bizonyítható egyértelműen, az nyilvánvaló, hogy a felvilágosodás e két zseniális alakja szellemileg rokon világhoz tartozott.

Born igen sokoldalú tudós volt. Élete csehországi szakaszában természettudományos munkásságát alaposan feldolgozták, kevésbé ismert azonban a humán tudományok művelőjeként, pártfogójaként és tudományszervezőként.³

1770-től kezdve Born a prágai tudományos és kulturális élet középpontjában áll. Kialakul körülötte egy elit tudós kör Csehország legjobb természettudósaiból, történészeiből, irodalmáraiból. Ez lett a bázisa Born tudományos és szabadkőműves szervező tevékenységének, vagyis a „Prager Gelehrte Nachrichten”-nek, a prágai Tudós Társaságnak és a „Zu den drei gekörten Säulen” szabadkőműves páholyának.

Az 1771-72-ben Born által kiadott Prager Gelehrte Nachrichten (továbbiakban PGN) hetente megjelenő szemle volt, mely Sonnenfels szellemében az előítéletek elleni tudományos kritikát kívánta terjeszteni, bemutatva a tudomány minden területéről a legújabb eredményeket. A kiadvány beköszöntőjében Born szenvedélyesen hangsúlyozza a hazai és jelenkori történelem és tudomány ismeretének fon-

tosságát: mit ér az ókor történetének, régi korok érdemeinek, közeteinek, növényvilágának tanulmányozása, ha sajátunkét nem ismerjük. Nevetséges az a buzgóság - mondja -, mellyel a külföldi tudósok műveit dicsőítjük, anélkül, hogy szűkebb hazánk tudományos eredményeiről tudomásunk volna. Elismeréssel szól a „hazai” felvilágosult tudomány kiváló képviselőiről, többek között Riegger, Kollar, Dobner, Voigt, Jaquin, Peithner és Hell nevét említi. Born szerint új korszak kezdődött, amióta Sonnesfells szellemében a Monarchia tudományos irodalma nagy fejlődésnek indult. Ez érezte hatását Csehországban is, de a sok eredmény ellenére még él az előítélet. Mindezen hiányok orvoslására határozta el tudós társaival a Monarchia tudományos életéről beszámoló PGN megjelenését, mely nemcsak nagy tudósok műveiről ad hírt, hanem a kevésbé ismertekről is, nem a tekintélyelv, hanem kizárólag az objektív kritika igénye vezérli a munkatársakat. Ennek érdekében a recenzensek nevét nem közlik, ezzel - véleménye szerint - jobban elősegítik a pártatlanságot.⁴ Az aláírás helyett álló egy-kétagú betűjeleket a korszak kiváló ismerője, Arnošt Kraus többnyire megfejtette a cikkek témája, stílusa alapján. Tőle tudjuk, hogy Born az „O” jelzésű recenziók szerzője.⁵ Ismertetést írt t.k. Jacquin és Peithner munkáiról, valamint saját műveiről is, pl. az Index fossiliumról. Többször mutat be magyarországi történeti irodalmat, pl. Severini János munkáit. A Pannonia vetrumról nagy elismeréssel ír, érdemének tartja, hogy elsőként foglalkozik a korábban Pannonia területén élt népekkel, a gótokkal, longobárdokkal, szlávokkal, s nem a hunokkal és a magyarokkal kezdi az időszámítást.⁶

A hungarológia számára legérdekesebb ez az írása, mely eddig ismeretlen oldalról mutatja be: recenziót közöl a magyar finnugrisztika úttörő munkájáról, Sajnovics János *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse c. művéről*.⁷ Ez az 1770-ben, tehát a mű megjelenésének évében született bírálat minden bizonnyal az első között figyel fel a *Demonstratio*ra. Born a finnugor nyelvrokonságnak a modern nyelvészetben először fölbukkanó elméletét nem vonja kétségbe, ám szigorúan és fölényesen bírálja a szerző pusztán szó- és nyelvtani egyezésekre építő nyelvhasználati módszerét. Ebből a szempontból nem tartja komoly tudományos igényű munkának a *Demonstratio*t.

Sajnovics azt próbálja bizonyítani igencsak formális érvek alapján - mondja a recenzens -, hogy két nép nyelve azonos lehet, még ha nem is értik meg egymást. Born szerint a latinnal rokon olaszt és franciát sem azonosítjuk egymással. A szerző által állított lapp-magyar azonosságnak a két nyelv írásmódjában is tükröződnie kellene, márpedig ezt nem lehet fölfedezni. Csupán néhány sajátos szó-

egyeztet mutat Sajnovics, ez pedig abból is eredhet, hogy mindkét nép számos más néppel is érintkezett és vett át szavakat. Mindkét nyelvben sok különböző nyelvjárás van, egyiknek sincs még megfelelő tudományossággal rögzített ortográfia, ezért eleve bizonytalan talajon áll az ilyenfajta nyelvrokonítás - ítélezik a recenzens. Sajnovicsnak mint matematikusnak tudnia kellene, hogy a „Demonstartio”, vagyis a bizonyítás egzakt, pontos módszert kíván, de ez nem alkalmazható ugyanúgy a nyelvek vizsgálatában, mint a matematikában. Born számára nem elegendő érv a lappok jó magyar kiejtése, hiszen, ha a szerző némileg jártas lenne a cseh vagy más szláv nyelvben, látná, a csehek éppoly jól ejtik ki a legnehezebb szavakat, sőt a cseh nyelv írásmódja szerint még tömörebben, pontosabban tudja jelölni azokat. Minthogy a recenzensnek nem ismeretlen a magyar nyelv, példákhoz is folyamodik (tsatsogo - čačogó, Aszszony - Asson stb.). Sajnovics másik állítását, hogy bizonyos szavak megegyeznek a két nyelvben, gyermekes érvnek tartja, hisz mely nyelvekből ne lehetne összeállítani a véletlenül hasonló szavak jegyzékét. Amit a szerző a szóalakok és összetételek képzéséről mond a lapp nyelvvel kapcsolatban, az vagy nem vonatkozatható a magyarra, vagy kivétel nélkül minden keleti nyelvben hasonló. Végezetül figyelemre méltó megjegyzéssel zárja bírálatát: a magyar nyelv a keleti nyelvekre jellemző összes tulajdonságaival sokkal inkább mutat egyezést a Kazány környékén élő népekével, mint a lappal.

Az első sorban természettudósként számontartott Born Ignác hozzáértő módon mond bírálatot az akkor kialakuló magyarországi finnugor nyelvtudomány első próbálkozásáról, és rámutat legfőbb fogyatékoságára, a tudományosan megalapozott módszer hiányára. Born recenziója a magyarországi finnugrisztika korai csehországi visszhangja. 28 évvel később jelenik meg Josef Dobrovský híres ismertetése Gyarmathy Sámuel „Affinitas”-áról, melyben igen pozitívan értékeli a szerző koncepcióját. A modern szláv nyelvtudomány megteremtője élénken érdeklődött a finnugor nyelvészet iránt is, és több írásával, hozzászólásával jelentősen hozzájárult annak fejlődéséhez.⁸

Jegyzetek

- 1 J.J. FERBER: Borns Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn. Leipzig 1774.
- 2 Ignaz de LUA: Das gelehrte Österreich. I-II. Wien 1776-78. I. 43.

- 3 A cseh szakirodalomban elsősorban Josef HAUBELT foglalkozik Born csehországi működésével. Ld. Studie o Ignáci Bornovi (Tanulmányok Born Ignácról). Praha 1972. és Česká osvícenství (Cseh felvilágosodás), Praha 1986, 291-312.
- 4 A Prager Gelehrte Nachrichten első számának Beköszöntője, 1770.
- 5 Arnošt KRAUS: Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení (Prágai folyóiratok 1770-1774 között és a cseh nemzeti ébredés), Praha 1909, 48-50.
- 6 Joannis Severinis Hungari, Pannonia veterum, monumentis illustrata, cum Dacia Tibissana. Vö: PGN 1771, II.k. 43-45.
- 7 Josephi Sajnovics ..., Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse, Tyrnau 1770. uo, 200-206.
- 8 Dobrovský recenzióját, mely 1799-ben jelent meg a jénai Allgemeine Litteratur-Zeitungban, teljes terjedelemben közli Richard PRAŽÁK Dobrovský als Hungarist und Finno-ugrist c. könyvének függelékében. Dobrovský finnugor nyelvtudományi nézeteiről és Gyarmathy művéről írott elemzéséről ld. uo, 80 ff.

Hungarika-tájékoztatás

A szellemi élet - a kutatás és az oktatás - számára ma, a huszonegyedik század küszöbén az egyik legfontosabb kulcsszó az *információ*, a tájékoztatás. Reprezentációnk a világban nagy mértékben attól függ, mennyi információt tudunk közvetíteni magunkról, Magyarországról, kultúránkról. A kultúra közvetítőinek, a külföldi egyetemeken működő magyar lektoroknak és oktatóknak, úgy érzem, fontos feladata, hogy munkát végző diákjaik számára ezeket az információcsatornákat megnyissák, és a vonatkozó ismereteket a lehető legszélesebb körben elhítsék. Az információ sokféle. A gyűjteményekben, kiadványokban, adattárakban és a számítógépes rendszerekben szunnyadó információ rendkívül különböző időpontokban és összefüggésekben kell, hogy életre keljen. A fontos az, hogy az igénylő, a felhasználó az adott pillanatban a lehető legrövidebb idő alatt a legteljesebb mértékben hozzájusson a kívánt információhoz.

Melyek ezek az információk? Mindenekelőtt a **bibliográfiai információk**: a hungarika publikációk legfontosabb ismérvei, azaz *ki, hol, mikor, miről mit* jelentetett meg.

A biográfiai információk: hungarus személyek *életrajzi adat*.

Lelőhely információk: a kutatáshoz szükséges hungarika dokumentumok *fel-lelhetősége*, az ezeket az információkat tartalmazó adattárak ismerete. (Pl. *kéziratok, könyvek, folyóiratok* stb. *lelőhelye*.)

A szolgáltatástípusok: a vonatkozó információkról az egyes intézmények *milyen szolgáltatásokat tudnak nyújtani*, illetve bizonyos szolgáltatásokat milyen formában lehet igénybe venni. (Például mikrofilmek, számítógépes adattárak, CDROM lemezek.)

Hol vannak hungarika-információt „termelő” intézmények? Legyen az akár egy hungarológiai, kelet-európai, közgazdasági vagy szociológiai kutatóközpont, vagy egy magyar közösségben működő egyesület, egyház stb.

Az információk tengerében akkor közlekedhetünk biztonsággal, ha azt is látjuk, hogy az információk megfelelő elemzés és csoportosítás alapján rendszert alkotnak. A rendszerszerű megközelítés nyújtja a legtöbb garanciát arra, hogy a kutatás legfontosabb feltételeit, a teljességet és az aktualitást a kívánt időben teljesítsük.

A hungarika-tájékoztatás rendszere a hungarika-információkat feldolgozó hagyományos és modern tájékoztatási eszközök igen változatos köréből épül fel.

1. A hungarika-tájékoztató központi intézménye, a nemzeti könyvtár

A hungarológiai kutatást ellátó hungarika-tájékoztatói rendszer középpontjában a nemzeti könyvtár, a Széchényi Könyvtár áll. Mint közismert, a nemzeti könyvtár törvényben rögzített feladata a hazai és a külföldi hungarikumok gyűjtése¹. A gyűjtés célja a megőrzés, azért, hogy a bennük rejlő információ a kellő időben újra életre kelhessen. Ezek feltárása részben a kutató feladata, de a könyvtár hagyományos és modern eszközökkel előkészíti azt, és a hungarika-tájékoztatói rendszerben a kutató számára hozzáférhetővé teszi. A hagyományos eszközök közül a legfontosabbak a *katalógus* és a *kiadványok*.

1.1 A több mint 12 féle katalógus - a gyűjteményhez kapcsolódva - helyben tájékoztató. A katalógusok rendszerét, tartalmát és feltárási módszerét külön könyv ismerteti, amely a gyűjteménytől függetlenül is értékes tájékoztatót nyújt a kutatási lehetőségekről: *Mit, hol, hogyan keressünk a katalógusokban?*², valamint felsorolja a Széchényi Könyvtár állományáról kiadott nyomtatott katalógusokat is. Kíváncsinos lenne egy új kiadás, amely az 1987 óta történt változásokat is rögzítené.

1.2 A Széchényi Könyvtár sokoldalú kiadói tevékenységet is folytat. Kiadványai közül a hungarika-tájékoztató szempontjából legfontosabbak a *nemzeti bibliográfiai kiadványok*³. Ezek alapján a teljes magyarországi könyv- és folyóirat-termésről, a zenemű- és térképkiadásról tájékozódhat folyamatosan, azaz kurren- sen a kutató. A könyvek bibliográfiája kéthetenként jelenik meg *Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája* címen. Évente egyszer e füzetek anyaga egy egységes kötetben, ún. kumulációban egybeszerkesztve is megjelenik *Magyar könyvészet* címen. A hungarológusok számára különösen fontos, hogy egy ilyen egybeszerkesztett nagyobb ciklus, az 1961-1975. évi anyag nyelvészeti és irodalmi anyagot tartalmazó kötete megjelent mikrolapon. Ugyancsak a magyar könyvkiadásról ad tájékoztatást az *Új könyvek* című válogatott ajánlójegyzék (legújabbban az *Idegennyelvű új könyvek* is, az Országos Idegennyelvű Könyvtár összeállításában), amely elsősorban a könyvtári beszerzés céljait szolgálja annotációkkal ellátva. Az *Új könyvek* szerkesztősége több év könyvterméséből tematikus köteteket is közreadott a *Könyvtári kistűkör* c. sorozatban. Az egyes kötetek egy-egy ciklus (pl. 194-1980) anyagát foglalják össze olyan témakörből, mint a világtörténelem, földrajz, útleírás, művészetek, gyermek- és ifjúsági irodalom. A *Magyar könyvek könyve* című kiadvány a hungarológiai gyűjtemények szervezői számára kíván áttekintést nyújtani az 1985-ig megjelent magyar könyvkiadásból készült válogatással. A ze-

neművekről és zenei hangfelvételekről a *Magyar nemzeti bibliográfia. Zeneművek bibliográfiája* negyedévenként, s az *Új hangfelvételek*, a videókról pedig az *Új videófelvételek* c. kiadvány tájékoztat. A sajtót az *Időszaki kiadványok bibliográfiája* és az *Új periodikumok* c. kiadvány mutatja be. A nemzeti bibliográfiai sorozat igen fontos darabja az *Időszaki kiadványok repertóriuma*, amely a Magyarországon publikált cikkek és tanulmányok tárgymutatóval ellátott, havonta megjelenő bibliográfiája.

A külföldi hungarikumokra vonatkozó kurrens tájékoztatást 1989-ig a negyedévenként megjelenő két bibliográfia biztosította: *Külföldi magyar nyelvű kiadványok* és a *Hungarika irodalmi szemle*. Ez utóbbi a külföldön idegen nyelven megjelent hungarikumok válogatott anyagát közölte. 1984-től *Hungarika-információ* címen tárgyi index és hozzá tartozó, tartalmi kivonattal ellátott információs cédulák rendelhetők meg a magyar vonatkozású külföldi közleményekről. Elkészült a *Külföldi magyar nyelvű könyvek bibliográfiájának* több is. Az 1960-1970-es ciklus Csehszlovákiai anyagot tartalmazó kötete 1981-ben jelent meg mikrolapon.

A külföldi hungarika kurrens irodalom számbavétele további tervek alapján a Széchényi Könyvtárban folyik, és 1990-től éves kötetekben fog megjelenni (*Magyar Nemzeti Bibliográfia. Külföldön megjelenő hungarikumok. Könyvek ill. Cikkek* c. kötetekben)

A folyamatos tájékozódást biztosító kurrens nemzeti bibliográfiai kiadványok mellett a Széchényi Könyvtár kiadványi tevékenységében igen fontos szerepet töltött be a múltban és tölt be ma is a *retrospektív* bibliográfiai tevékenység, amely több területen hézagpótló feltáró munkát végez, és a hungarológiai kutatás és oktatás számára alapvető hungarika-információkat szolgáltat. Ilyen munkálatok a *Régi magyarországi nyomtatványok* c. kiadvány megjelent és készülőben lévő kötetei a Petrik Géza féle bibliográfiához (*Magyarország bibliográfiája 1712-*) megjelenő pótlás-kötetek. E bibliográfiai munkák segédlete a *Régi magyarországi szerzők* c. névregiszter, amely a hungarus szerzők fontos adataira. A két világháború közötti időszak könyvészetének összefoglalása a *Magyar Könyvészet 1921-1944* eddig megjelent 7 kötete. E korszak sajtóbibliográfiai munkálatai is folynak a Széchényi Könyvtárban. A *Magyar sajtó bibliográfia 1705-1849* c. kötet, Busa Margit munkája, a könyvtár gondozásában 1986-ban jelent meg.

A Széchényi Könyvtár feladata a hungarológiai kutatás számára fontos szolgáltatás, az irodalomtudományi bibliográfia évente megjelenő kötetének közreadása. (*A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája* 1976-) és az 1971-1975. évi ciklus megjelentetése. Nem kis érdeklődésre számíthat a fordításirodalom bib-

liográfiája *Magyarországi irodalom idegen nyelven* 1945-1968-as ciklusa, amely 1975-ben megjelent. Az ezt követő korszak anyagának szerkesztése is folyik. Hasonlóan fontos segédlet a magyarországi egyházi könyvtárak 1850 előtti kézirat-anyagát feltáró sorozat, amely *Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai* címen a debreceni református kollégium nagykönyvtára, a Ráday-gyűjtemény, a sárospataki, a pápai református gyűjtemény, a pannonhalmi főapátság, az egri főegyházmegyei könyvtár állományát teszi hozzáférhetővé.

A nemzeti gyűjtemény állományrészeit feltáró kiadványok közül a hungarika-tájékoztatási rendszer fontos láncszemét képezik a könyvtár mikrofilmállományáról készült *Mikrofilmek címjegyzéke* című sorozat füzetei.

A külföldi magyar ill. hungarika-könyvészet retrospektív összefoglaló áttekintése és bibliográfiai feltárása még várat magára. Előkészítő munkálatok folynak a Magyar könyvészet 1921-1944-es bibliográfia szerkesztőségében. A sajtó vonatkozásában hézagpótló a *Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára 1945-1970.* (1-2. köt. Összeáll. Kemény G. Gábor, Németh Mária) c. kiadvány 1975-ben megjelent kötetei. Ennek kiegészítése és folytatása elkészül a Széchényi Könyvtárban. Hasonlóképpen folyik a bibliográfiai igényű retrospektív adatgyűjtés a retrospektív hungarika sajtóbibliográfia számára.

2. Egyéb magyarországi könyvtári szolgáltatások szerepe a hungarika-tájékoztatásban

Első helyen érdemes megemlíteni, hogy a Széchényi Könyvtáron kívül teljes kötelezpéldány-jogú⁴ gyűjtemény a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, amely, mint "második nemzeti könyvtár", a hang-, dia-, video- és filmdokumentumok kivételével minden sajtótermékből részesül, tehát a teljes magyarországi dokumentumtermés birtokában van, s a hungarika-információk fontos forrása. A budapesti (Eötvös Loránd Tudományegyetem), a szegedi és a pécsi tudományegyetemek a humán és társadalomtudományi ágazatban részesülnek a kötelezpéldányból. Tehát a hungarika-tájékoztatás számára számottevő információs bázissal rendelkeznek. Fontos szerepük még a régiójukra vonatkozó speciális gyűjtés (pl. a Pécsi Dunántúli Gyűjtemény).

A magyarországi könyvtári rendszerben fontos szerepet töltenek be a Magyar Tudományos Akadémia Központi Könyvtára és az akadémiai intézetek gyűjteményei. A központi könyvtár kéziratára és a könyvtár anyagát feltáró kiadványok figyelemreméltó források. A *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közle-*

ményei című sorozat pl. a magyar irodalom- és tudománytörténeti kutatás számára hasznos információkat tesz hozzáférhetővé. Az intézeti könyvtárak közül természetesen az Irodalomtudományi Intézet Könyvtára és az intézet bibliográfiai tevékenysége (*A magyar irodalomtörténet bibliográfiája, Magyar sajtó története*), a Nyelvtudományi, a Történettudományi, Néprajzi, Zenetudományi és Földrajzi Intézet gyűjteményei és szolgáltatásai járulnak hozzá a hungarika-tájékoztatás teljes rendszeréhez. Egyéb kutatóintézetek közül kiemelkedik a *Teleki László Alapítvány Közép-európai Intézetének Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat*a.

A *múzeumi könyvtárak* közül a megyei múzeumok gyűjteményei a helytörténeti és néprajzi anyag és információk fontos gyűjtőhelyei. A hungarika-információk szempontjából speciális szerepet tölt be a Petőfi Irodalmi Múzeum, amelynek Kézirattára a Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia kézirattára mellett a magyar irodalom jeles személyeinek egyik legfontosabb kéziratgyűjteménye. Bibliográfiai feltáró tevékenysége figyelemreméltó. A *Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzet*ei című sorozatban jelenik meg például a *Magyar irodalmi folyóiratok bibliográfiája* vagy a *Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények bibliográfiája* és számos napilapunk repertórium. A Múzeum újabban az emigráns irodalom és irodalmi információk fontos gyűjtőhelye. Jelentős kiadványa az a *Magyar Emigráns irodalom lexikona* és folyik az emigráns kiadványokra vonatkozó adatgyűjtés. Nem érdektelen azonban olyan gyűjtemények dokumentációs tevékenysége sem, mint a Magyar Nemzeti Galéria vagy az Iparművészeti Múzeum könyvtára és dokumentációja. Kevésbé számontartott, de a magyarországi kultúra feltárása szempontjából rendkívül értékes a *megyei és városi könyvtárak helytörténeti gyűjteményeinek* tevékenysége, speciális katalógusai és bibliográfiái (Pl. a megyei sajtóbibliográfiák). Közülük is kiemelkedő a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye és fontos információs forrás az általa kiadott *Budapest bibliográfia* retrospektív éves kötetei.

Érdemes számontartani olyan szakkönyvtárakat és szolgáltatásaikat, mint a Magyar Írók Könyvtára, a Színházi Intézet Könyvtára, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Könyvtára, a Magyar Fotóművészek Szövetsége, a Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Építőművészek Szövetsége, Magyar Képző- és Iparművészeti Szövetség Könyvtára stb.

3. A külföldi információk szerepe a hungarika-tájékoztatásban

A határainkon túl keletkező hungarika-információk két fő forrása a kisebbségben élő magyarság önmagára vonatkozó feltáró munkája és más országok tudományos intézményeinek irántunk megnyilvánuló érdeklődése.

A szomszédos országokban élő magyarság saját magyar nyelvű publikációinak bibliográfiai számbavétele már évtizedekkel ezelőtt elkezdődött. Csak példaként említem Csáky Sörös Piroska Újvidéken 1973-ban közzétett jugoszláviai bibliográfiáját, vagy Szőke József csehszlovákiai irodalmi könyvészetét. Hasonló nagy vállalkozás volt a kéziratban őrzött romániai magyar könyvészet Dávid Gyula szerkesztésében.⁶ Ma a szándék és a kapcsolatok élénkülésével egyre több hasonló vállalkozással kell számolnunk, ezeket a munkákat mint a hungarika-tájékoztatási rendszer részét, figyelembe kell vennünk.

A nyugati és egyéb országok tudományos intézetei, hungarológiai oktató- és kutatóhelyei és az általuk elkészített bibliográfiák és adattárak szintén nem mellőzhetők a hungarika-tájékoztatási rendszer egészének áttekintése során. Példaképpen idézzük Mildschütz Kálmán: *Bibliographie der Ungarischen Exil Presse, 1945-1975*. (München, 1977) című kiadványát, vagy a Keszyüs Tibor szerkesztésében készült göttingeni kiadványt *Katalog der finnisch-ugrischen Bestände der SuUb Göttingen einschließlich Geschichte, Recht, Wirtschaft, und Natur Finlands und Ungarns*. (Göttingen 1972-).

A hungarika-tájékoztatás rendszerének teljessége szempontjából rendkívül fontosak azok a *lelőhely* információk, amelyek a külföldi hungarika-dokumentumok és gyűjtemények számbavételét, adatainak áttekintését teszik egyre teljesebbé. Az elmúlt évtizedekben e területen számos formában folyt az elemző-felmérő munka, s fokozatosan rendszerré épül:

- Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára elvégezte a középkori hungarika kéziratok (kódexek) lelőhelyének megállapítását. Eredményeiket az MTA Könyvtára kéziratárában őrzött nyilvántartás összegezi. *Bibliotheca Hungarica* címen az adatgyűjtés alapján kiadvány készül, amelynek eddig két kötete jelent meg.
- A külföldi gyűjteményekben őrzött újkori hungarika-kéziratok számbavételét Windisch Éva irányításával a Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia és a Petőfi Irodalmi Múzeum szakemberei végzik, s eredményeikből

a Széchényi Könyvtár kéziratárában készül a központi adattár. (*Hungarikum-Kézirat-Kataszter*).⁷

- Borsa Gedeon irányításával még korábban megtörtént a régi magyarországi nyomtatványok (az ún. RMK-k) feltérképezése, és a Széchényi Könyvtárban az RMNy szerkesztőségben részletes katalógus ad tájékoztatást róluk.
- A Széchényi Könyvtár Hungarika Dokumentációs osztályán széles körű felmérésre alapozva folyik egy kiadványsorozat, a *Hungarika anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke* szerkesztése és közreadása. A felmérés célja, hogy a hazai és külföldi hungarológusoknak egy-egy gyűjtemény anyagáról, s együttesen egy-egy ország hungarika-forrásairól áttekintő képet nyújtson, a modern nyomtatványokat is beleértve. A felmérés során országokként felkutatjuk a hungarika-anyagot őrző könyvtárakat. Első lépésben áttekintettük az adott ország könyvtári rendszerét, majd kiválasztottuk a potenciális hungarika-gyűjtőhelyeket, s ezt követően információkat kértünk a hungarika-anyag, illetve a gyűjtemény nagyságáról, megoszlásáról és jellegéről, feltártságáról és a hozzáférés lehetőségeiről, a könyvtár szolgáltatásairól, az ott működő szakértőkről, vagyis a kutatás lehetőségeiről.

Az információkat országonként egybeszerkesztve tesszük közzé. Felmérésünk eddig a nyugat-európai országokra terjedt ki. Eddig megjelent hat kötet (Ausztria, a két Németország külön, Svájc és a Benelux Államok, Nagy-Britannia és Írország), sajtó alatt van három további kötet (Skandináv Államok, Franciaország, Olaszország), további kötetek szerkesztése folyik (Spanyolország, Portugália stb.).

Ezek a munkálatok a külföldi hungarika-gyűjtemények feltérképezésében csupán a kezdetet jelentik. Még rendkívül sok a teendő a részletes feltárás területén. Számos rendkívül értékes feltáró munka folyt eddig, illetve folyik jelenleg is. Ezek egy része összefoglaló jellegű, mint a párizsi Bibliothèque Nationale hungarika-katalógusának folyamatban lévő munkálatai, vagy egy-egy speciális gyűjtemény speciális szempontú feltárása, mint a Jena, Marburg, London vagy Wolfenbüttel hungarika-anyagára vonatkozó publikált katalógusok.⁹

A részletes feltárás igénye nyilvánult meg a külföldi magyar könyvtárosok eddig megtartott három konferenciáján (1980-ban, 1985-ben és 1992-ben), valamint a kelet-európai kutatóknak 1990-ben a Széchényi Könyvtárban tartott konferenciáján.¹⁰ Valamennyi konferencia anyaga publikált formában hozzáférhető, illetve hozzáférhető lesz, és az egyes gyűjteményekre vonatkozóan rendkívül értékes információkat tesz közzé.

4. A számítógépes rendszerek és a hungarika-tájékoztatás

A hagyományos módszerek mellett az új számítógépes technológia térhódítása új távlatokat nyit meg a hungarika-tájékoztatás számára. Ma a nemzeti könyvtárak többsége a számítógépes feldolgozás, a számítógépes információ-szervezés útjára lépett, amely a nemzeti könyvtárak esetében, nemzetközileg egységesített módszerek alapján egy szélesebb körű kommunikációs rendszer kiépítését teszi lehetővé. A világ és Európa integrációjának hatására készülnek az európai információs hálózat kialakításának tervei. Ennek célja, hogy minden kulturális érték, amely a közös európai kultúrkincs része, bárhol Európában hozzáférhetővé váljék. Feladatunk kettős. Egyrészt törekednünk kell arra, hogy minél több hungarika-információval járuljunk hozzá az egyetemes rendszerhez, másrészt, hogy az egyetemes rendszerben rejlő hungarika-információkat minél teljesebb mértékben felfedezzük és hasznosítsuk. Ez utóbbi megoldásában különösen értékes szerepet vállalhatnak a külföldön működő magyar oktatók. Nem kevésbé fontos a mi hozzájárulásunk, a magyarországi számítógépes adatbázisok ismerete, hasznosításuk, illetve megismertetésük a külföldi hungarológiai oktató és kutató munkában.

4.1. Az Országos Széchényi Könyvtár számítógépes szolgáltatásai

A magyar könyvkiadás számítógépes feldolgozását 1976-ban indította meg a könyvtár. Azóta létezik a magyarországi könyvkiadás számítógépes adatbázisa. Hosszú évekig ennek a rendkívül gazdag információs adatbázisnak csak egyféle hasznosítására volt lehetőség, a nemzeti bibliográfia előállítására. Ma már közel-állunk ahhoz, hogy a több százezer információt tartalmazó adatbázis a Széchényi Könyvtárban kialakított számítógépközpontból hálózaton keresztül helyi és távoli terminálokon hozzáférhetővé váljék. Az 1991 óta publikált anyag már ma visszakereshető a helyszínen a Széchényi Könyvtárban működő NEKTÁR¹¹(Nemzeti Könyvtári Átfogó Információs Rendszer) rendszer segítségével. Keresési lehetőségek: név, cím, kiadó, tárgy (szakszám), ISBN, ISSN adatok szerint.

A magyarországi sajtótermékek adatait tartalmazza az IKBK¹² (Időszaki Kiadványok Bibliográfiája) adatbázis, amely az 1976 óta megjelent magyarországi időszaki kiadványok (kb. 8000 tétel) adatairól ad felvilágosítást cím, közreadó, és megjelenési hely szerint. IBM kompatibilis számítógépen a MicroIsis

adattáriskezelő rendszer segítségével működik. Hajlékony (floppy) lemezen beszerezhető. Hálózaton keresztül a hozzáférés a tervek szerint várható.

Kiadói adattáris, amely 2000 magyarországi kiadó név- és címadatait tartalmazza.

Sajnos egyelőre a *magyarországi sajtóközlemények* gépi feldolgozására és ennek alapján információs rendszer kialakítására a Széchényi Könyvtárban eddig még nem került sor, pedig az a hungarika-tájékoztató egyik legfontosabb láncszemévé válhatna. Jelentős eredmény azonban, hogy az ebbe a körbe tartozó anyag bibliográfiájának (Időszaki kiadványok repertórium) *tárgymutatója* számítógéppel készül, s ez az adattáris egy szélesebb körű hozzáférés esetén a kiadvánnyal együtt fontos információs eszközként hasznosítható. Igen fontos a kutatás számára a külföldi sajtótermékek, főként a tudományos folyóiratok, a szomszédos országok magyar nyelvű hetilapjainak és néhány napilap magyar vonatkozású, azaz hungarika közleményeit tartalmazó információs rendszer, a HUN¹³, az ún. *Hungarika-információ*. A rendszer számára körülbelül 300 periodikum feldolgozását végezzük el. Az információs rendszer jelenleg közel 15.000, 1984 óta publikált magyar tárgyú közlemény adatait tartalmazza. Az információs rendszer megadja a közlemény bibliográfiai adatait (pl. cím, címfordítás, szerző, a folyóirat címe, évfolyama, száma, lapszáma, ahol a közlemény megjelent) és rövid tartalmi ismertetését.

Az egyes közlemények

- tárgyszavak (konkrét fogalmak),
- a tartalmukra vonatkozó szakszámok (egyetemes tizedes osztályozás),
- személynevek (szerző, a közleményben tárgyalt személy, konferenciák magyar előadóinak neve stb.),
- földrajzi nevek (a közlemény tárgyát képező földrajzi hely, régió, ország neve),
- bizonyos műfajok (pl. nekrológ, interjú),
- földrajzi kód (a kibocsátó ország, a tárgyalt ország földrajzi kódja),
- dátum (a tárgyalt időszak vagy időpont, megjelenési év),
- nyelv (a közlemény nyelve)

alapján kereshetők vissza.

A 20. századi külföldi magyar személyiségek biográfiai adattára a HUNG¹⁴ adattáris, az ún. *Hungarika Névktaszter* (Index Biographicus Hungaricus). Az adattáris és információs rendszer célja, hogy az 1880 után született személyek adatait számbavegye és azonosításukat lehetővé tegye. Az adattár műfaja biográ-

fiai index. A fenti céloknak felelnek meg a nyilvántartott adatok (név, születés, halálozás, tanulmányok, vándorlás adatai és a foglalkozás). A forrásadatok az adatbázis vitelét és a további kutatás lehetőségét biztosítják. Az információs rendszer közvetlenül lekérdezhető:

- név (és névváltozatok),
- földrajzi név és kód,
- dátum,
- foglalkozás szerint.

Az adatbázis kb. 18.000 író, publikáló személy, valamint egyéb értelmiségi pályán működő szakember, üzletember, művész, alkotó és közéleti, továbbá a magyarság érdekében tevékenykedő személy adatait tartalmazza.

Mind a HUN, mind pedig a HUNG adatbázis a MicroIstis adatbázis kezelő rendszer segítségével működik, IBM kompatibilis számítógépen. Közvetlenül az X. 25-ös hálózaton keresztül az IIF adatbázis szolgáltató rendszer részeként érhető el. A Széchényi Könyvtártól hajlékony (floppy) lemezen is megszerezhetők.

4.2. Egyéb magyarországi számítógépes szolgáltatások

A magyarországi könyvtárak jelentős hányada épít ma már számítógépes adatbázist, s közülük nem egy fontos információs forrás a hungarológus kutatók számára. Ilyenek például a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem keretén belül működő közgazdasági információs rendszer, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szociológiai információs rendszere, az Országos Pedagógiai Könyvtárban kifejlesztett pedagógiai és információs rendszer stb.

Közülük a hungarika-tájékoztató szempontjából jelentős az Országgyűlési Könyvtár sajtófigyelő szolgálata: a magyarországi sajtótermékek alapján készül a PRESSDOK információs rendszer, amely a hazai politikai, jogi és gazdasági témájú cikkek adatait tartalmazza, amelyek visszakereshetők a szerző, a cím, a tárgyszó, illetve témakód és a közlemény forrásának adata szerint. A HUNDOK adatbázis a külföldi napilapok és hetilapok anyagából válogatja a Magyarországra vonatkozó közleményeket. Keresési lehetőségei megegyeznek a PRESSDOK adatbázis keresési lehetőségeivel. Ezek az adatbázisok CDROM lemezen beszerezhetők. Hungarika-információk forrása a Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálata. A volt Magyarságkutató Intézet archívumából alakult dokumentációs szolgálat két adatbázis kialakításán dolgozik. Az egyik a *Kárpát-medence területi statisztikai információs rendszere*, amely a régió nemzetiségi kuta-

tásainak fontos információs bázisa, valamint a *Közép-Európa magyar kisebbségi intézményrendszere*. Ez az adatgyűjtés az oktatás, a tudományos és kulturális élet, valamint az egyházak intézményeire terjed ki. Korábban az intézet keretében készült. *A szomszédos országokban élő magyarság történetére vonatkozó irodalom* című adatgyűjtés, amely egy készülő kiadvány számítógépes adattára.¹⁵

*

Áttekintésünk korántsem teljes, csupán kísérlet a hungarika-tájékoztatás kereteinek fölvázolására. A teljes rendszer részletes leírása egy, a munkában mindenki számára kitűnően hasznosítható kézikönyv, egy ún. *hungarika-tájékoztatási kalauz* feladata lehetne. Célunk az volt, hogy az összefüggések jelzésével a tájékozódást segítsük, valamint felhívjuk a figyelmet arra, hogy a külföldön oktató hungarológusok milyen fontos szerepet tölthetnek be az információk közvetítésében, valamint, hogy milyen rendkívül értékes munkát végezhetnek az információk gyűjtésében. Csatlakozásuk a hazai feltáró munkához és részvételük a feltáró munkában mind az ő számukra, mind pedig a teljes rendszer számára értékes lenne.

Jegyzetek

- 1 Ferenczy Endréné: A Nemzeti Könyvtár hungarikum gyűjteményi tevékenysége. Előadás. Elhangzott: 1993. aug. 25-én a Nemzetközi Hungarológiai Központ *A KÜLFÖLDI VENDÉGOKTATÓK 1993. ÉVI KONFERENCIÁJA*-n.
- 2 Faragó Lászlóné - Haraszthy Gyula: Mit, hol, hogyan keressünk a katalógusokban? Budapest 1987. OSZK. 187 p.
- 3 Az Országos Széchényi Könyvtár. A magyar nemzeti könyvtár 3. kiadás. Szerk. Kovács Ilona. Budapest. OSZK, 1985. 129-132. p.
- 4 Könyvtári kalauz. Közhasznú tudnivalók a nemzeti dokumentumtermés alapkönyvtáiról. Kötelespéldány-jogú könyvtárak. Felelős szerk. Arató Antal. 2. átdolgozott kiadás. Budapest. OSZK KMK, 1990. 48 p
- 5 Magyarországi könyvtárak címjegyzéke. Összeállította és szerkesztette Bátki Anna, Mészöly Magda. Budapest. OSZK 1968. 423. p.

- 6 Csáky Sörös Piroska: A jugoszláviai magyar könyv. 1945-1970. Újvidék. Forum, 1973. 570 p.
 Szőke József: A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája. 1-3. 1945-1980. Bratislava – Budapest. Madách – Gondolat, 1982-1986.
 Dávid Gyula: Romániában megjelent magyar nyelvű és magyar szerzőktől származó könyvek bibliográfiája. 1966-1969, 1970-1986. Gépirat.
- 7 Windisch Éva, V.: Külföldi hungarikum-kéziratok és nyilvántartásuk In.: Hungarológia 1. 28-57. p.
- 8 Kovács Ilona: Hungarika dokumentációs műhely – koncepció és távlatok a külföldi hungarika-információk feltárásában. Előadás. III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Szeged, 1991. augusztus 12-16.
- 9 Jügel, Karl-Heinz: Hungarica-Auswahlkatalog der Universitätsbibliothek Jena. Weimar. Böhlau, 1961. 341 p.
 Kessler, W. - Gödecke, H.: Transsylvanica in Marburg. Bücher aus und über Siebenbürgen in Marburger Bibliotheken. Marburg, 1985. 183 p.
 Czigány Lóránt: Hungarica. English books, prints, maps, periodicals, etc. relating to Hungary collected by Béla Iványi-Grünwald. Alphamastonne: 1967. 159. p.
 Németh S. Katalin: Ungarische Drucke und Hungarica 1480-1720. Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. München etc.: Saur, 1991. 3 Bd.
- 10 Külföldön élő magyar származású könyvtárosok és hazai könyvtárosok találkozója. Budapest 1980. augusztus 11-15. In.: Könyvtári Figyelő 27. évf. Különszám (1981) 123 p.
 Magyar könyvtárosok II. tudományos találkozója. Budapest, 1985. augusztus 26-27. Budapest: OSZK, 1989. 211 p.
 Magyar könyvtárosok III. szakmai találkozója. Budapest, 1992. augusztus 16-18. Előadások. Sajtó alatt.
 ABDOSD-Tagung. Budapest 11-14. Juni 1990. Referate und Beiträge. Zusammengestellt von Martin Batisweiter. Berlin, 1990. 212 p.

- 11 Berke Barnabásné: NEKTÁR. Nemzeti Könyvtári Átfogó Információs Rendszer. Székesfehérvár 1990. In.: Könyvtáros 40. évf. 2. (1991. febr.) 75-79 p.
 - 12 Nagy Zsoltné: Micro-Isis alkalmazása az OSZK-ban. ISSN adatbázis. In.: Könyvtári Figyelő 35. évf. 4. sz. (1989) 348-360 p.
 - 13 Makkai Béla – N. Rácz Aranka – Kovács Ilona: Hungarika-információ és a hungarológiai kutatás. Előadás. III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Szeged 1991. augusztus 12-16.
 - 14 Halászné Nagy Márta – Németh Mária – Kovács Ilona: Hungarika Névktaszter. Előadás. uo.
 - 15 A tanulmány egészében forrásként használta az alábbi tanulmányt: Kovács Ilona: Les Bases de documentation pour la recherche et l'enseignement en hungarologie. In.: Cahiers d'études hongroises 3. (1991) 74-86 p.
- Orvos Mária – Szerb Judit – Kovács Ilona: A hungarika bibliográfia rendszere. Előadás. III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Szeged 1991. augusztus 12-16.

NYELVTUDOMÁNY

Liljana Lesznickova

A felszólítás kifejezőeszközeinek magyar - bolgár összevető vizsgálat

A felszólítás logikai kategória, amely az egyes nyelvekben különböző nyelvi formákban jelenik meg.

A jelenlegi dolgozat vizsgálódási köre a magyar és a bolgár felszólítás nyelvi kifejezőeszközeire terjedt ki. Feladatul tűztem ki, hogy a magyar nyelvi rendszerből kiindulva meghatározzam, miféle módon lehet felszólítást kifejezni, továbbá, hogy felkutassam ezek bolgár ekvivalenseit, és végül megkíséreljem azoknak a törvényeszerűségeknek kontrasztív megfogalmazását, amelyek mind a magyar, mind a bolgár nyelvben az említett eszközök használatát szabályozzák.

Az összevetés tárgyát tehát két eltérő nyelvcsaládba tartozó nyelv egyik közös jelensége képezi.

A szóbanforgó problémakör kontrasztív vizsgálata nyelvi és beszédbeli szinten történik, hogy jól elkülönüljön a magyar és a bolgár nyelv kifejezőeszközeinek szimmetriája és aszimmetriája a felszólító jelentés visszaadásában.

Munkámban a nyelveírásnak a „funkcióból a formába” elvén alapuló koncepciójából indulok ki, ami lehetővé teszi, hogy kimutassuk a grammatika és a lexika, a morfológia és a szintaxis, a grammatika és a kontextus kölcsönhatásának törvényszerűségeiben rejlő eszközöket a felszólítás formális kifejezésére.

A felszólító kifejezőeszközök tárgyalása folyamán azonban gyakran lépek túl az említett vizsgálódási sémán, és az ellentétes irányú, ti. a „formából a funkcióba” elemzéshez folyamodom, mivel a funkcionális grammatikai leírás e két irányának együttes alkalmazásával lehet legjobban elkülöníteni és megvilágítani a felszólítás szemantikai és grammatikai jellemzőit. A funkcionális megközelítést összekapcsolom a kommunikatív-pragmatikaival.

A pragmatikai szint bevonása a vizsgálatba nemcsak a hagyományos grammatika és az újabb nyelvészeti elméletek szintézisére való törekvésekből adódik, hanem abból a megfontolásból is, hogy figyelembevétele nélkül nem lehetne világosan rámutatni az egyes felszólító mondatok közötti szemantikai eltérésekre, azokra a különbségekre, amelyek hasonló jelentéssel rendelkező nyelvi formák között figyelhetők meg.

Számot vetek a kifejezőeszközök stilisztikai sajátosságaival is, vagyis azzal a szférával, amelyben a felszólító szerkezetek funkcionálnak, mert nem beszélhe-

tünk ekvivalenciáról, ha a célnyelvi szerkezet stílusértéke és kifejezőereje nem felel meg a forrásnyelvi szerkezetnek.

A különböző megközelítési módok megengedik azon nyelvi „repertoár” feltárását, amely a magyar és a bolgár nyelvben az akaratnyilvánítás kifejezését szolgálja.

A dolgozat célkitűzéseinek eléréséhez magyarról bolgárra, illetőleg bolgárról magyarra fordított szépirodalmi művekből merítettem példamondatokat. Az összevetést 862 mondatból álló korpuszon végeztem. Egyazon mondat eredeti és fordított szövegben való elemzésének az az előnye, hogy teljesen azonos kontextusban szembesítjük a magyar és a bolgár nyelv idevágó kifejezőeszközeit. A probléma kontrasztív módon való felderítése több haszonnal is járhat.

A magyar-bolgár egybevető elemzésnek lehet mind elméleti, mind gyakorlati értéke. A vizsgálat során nemcsak egy kétnyelvi szabályrendszer tárul fel, amely a nyelvek közötti szabályszerű megfeleléseket, illetve eltéréseket mutatja, hanem a vizsgált nyelvekről külön-külön is többet tudhatunk meg, mint az egynyelvi vizsgálódás esetén, hiszen bizonyított tény, hogy az adott nyelv természetét, jellemzőit jobban, mélyebben megismerhetjük, ha egy másik nyelv prizmján keresztül nézzük.

A jelenlegi egybevető nyelvvizsgálat eredményei elsősorban két gyakorlati területen alkalmazhatók: a fordítási gyakorlatban és a nyelvvoktatásban.

Minthogy a fordításra vonatkozó ismeretek nyelvi megalapozásában a kontrasztív vizsgálatnak döntő súlya van, a dolgozat következtetései, melyek közel állnak a fordításelméleti kutatásokhoz, éppen a fordítás gyakorlatában alkalmazhatók a legközvetlenebbül. Ezenkívül az összevető elemzés segítséget nyújthat arra is, hogy a szándékolt mondanivalónknak legjobban megfelelő mondatszerkezetet válasszuk ki.

Minden nyelvnek megvannak a sajátos hagyományokon alapuló mondatszerkezetei, ezért a mondatstruktúra rögtön jelzi az idegenszerűséget, s így kiváló eszköze lehet a nyelvművelésnek.

A magyar és a bolgár felszólítás kifejezőmódjának tanulmányozása a stílusárvialatok figyelembevételével jól használható az oktatásban is, mert nemcsak ismereteket nyújt, hanem hozzájárul a helyes és szép kifejezés képességének fejlesztéséhez is.

A felszólítás nyelvtudományi fogalmáról. A probléma kezelés módja

A felszólítást különböző szempontokból közelíthetjük meg.

Morfológiai szinten a felszólítás elvileg a felszólító mód általános jelentésével azonosítható, azaz ennek funkciójaként tekinthető. A nyelvészeti irodalomban az imperativusz jelentésbeli tárgyalása során a felszólítást ennek szemantikai jegyeként szokták emlegetni a címzett közvetlen vagy közvetett felhívása, valamint a jövő-jelen idejű perspektíva mellett.

Szintaktikai szinten a felszólítást a felszólító mondatok funkcionálásával hozzák kapcsolatba. A felszólítás tehát mondattani kategóriaként is kezelhető.

A felszólítás szorosan összefügg a nyelv kommunikatív-pragmatikai funkciójával, vagyis pragmatikai fogalomnak tekinthetjük. Ilyen viszonylatban a beszélő megnyilatkozási szándékaként jön szóba. A beszédaktus-elmélet¹ hívei a felszólítást beszédtehtként értelmezik, a direktívumok (utasító megnyilatkozások) közé sorolják. A felszólítás önmagában véve direktívum, amelynek célja az extralingvisztikai realitás megváltoztatása beszédcselekvések révén. (ld. Searle, 1976. IV; Wunderlich 1976. 417.) Ennek az elképzelésnek kiindulópontja a mondat típus és a beszédaktus típusa közötti megkülönböztetés. A megnyilatkozások illokúciós erejének² vizsgálata folyamán kiderült, (ld. Searle, 1976. IV; Wunderlich 1976.), hogy egy mondatfajta különböző beszédaktus-típusok kifejezésére szolgálhat, illetve különböző funkciójú lehet. (Az **Esik az eső** mondat például elhangzásának körülményeitől s szövegkontextustól függően lehet állítás, figyelmeztetés: „**Ne vezess gyorsan!**” vagy felszólítás „**Vidd magaddal az esernyőt!**”) Ugyanakkor egy beszédaktus különféle mondatformát ölthet. Így a felszólítás nemcsak felszólító, hanem kérdő és kijelentő mondatban is kifejezésre juthat. Ha valakit rá akarunk venni, hogy csukja be az ablakot, ezt nemcsak közvetlen felszólítással tehetjük: **Csukd be az ablakot!**, hanem különböző kerülőutak segítségével is: **Becsukná az ablakot?**; **Szeretném, ha becsukná az ablakot.**; **Be fogod csukni az ablakot!**; **Hideg van.**

Mint látható, a felszólítás különböző jelenségeket takar. Munkámban a felszólításnak akaratnyilvánításként való értelmezéséből indulok ki. A felszólítás a beszélő akarata arra, hogy a hallgatóság vagy közvetve egy harmadik személy tegyen meg valamit, viselkedjen egy bizonyos módon azért, hogy a beszélő megnyilatkozásának propozicionális tartalma ténnyé válhasson.

Функционалис megközelítés. A felszólítás szemantikája tekintettel a kommunikációra is

Tartalmi tekintetben a beszélő akarata irányulhat:

a) a cselekvés megkezdésére:

/Orczy meglökte:/

- Gyere már ... (M. Zs., 136)

- Хайде идвай вече! (114)

- Момчета, хайде (Й.Й., 21)

- Legények! Rajta csak! (179)

- (Чичо Митуш тури в ръцете на Митка тънка пръчица, която държеше, и каза:) -

Хайде, подкарвай сега, Викай: рый, рый! (Й.Й. 225)

- Na, most eridj, hajtsd őket. Kiabálj: ne, te, ne!

- Василе! Хайде бе, гълъбче, начевай! (Й.Й. 82)

- Vaszil! Rajta, galambocskám, fogj bele! (95)

b) a cselekvés folytatására anélkül, hogy a cselekvés lefolyásának jellege megváltozna:

- No, olvass csak tovább! (M. Zs. , 80)

- Хайде, четете по-нататък (66)

- Е, защо спря бе, продължавай! (Р. Константинов, 90)

- Miért álltál meg, folytasd! (109)

- Работете си, нищо, аз пак ще затворя. (А. К. 58)

- Dolgozzon csak, ne zavartassa magát, csukom is be menten. (59)

c) a cselekvés jellegének minőségi változtatására:

(В един интервал на мъртва тишина откъм коридора се зачу една страшна глъчка: чу се грубо тропане на обуца - като че водеха подкован кон, - чуха се гласове:) По-полека! (А.К. 35)

Csendesebben! (25)

- Стой! Недей бърза! (А. К. , 104)

- Állj, állj! Lassan a testtel! (128)

d) az akart cselekvés (állapot) teljes megnyilvánulására:

- Akkor most énekelj te is! (S. F. 248)

- А сега попей и ти (111)

- Я налей още по една мастика. (А. К. 114)

- Tölts még nekünk egy pohárral! (145)

e) a cselekvés abbahagyására:

/Gimesi azonban úgy összevissza karmolta Szegedit, hogy annak vérzett az arca. Akkor Barta Imre a padokon átvette magát, s szétlódította őket/

- **Ne te már!** - mondta (M. Zs. 169)

- **Стига вече де!** - извика им той (139)

f) arra, hogy a hallgató ne akadályozza a cselekvés elvégzését a beszélő vagy egy másik személy által (permisszív felszólítás) :

- **Нека барем да пие и той малко вода.** (116)

- **Hadd igyon legalább egy kis vizet.** (151)

- **Нека се поизприкаже човекът, пари не пека я?** (A. K. 62)

- **Hadd mondja ki a jóember, ami a böggyiben van, nem kerül az pénzbe!**

(67)

g) térbelileg konkrét irányú cselekvésre:

- **Хайде сега, момчета, напред!** (И тръгнаха ...) (A. K. 120)

- **Rajta fiúk, előre!** /És elindultak.../ (151)

- **Ott menjen be, balra!** - mutatott a bal oldali ajtóra. (M. Zs. , 63)

- **Влезте там, вляво.** (52)

h) tárgy felé irányuló cselekvésre:

- **Дай ми хляб!** - извика гърбавото (Й.Й., 317)

- **Adj kenyeret!** (103)

- **Oszd ki a dolgozatokat!** (M. Zs. 138)

- **Раздай домашните!** (115)

Kommunikatív viszonylatban a felszólítás rendszerint két partnert tételez fel, akik közül az egyik - a felszólító, akit grammatikailag nem fejezünk ki - a másikat bizonyos cselekvésre akarja rábírní.

Referenciális szinten a felszólításban realizálódik a beszélő és az igei cselekvés címzettje közötti viszony, amely specifikus kommunikatív magatartásra készíti a felszólítottat. A viszony a következő sémával írható körül:

$N_1 V_1 N_2 - N_2 V_2$ N_1 - beszélő

V_1 - beszédcselekvés

V_2 - elvégzendő cselekvés

N_2 - címzett

Szignifikatív szinten ennek megfelelő formája:

$S_1 V_1 O - S_2 V_2$ S - subjektum

O - objektum

Könnyen belátható, hogy a beszélő és a címzett különböző pozíciókban állnak a felszólítást illetően. A beszélőhöz - aki egyben a felszólító jellegű beszéd-cselekvés szubjektuma is - kapcsolódik a felszólítás motívuma és kifejezése, a felszólítotthoz viszont - aki az akarati ráhatás tárgya és egyben az elvégzendő cselekvés alanya is - a felszólítás megértése és végrehajtása. A felszólítás ezen általános képlete a felszólító megnyilatkozásban telik meg tartalommal. A felszólító mondat kimondásakor, ahogy sokan megemlítették (L. pl. Ницолова, 1984. 129; Бельский, 1953. 87-88) a beszélő a következő „műveleteket” végzi el:

- utal az elvégzendő cselekvésre: ez az N_2V_2 (illetve S_2V_2) sémának beszédbeli realizációja és explicite megvan a felszólító megnyilatkozásban az akart cselekvés megnevezése révén;

- felhívja a hallgatót (illetve egy harmadik személyt) a cselekvés végrehajtására. Ezt a mozzanatot, amely $N_1V_1N_2$, illetve S_1V_1O sémának a megfelelője, a felszólító megnyilatkozás többnyire impliciten tartalmazza.

A felszólító megnyilatkozás explicit és implicit része egy mélystruktúra felszíni megnyilvánulásaként oly összefüggésben van egymással, mint a dictum és a modus. A felszólító megnyilatkozás modus-át, azaz a beszélő akarati viszonyulását, egyes esetekben ki lehet fejteni lexikális elemek, a kontextus, az intonáció, stb. révén, mint a továbbiakban látni fogjuk.

Az eddigi megfigyelések alapján meg tudjuk fogalmazni a felszólítás invariáns szemantikai jegyeit. Melyek ezek?

- Akarati ráhatás, egy tényállás létrehozásának okozása.

- A beszélő kívánsága, hogy a cselekvés megvalósuljon, minthogy nemcsak szükségesnek, hanem egyben kívántnak is tekinti, függetlenül attól, hogy a saját vagy a felszólított érdekei szempontjából kívánatos lenne a cselekvés elvégzése.

- Az apellálás, a címzethez való közvetlen vagy közvetett (harmadik személy általi) felhívás. A felszólítás ezen szemantikai jegyének következtében létrejön a beszélő kapcsolata a felszólítottal, aki egyrészt az akaratnyilvánítás tárgyát képezi, másrészt az akart cselekvés alanyát.

- A jövőre való vonatkoztatás: időbeli viszonylatban a felszólítás értelemszerűen csak beálló cselekvésre vonatkozhat, melyet a felszólítottnak el kell végeznie, vagy közvetlenül a beszélés ideje után vagy a közelebbi vagy távolabbi jövőben.

- **Állj meg te!** (S. F. 28) odaérhető „most, ebben a pillanatban”

- **Я се спри!** (17)

- **Eredj el hozzájuk ma délután.** (M. Zs. 97)

- **Иди след обяд у тях.** (81)

(- Слушай - продължаваше Рада, - да се ожениш, че да има кой да те кърпи.) - Е, хайде, вземи ме ти! - каза Шибил (Й.Й., 236)

- Nos, gyere hát te hozzám feleségül! (68)

Ahhoz, hogy a felszólítás valóban érvényesüljön, nyilvánvalóan bizonyos feltételek megléte szükséges. (Erre már sok nyelvész utalt /ld. Conrad, 350-352; Ницолова, 26/). A beszélőnek valóban kívánnia kell e megfelelő cselekvés elvégzését, indokoltnak kell tartania a cselekvést; a hallgatónak képesnek és hajlandónak kell lennie a cselekvés teljesítésére.

Kézenfekvőnek tűnik a következtetés, hogy a felszólítás érvényesüléséhez szükséges feltételek közül egyesek szemantikai, míg mások pragmatikai természetűek.

A felszólítás kommunikatív-szemantikai megközelítéskor meg kell említeni a felszólító és a felszólított közti viszony jellegének jelentőségét is, hiszen szoros összefüggésben van vele a felszólító megnyilatkozás értelmezése.

A beszélő és a címzett közötti viszonyok két fő típusra oszthatók - szociális jellegűekre és emocionális-expresszívekre. Az első típusnál olyan viszonyok jönnek számba, melyek a partnerek szociális érintkezését tükrözik. Olyanokra gondolok, mint társadalmi pozíció, tekintély, ismeretségi fok stb. Tehát nyelven kívüli, szituatív tényezők határozzák meg e viszonyokat, ezért ritkán lehet őket kifejeteni a mondatban. Figyelembevételükkel azonban meg tudjuk állapítani, hogy a formailag kérdésnek megfelelő felszólító megnyilatkozás valójában határozottabb, erősebb jellegű felszólítást érzékeltet a szociális alárendeltség következtében. Pl. tanár a diákoknak: „Csöndet kérek, csöndet kérek.” (M. Zs. 100) A második típusba olyan viszonyokat sorolhatunk, amelyek vagy a beszélő lélektani állapotát tükrözik, vagy pedig a hallgatóval szembeni magatartását. Az effajta viszonyokat a felszólító megnyilatkozás rendszerint explicite tartalmazza.

”Maradj itt, fiacskám - szólt a nagybátyja kimondhatatlan szeretettel.” (M. Zs. 303)

- Стой тук, момченцето ми - каза вуйчо му с нежност. (245)

Чу се писклив и зъл женски вик: - Млъкни дъртако проклети! (Й.Й., 189)

Mérges asszonyi zsörtölődés, kiabálás ütötte meg a fülemet! Hallgass! Hallgass már, átkozott öreg bolond! (164)

Напразно го подканваше настойчиво и нежно: - Яж, Балкан, яж, братко! (Й.Й., 98)

Hiába szölongatta, biztatta kedveskedve! - Nesze, Balkán, egyél, öreg fickó! (202)

Miután tisztáztuk a felszólítás fogalmát kommunikatív-szemantikai szempontból, érdemes megvizsgálni, mely nyelvi elemek jöhetnek szóba kifejező eszközként.

Formális megközelítés

1. A felszólító funkciót kifejező nyelvi elemek

Az akaratnyilvánítás egyetemes érvényű nyelvi univerzálé. Az egyes nyelvek azonban különféle módon fejezik ki a felszólítás tartalmi jegyeit és árnyalatait.

A felszólítás kifejezésére szolgáló kelléktár strukturális alapját különböző nyelvszintekhez tartozó egységek képezik, melyek közös szemantikai funkciójuknál fogva egyesülve megalkotják a felszólítás funkcionális-szemantikai mezejét.³

A mezőbe sorolható eszközök különböző lingvisztikai státussal, használati gyakorisággal és specializálódási fokkal bírnak. Egyesek közülük központi helyet foglalnak el, míg mások a mező peremén vannak.

A felszólítás funkcionális-szemantikai mezejének magvát azok a felszólító mondatok képezik, amelyeknek állítmánya felszólító módú igealak.

Az imperatívuszi felszólító mondatok központi helye a következőképpen magyarázható meg: az ilyen szerkezetű felszólító mondat legjobban és legegységelműbben fejezi ki a felszólítás jegyeit; a legelterjedtebb és leghabzórszerűbb eszköz a felszólítás kifejezésére; nem függ a kontextustól; a felszólítás különböző jelentésárnyalatait is képes tükrözni.

1.1. A felszólítás kelléktára a magyar nyelvben

A felszólítás funkcionális-szemantikai mezejének összetevői a magyar nyelvben a következők:

- a felszólító módú igealak állító vagy tagadó formában:

Eredj ki a szobából! (M. Zs. 149)

Ne hozza már zavarba! (M. Zs. 121)

- kijelentő módú, jelen vagy jövő idejű igealak, akár állító formában, akár kérdő formában:

Most, te fogsz helyette **ugrani**! (M. Zs. 180)

Elhallgatsz végre? (S. F. 257)

Te **nem eszel**, fiacskám? (M. Zs. 73.)

- feltételes módú, jelen idejű, állító vagy tagadó kérdő igealakok:

A lábadat **nem mosnád meg?** (M. Zs. 61)

Megismételnéd, amit most mondtál? (S. F. 311)

- *hadd* módosítószó:

Hadd szedjenek, amit találnak. (S. F. 288)

- a főnévi igenév:

Megállni! És közelebb egymáshoz! (S. F. 406)

- *kell* + főnévi igenév:

Nem kell félni, öreg! (S. F. 278)

- felszólító performatívumok⁴:

Kérlek, gyere ki! (M. Zs. 110)

Azt kérem, hogy gyere ki.

**Figyelmeztetek, hogy becsületesen és lelkiismeretesen felelj, mert most éle-
tedről és halálodról van szó.** (M. Zs. 294)

- ige nélküli szerkezetek, indulatszavak:

Ki a sorból! (M. Zs. 181)

Kuss! (S. F. 269)

Közelebb! Közelebb egymáshoz! (S. F. 406)

Na, csak figyelmesen mindent! (S. F. 269)

Félre az osztozkodással, elég! (M. Zs. 166)

Ezen kívül kifejezhet felszólító értékeket a szórend, a nyomaték és a hanglejtés is :

Megállj te, Mihály! (S. F. 71)

Állj meg, lelkeadta jóember! (102)

A szintaktikai szerkezet és az intonáció nagyon fontos szerepet játszanak a felszólító megnyilatkozások megformálásában. A határozószavak, a főnevek, a jelentő módú igealakok használatosak felszólító funkcióban éppen az egytagúság szintaktikai modellje és a hanglejtés folytán:

Mit akarsz? - **Vizet.**

Vizet! - gyorsan!

Az intonáció formában önti a megnyilatkozást kommunikatív tekintetben, lehetővé teszi megértését kijelentésként vagy felszólításként:

1.2. A felszólítás kifejezőeszközei a bolgár nyelvben

- a felszólító mód szintetikus alakjai: egyes és többes szám, 2. személyű igealak:

- Е, **млъкни** сега! (A. K. 130)

- **Млъкнете бе, хора!** (А. К. 130)
 - analitikus felszólító módú alakok: módosítószókból + személyragos igealakból állnak:

Повече ракия да им давам! (А. К., 112)

Недей ме прекъсва. (А. К., 93)

Нека вляза пак в затвора. (Й.Й., 80)

Стига се прозява като куче! (А. К. 356)

- kijelentő módú igealakok (jelen vagy jövő időben) :

Ти, Гуньо, ще напишеш уводната статия! (А. К. 135)

Утре, пропеят ли петли, тръгвам! (Й.Й., 356)

- ige nélküli szerkezetek: nominális, adverbális, interjekcionális:

Чер пипер! - командува бай Ганьо (А. К., 72)

По-скоро! (Й.Й., 201)

Шш... Стой мирно! (А. К. 40)

- modális igék, mint: *трябва, може, няма*:

Трябва да разбереш едно нещо! (И.В., 122)

Да те няма тука! Приказки **да няма!** (Й.Й., 356)

(- Моля ти се мъничко да надникна и аз) - **Не може!;Няма, няма на конака!** Тук **да се мвърши** всичкото! (И.В., 134)

- felszólító performatívumok:

Съветвам ви, господа избиратели, да не се мамите по хубавите им думи. (А. К., 110)

Настоявам да се върнете!

Заповядвам ти да тръгнеш веднага!

J. Pencsev, aki megvizsgálta az alaphanglejtési formákat a bolgár nyelvben, arra a következtetésre jutott, hogy a hanglejtésnek elsősorban jelentés-megkülönböztető szerepe van, ami három szinten nyilvánul meg:

1) A mondat tartalma, különösen azonos lexikális-grammatikai felépítésű mondatok esetén;

2) A mondat szemantikai árnyalata;

3) A mondat stilisztikai-emocionális árnyalatai. (Id. Пенчев, 1980, 49)

Pl. **Да не идва Иван?; Да не идва Иван!**

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a felszólítás funkcionális-szemantikai mezeje a bolgár és a magyar nyelvben egészében véve hasonló szerkezetű és tartalmú; benne különböző nyelvi szintekhez tartozó elemek szerepelnek:

a) morfológiai: igemód

- b) morfológiai-lexikális: módbeli segédigék
- c) lexikális-szintaktikai: módosítószók
- d) fonológiai-szintaktikai: az intonáció.

Ezekben belül csak a felszólító mód a felszólítás domináns és adekvát kifejezőeszköze, a többi elem perifériális helyet foglal el, mivel viszonylag kisebb a szemantikai terheltségük, ami megmagyarázza kisebb használati körüket is. A legtöbb elem számára a felszólítás kifejezése másodlagos funkció. Így pl. a **kell, szabad, lehet**, illetve трябва, бива, може modális igék a szükségyszerű és lehetséges mezején dominálnak, a felszólítás funkcionális-szemantikai mezején másodlagosak - parancs, engedélyadás, kérés árnyalatú felszólítás kifejezésére szolgálnak.

Magán a felszólító módon belül az egyes igealakok szereplése különböző. A felszólítás specifikumának megfelelően a felszólító módú igealak többnyire 2. személyű E/T számú, illetve 3. személyű, ha a cselekvés végrehajtója nem azonos a hallgatóval. Ezzel szemben az E/1. személyű felszólító módú igealak perifériális helyet foglal el, minthogy jelentése csak részben fedi a felszólítás jegyeit: nem veszi célba a cselekvés végrehajtásának okozását, a beszélő saját magához intézett felhívását sem fejezi ki.

E/1. személyű igealak esetén a beszélő tulajdonképpen azt a kívánságát fejezi ki, hogy önmaga végezze el a cselekvést, és másnak a beleegyezését kéri. (Hadd nézzem meg! Hadd menjek én!)

A felszólítás funkcionális-szemantikai mezejének összetevői összességükben biztosítják a nyelvi (strukturális) változatosságot az akaratnyilvánítás kifejezése esetén. A külső (beszédbeli) változatosságot viszont szociális és szituatív tényezők szabják meg. Pl. a kommunikáció helyzete (hivatalos, bizalmas), a beszélőpartnerrek közötti viszony (alárendelő, mellérendelő, semleges).

A felsorolt kifejezőeszközök mind a magyarban, mind a bolgárban a felszólítás általános jelentésének szemantikai variánsai között oszlanak meg, és a hangletételre, a beszédhelyzetre és a szövegösszefüggésre támaszkodva ekvivalens elemekből álló sorokat alkotnak azonos vagy hasonló jelentések kifejezésére. Szintaktikailag ezek különböző formájú mondatokat képviselnek.

2. A szintaktikai szerkezetek ekvivalenciája a magyar és a bolgár nyelvben

2.1. A felszólítás direkt⁵ kifejezésére szolgáló szintaktikai szerkezetek

2.1.1. A felszólító mondat felszólító módú állítmánnyal

A felszólítás megszokásosabb kifejezésformája az imperativus, minthogy ez az egyetlen igealak, mely direkt jelentésben felhívó funkciót tölt be.

A magyar nyelv felszólító módja és a bolgár imperativusa között bizonyos azonosságok vannak. Így pl. mindkét nyelvben képezhetünk az egyes és többes szám 2. személyben azonos funkciójú fonémasorokat:

írj - írjatok

пиши - пишете

Minthogy a kijelentő módhoz viszonyítva (írsz - írtok; **пишем - пишете**) azonos oppozíciók állnak fel, **írj - írjatok; пиши - пишете**, állíthatjuk, hogy szemantikailag ekvivalens formákról van szó ⁶. Ha azonban megvizsgáljuk a magyar felszólító mód és a bolgár imperativus teljes disztribúcióját, szembetűnik, hogy néhány lényeges eltérés van a két nyelv között:

- A magyar felszólító mód teljes paradigmával rendelkezik mindkét szám, mindhárom személyben; a bolgár imperativus ezzel szemben nem.

- A magyar felszólító mód függő mondatban is állhat, a bolgár imperativus ezzel szemben nem. (**Мегparancsolom, hogy menj el!**) - ellenben: **Заповядавам ти да отидеш.** (Заповядавам ти да отивай).

- Az imperativusszal párhuzamosan a bolgár nyelvben összetett (körülírt) felszólító jelentésű igealakok használatosak, melyek az imperativusához képest teljes paradigmával rendelkeznek. Második személyben az egyszerű (szintetikus) és az összetett (analitikus) alakok versenyeznek egymással. Alkalmazásukat stilisztikai és szemantikai tényezők határozzák meg⁷.

Az azonosság tehát csak részleges: az interlingvális oppozíciós pár kijelentő és felszólító módja nem azonos, mivel a módok disztribúciója eltér egymástól. Az egyes módokon belül a személyek disztribúciója is eltér egymástól. A részleges azonosság a potenciális interferencia ⁸ egyik forrása.

A magyar felszólító mód kettős (Verseghy F., 1979. 246-247): felszólító, amely megköveteli, hogy valami történjék, és tiltó, amely nem engedi, hogy valami megtörténjék.

Ennek következtében az imperativusi felszólító mondat is kétféle - állító tartalmú és tagadó tartalmú.

A tiltó mondat különbözik a többi tagadó mondatfajtától abban a tekintetben, hogy benne a tagadó operátor hatókörébe nem tartozik maga az akaratnyilvánítás, hanem az igével fogalmazott cselekvés vagy állapot. Kijelentő mondat esetén a tagadás vagy a mondat egész tartalmára vonatkozik ("Nem tudok olyan szépen énekelni") (S. F. 249) - ilyenkor teljes tagadást kifejező mondatról beszélünk, vagy pedig annak csak egy részére ("Nem ilyennek gondoltam" S. F. 234) - részleges tagadást kifejező mondat. Ezzel szemben a felszólító mondat csak részleges tagadást fejezhet ki, azaz a tagadás egyedül és kizárólag a cselekvésre (annak abbahagyására vagy el nem végzésére) vonatkozhat, minthogy az akaratni ráhatás elválaszthatatlan tulajdonsága mind az állító, mind a tagadó felszólító mondatnak, csak hogy tiltás esetén egy tagadó tartalmú tényállásra vonatkozik. A tiltás a magyar nyelvben **ne** vagy **se** tiltó módosítószóval jut kifejezésre:

Ne félj, semmitől! (S. F. 276)

No, **ne legyél** olyan alamuszi. (M. Zs. 130)

Te **se állj** az én utamba! (S. F. 112)

A bolgár nyelvben a tiltás kifejezőeszközei nagy változatosságot mutatnak és néhány sajátossággal rendelkeznek: **He** + imperatívuszi igealak: **He бойте се бе, хора!** (Й.Й., 315)

Az ige csak folyamatos (imperfektív) lehet.

He + összetett felszólító módú igealak.

Az ige lehet folyamatos vagy befejezett (perfektív):

Да не забравиш датуриш и „фаталния за българския народ”. (А. К., 134)

Нищо да не му правата на туй дете! Ни косъм да не падне от главата му! (Й.Й., 330)

A befejezett negatív összetett igealak azonban nem tiltást, hanem figyelmeztetést fejez ki, ezért csak akkor használható a magyar **ne** tiltószerű szerkezet megfelelőjeként, amikor a szövegkörnyezetből, a beszédhelyzetből világossá válik, hogy a tiltó mondat szemantikai tekintetben figyelmeztetést juttat kifejezésre. Pl. (Itt van egy levél. Vidd el a Doroghy lánynak) **De fel ne bontsd**, kutyaházi, mert megírom Géza bátyádnak! (M. Zs. 129)

... Но да не го отвориш, хубостнико, че ще пиша на вуйчо ти Гейза! (107)

Ha a magyar tiltó mondat nem figyelmeztető árnyalatú, más ekvivalens kerecsendő a lehetségesek közül:

Ne ostobáskodj! (M. Zs. 173)

Не се закачай! (142)

Lódulj, ne lópd az időt! (M. Zs. 280)

Марш тогава и да не си губиш времето! (227)

Недей (те) + ige E/3 személyű befejezett múlt idejű alakja:

Недей ме прекъсва! (A. K., 93.)

Ne szakíts félbe! (112)

Недей + analitikus felszólító igealak (недей + да + jelen idejű igealak) :

Я недей да се кахърим! (A. K., 144)

Emiatt ugyan ne főjön a fejed! (185)

Стига + befejezett múlt idejű (aorisztoszi) vagy elbeszélő múlt idejű (perfectumi) igealakból álló szerkezet.

Az ige csak folyamatos lehet aorisztoszi igealak esetén:

Стига чете! Стига спа! Стига писа!

Ez az összetett tagadó alak akkor alkalmazható, amikor a beszélő a cselekvés végrehajtásának megszüntetését követeli. Fordítási reflexiói különfélék, mivel a magyarban nem létezik külön grammatikai eszköz a cselekvés megszüntetésének kifejezésére. Ilyen funkcióban tiltó igealakot használnak vagy pedig lexikális elemeket.

Pl.: Стига си чел! Стига чете!

Ne olvass tovább!; Hagyd abba az olvasást!; Ne olvass már!

Стига си се кикотил, бе! (A. K., 92)

Eleget röhögtél, hallod-e! (111)

Стига, господа! (A. K., 91)

Elég volt, urak! (111)

Мале, стига си плашила с турци децата (Ив. Разов, 9)

Ne beszélj így, anyám, nem szabad a gyerekeket a törökkel ijeszteni. (11)

A tiltás egy különleges kifejezőeszköze az E/1. személyű tiltó igealak. Többet ilyet **ne tapasztaljak**, hogy előőrsoket küldtök ki. (M. Zs. 138) .

Да не съм видял друг път, че изпащате съгледвачи. (114)

Itt az az érdekes, hogy formai szempontból a beszélő azonos a cselekvés végrehajtójával, ti. a beszélő magához intézi a tiltást, az ige jelentése pedig olyan, hogy a tiltás valójában a hallgatóra (vagy harmadik személyre) vonatkozik. A beszélő nem akarja, hogy a hallgató által elvégzett cselekvés máskor is megtörténjen. a nyilatkozat tehát tiltást implikál, anélkül, hogy tiltást fejtene ki. Implicit (sugallt) jelentése:

"Előőrsoket többet nem küldjete ki."

illetve: „Друг път не изпращайте съгледвачи.”

A példák, amelyek ilyen jellegű tiltást tartalmaznak, azt mutatják, hogy e funkcióban szemantikailag főleg a percipiendi (pl. hall, lát, megtud, tapasztal, illetve - чуя, видя, разбира, науча, установя) csoportjába tartozó igék találhatók.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a magyar tiltó szerkezet bolgár megfelelője kétféle alak: a tagadó imperatívuszi igealak és a körülírt tagadó igealak. Közöttük finom jelentéstani és hangulati különbségek mutatkoznak meg, melyek alkalmassá teszik a kétféle alakot különböző felszólító árnyalatok megéreztetésére. A körülírt alakok kisebb fokú követelést jelölnek, és ezért gyengébb tiltás, tanácsosítás, rábeszélés kifejezésére használják őket. (vö. Стойков, Ст. 1968, 163)

Az egyes alakok alkalmazása stilisztikailag is determinálva van. A tagadó imperatívuszi igealak minden stílusban használható, az analitikus viszont - inkább csak a bizalmas tárgyalási beszédben.

A tiltás kifejezésének sajátosságaira különös tekintettel kell lenni fordítás során - hiszen az ekvivalencia csak akkor lehet teljes, ha a fordítás az eredeti szöveghez hasonló értelmi, érzelmi és stilisztikai összhatást kelt.

Visszatérve a felszólító megnyilatkozás két részére, illetve a dictumra és a modusra, meg kell mondanunk, hogy az imperatívuszi felszólító mondat esetén csak a dictum van kifejezve explicite, míg a modus (illetve a beszélő viszonyulása a cselekvéshez) rejtve marad - a felszólító módjel jelzi a beszélő akarati attitűdjét.

A modus explikálása lexikai elemek révén történik:

pl. felszólító performatívumokkal, melyek az akarati ráhatás jellegét konkretizálják:

- **Фújjátok! Azt parancsolom!** (S. F. 132)

- **Свирете бе! Аз ви заповядвам!** (59)

- **А бе бай Михале, я иди, моля ти се, около тезгяха.** (Й.Й., 98)

- **Figyelj csak, baj Mihal, eriggy már oda, kérlek alássan, a pulthoz.** (121)

Vagy olyan igékkel történik, melyek általánosan adják vissza a kauzáció (előidézés) szemantikáját, s egyben hangsúlyozva a felszólítás címzethez irányultságát.

Захарчо, на тебе говоря, я ела! (Й.Й., 200)

Zaharcso, ide gyere, neked mondom! (20)

2.1.2. Főnévi igeneves felszólító mondat

Effajta felszólító funkciójú mondat szerkezet a magyar nyelvben figyelhető meg, ahol a főnévi igenév magában is előfordul erősebb felszólításként.⁹

Pár lépéssel hátrább maradt az előírásosnál és úgy szólt rájuk:

- **Megállni!** (S. F. 406)

- **Стои!** (136)

A főnévi igenév személytelenségénél és időtlenségénél fogva alkalmas általános érvényű felhívás, parancs kifejezésére. Gyakran funkcionál utasításként, katonai parancsként és vezényszóként.

Pl. Beszállni!; Lépésben indulni!; Futni!; Felzárkózni!; Füre lépni tilos!; Az ajtónak támaszkodni tilos!

Mivel a bolgár nyelvben a főnévi igenév mint grammatikai kategória kiveszett a használatból, a magyar főnévi igeneves felszólítás megfelelője általában felszólító módú igealak vagy igenélküli felszólító mondat szerkezet:

Спете!; Стой!; Бегом!; Марш!; Ходом!; Стъпни се!; Не гази тревата!

2.2. A felszólítás indirekt kifejezése

Szintaktikai szerkezetek, amelyek közvetve, más mondatformán keresztül fejezik ki a felszólítást

A nyelvben számos konvencionalizált nyelvi forma van bizonyos beszédcselekvések megvalósítására. Ezek szintaktikailag strukturált mondatok, melyeknek jelentése alkotóelemeik jelentéséből épül fel. Így a felszólítás legfontosabb konvencionális eszköze a felszólító mód használata, a kérdő szerkezet konvencionális jelentése pedig az információkérés.

Minden nyelvben vannak azonban olyan esetek, amelyekben valamely formát konvencionális értékétől eltérően használnak. Tisztán leíró nyelvtani szempontból az indirekt felszólítás legfeltűnőbb vonása, hogy a mondatok bizonyos kiváltani szándékolt hatásra konvencionalizálódott nyelvtani módja „átkódolódik” s például a kérdés valójában nem információkérés, a kijelentés nem csupán tények állítása.

2.2.1. Felkiáltó mondat felszólító funkcióban¹⁰

Formai tekintetben a felszólító funkciójú felkiáltó mondatnak változatai a következők.

2.2.1.1. Kijelentő módú állítmányt tartalmazó mondat

Ilyenkor fontos szerephez jut az intonáció és a kontextus. Hiszen a mondat tulajdonképpen a jövőben bekövetkezendő tényeknek a nyomatékos rögzítése, és csak a kérlelhetetlen akaratot kifejező hanglejtés, valamint a beszédhelyzet teszi parancs értékűvé. Az irreális cselekvést reálisnak bemutatva a kijelentő módú igealak révén, a beszélő arra utal, hogy előre is biztos akaratának megtörténte felől. A kijelentő mód felszólító értelmű használatáról tehát azt mondhatjuk, hogy grammatikai expresszivitás - grammatikai jelentések átvitelén alapul.

A kijelentő módú igealak jelen vagy jövő idejű lehet:

Te már csak itt **maradsz még**, hallod, nem mégis még a többi után! (S. F. 149)

Ezt **le fogod fordítani** a jövő órára kifogástalanul...

Ez nem elég: dolgozatot **fogsz ebből csinálni**. (M. Zs. 141)

... **Ще ми го преведеш** за следния час без грешка...

Това не е достатъчно: **ще направиш** от него домашна работа (117)

A jövő idő az a szemantikai terület, amelyen a felszólító módú és a kijelentő módú igealakok érintkezésbe lépnek egymással. A két alak olyan cselekvést jelöl, melynek meg kell történnie (imperatívuszi igealak esetén) vagy pedig meg fog történni (kijelentő módú igealak esetén) a beszélés ideje után. Ez lehetővé teszi a kijelentő módú jövő vagy jövő értelmű jelen idejű igealakok besorolását a felszólítás mezejébe.

2.2.1.2. Módbeli segédige (kell, szabad) + (személyragos) főnévi igenév

Bizonyos szituációkban a **(nem/kell, /nem/szabad + főnévi igenévből álló mondat szerkezetek is kifejezhetnek felszólítást.**

Nem kell kínozni a gyereket! - mondta az igazgató (M. Zs. 311)

Не емъчете детето! - рече директорът. (251)

Meg kell vizsgálni minden ládát! - ordította, ahogy a torkán kifért. (M. Zs. 50.)

Проверете всички сандъци! - крещеше, колкото му глас държи. (43)

Egy ilyen kis eminensnek **nem szabad** ám **elveszteni** a fejét! (A kis Nyilas ebben igazat adott az elnök úrnak) (M. Zs. 70.)

Един малък отличник **не бива да се самозабравя!** (58)

Ezek a szerkezetek rendszerint az objektív (törvény, előírás, vagy szabályrendszerből adódó) szükségszerűség specifikus kifejezőeszközei, de néha felszólítás, ti.

szubjektív szükségesség kifejezésére is alkalmazhatók. Ilyenkor a szükségesség a beszélő partnerek közötti hierarchikus viszonyok eredménye.

E predikatív szerkezetek bolgár megfelelője az egyszerű felszólító módú állítmány vagy az összetett igei állítmány, melynek struktúrája módbeli segédige (трябва, следва, бива, няма) + да + alapige (teljes értékű ige).

2.2.2. Kérdő mondat felszólító funkcióban

A felszólító funkciójú kérdő mondat sajátosságát az adja meg, hogy formája szerint a kérdő mondatoknak egy sajátos, az intonáció által megkülönböztetett alkalmazási módja, funkciója szerint pedig a felszólító mondatoknak egy sajátos fajtája: a felszólítás olyan szemantikai variánsait fejezi ki, melyek közvetítésére a felszólító mondat nem alkalmas. (vö. Károly s. 1964. 84)

Felszólítás kifejezésére azonban nem használható akármilyen kérdő mondat, hanem csak olyan, amely lehetővé teszi, hogy a szituáció révén felszólításnak értsék. Ez pedig csak akkor lehetséges, amikor a kérdő mondat olyan beszédhelyzetben hangzik el, mely a felszólítás érvényesülésének már megemlített feltételeinek felel meg. Tehát a kérdés --> felszólítás funkcióváltás érvényesül mindig, amikor a beszélő vagy a hallgatónak a cselekvésre vonatkozó képességére kérdez rá:

Be tudnád csukni az ablakot?

vagy a cselekvés szükségességére, indokoltságára:

Nem kellene becsukni az ablakot?

vagy pedig magára a jövőbeni cselekvésre:

Be fogod csukni az ablakot?

Ezekben az esetekben bár formailag mégis feleletadásra hívja fel a hallgatót, a kérdező feleletet váró magatartása csak látszólagos, mert tulajdonképpen tette - a kérdésben megnevezett cselekvés végrehajtására - szólítja fel partnerét, azokra a körülményekre kérdezve, amelyek a közvetlen felszólítás érvényességéhez szükségesek lennének, hiszen értelmetlennek tűnik csupán információ megszerzésének céljából megkérdezni a hallgatótól azt, hogy van-e lehetősége, képes-e, hajlandó-e valamilyen cselekvés elvégzésére.

Pl.: **Можеш ли свари едно кафе?** (И.Б., 164)

Főznél egy kávé? (174)

A felszólításként funkcionáló kérdő mondat többnyire megfelelő jelentésű (cselekvést jelentő) igealakot igényel. Egyes esetekben a birtoklást kifejező igék kérdő használata is felszólításként működik, de csak akkor, ha valamilyen átruházható, elidegeníthető, s gyakran el is idegenített dolog birtoklásáról van szó:

(Ijedten nézett a pajtására, annak semmi jót nem ígért az arca, már biztos, hogy festéket akar.)

- **Van festéked?** (M. Zs. 11)

- **Имаш ли боя?** (12)

Ellenben: Neked nincs testvéred? (M. Zs. 65)

Нямаш ли брат? (56)

Ezenkívül információt inkább kiegészítendő kérdéssel kérünk, míg akciót inkább eldöntendő kérdéssel.

Az igealak a felszólító funkciójú kérdő mondatban bármilyen módú lehet. Az igemód megfelelő megválasztása hozzájárulhat különböző felszólító árnyalatok kifejezéséhez. Így pl. a jelentő módú igealak kifejezi általában a fokozott érzelmi állapotot tükröző erős parancsot:

- **Még mindig nem állsz fel, te haszontalan?** (M. Zs. 214)

- **Няма ли да се дикнеш вече, бе немирнико?** (175)

Míg a feltételes módú igealak enyhítheti a felszólítás élét, s a kérést gyenge, szerény formába burkolhatja:

- **Elvállalnád te egy gyereknek a tanítását?** (M. Zs. 97)

- **Съгласен ли си да учиш едно дете?** (81)

Vannak olyan mondatok, melyekben az igemód dönti el, hogy egyszerűen csak kérdezzünk-e, vagy pedig a cselekvés szándéka, illetve felszólításos árnyalat is beleolvad a kérdésbe.

Holnap mit csinálunk?

Holnap mit csináljunk?

A kérdésre adott válasz nyílt felszólítást tartalmaz.

Pl. Menjél a könyvtárba!

Kérdésével a kérdező, mintha maga idézné elő a felszólítást.

- **Hozzak reggelit, szobafőnök úr?**

- **Ördögöt reggelit, menjen az orvoshoz, öltözzön fel jól, és menjen el kilenc órakor.** Majd reggeliért lemegy Csicsó. (M. Zs. 47)

- **Да ви донесса ли закуска, господин отговорник?**

- **По дяволите закуската, вървете на лекар! Облечете се добре и идете в девет часа. За закуска ще слезе Чичо.** (41)

A megvizsgált példaszövegekben előforduló, szintaktikailag kérdés formájú felszólítások elemzése arra enged következtetni, hogy akciókérdéseknél valamivel több az udvariassági formula, a tagadó megfogalmazás és a feltételes mód használata.

Szemantikai tekintetben a felszólító funkciójú kérdő mondatok többnyire udvarias felszólítás, kérés kifejezésére használhatók, de néha fenyegető parancs jelentését is közvetíthetik.

A kérdő formájú felszólítás éppen attól udvarias, hogy olyan feltételekre kérdezzünk rá, melyekről tudjuk, hogy fennállnak. Az udvariasság alapja tehát az, hogy a partnernek elvileg módja van a felszólítás visszautasítására: a forma elsődleges értéke révén tagadhatja valamely, a felszólítás érvényesüléséhez szükséges feltétel meglétét, például azt, hogy képes a cselekvés elvégzésére.

Pl. El tudnád hozni a könyvet?

A mondat implicit jelentése „**Hozd el a könyvet!**” Kérdő formában fogalmazva a kívánságát, a beszélő elvileg lehetőséget ad a hallgatónak a kitérésre, visszautasításra. Ezt bizonyítja a kétféle lehetséges válasz is, mely különböző interpretációknak felel meg:

Jó, elhozom.;

Hogyne tudnám! (Miért ne tudnám? ; Én ne tudnám?)

Éppen a kiutadás hiánya miatt van az, hogy bizonyos indirekt felszólítások viszont nagyon erősek, durvák. Ilyen pl. a hallgató képességének állítása - hiszen ennek meglétét csak ő döntheti el. (Te tudsz hozni egy könyvet!)

Legudvariasabbnak tekinthető a feltételes módú állítmányt tartalmazó kérdő mondat. De mivel ezeket a kérdő mondatokat a bolgár nyelvben inkább könyvnyelvi jellegűnek tartják, helyettük a mindennapi beszédben szélesben elterjedt - szociális korlátozás nélkül a **мога / може** módbeli segédigéből álló **ли** - kérdő mondat.

vö. Би ли бил съгласен да учиш едно дете?; Съгласен ли си да учиш едно дете?; Наемаш ли се да учиш...?; Би ли се наел да...?; Млжеш ли учиш едно дете?

- **Nem mehetnénk?** (S. F. 229)

- **Няма ли да тръгваме?** (104)

vö. Не бихме ли могли да тръгваме?; Не можем ли да тръгваме?

Meg kell említenünk azonban, hogy a felszólítás udvarias jellege nem vezethető vissza magára a kérdő formájú megfogalmazásra, hanem inkább arra, amire kérdezzünk. Ezért van az, hogy a kérdő mondat erősebb árnyalatú felszólítást is képes kifejezni.

Mit futkározol itt hiába? (M. Zs. 24)

Какво си се разтичал, бре? (23)

Ще млъкнеш ли най-сетне? (A. K., 93)

Elhallgatsz már végre? (112)

Első személy egyes vagy többes számú felszólító módú állítmányt tartalmazó kérdő mondatok főleg bizonytalan, nem nagyon nyomatékos ajánlás kifejezésére szolgálnak.

Pl. Szálljunk fel?

Няма ли се качваме?

- Да отидем да обядваме, а? - Къде да обядваме? (А.К., 26)

- No, menjünk ebédelni? - Hol együnk? (10)

2.2.3. Kijelentő mondat felszólító funkcióban

Néha egy lexikális elem - performatív ige - jelzi, hogy felszólító funkciójú mondatról van szó. A lexéma közvetítésével a mondat indirekt módon kifejezi a felszólítás valamelyik szemantikai variánsát. A mondatfajta ilyenkor mintegy megnevezi magát, minthogy a performatívum kvázi-kommentárként kapcsolódik hozzá és explicite és egyértelműen határozza meg a mondat illokúciós erejét. Ugyanakkor szintaktikailag kijelentő mondatformát ölt.

Ezen kijelentő mondatok sajátossága abban áll, hogy a performatívum szemantikájának megfelelően, a felszólítás valamelyik válfaját jelölik, nem pedig általánosan a felszólítást.

Моля ви се да приказвате по-полека! (А. К., 36)

Кérem, hogy halkabban beszéljen! (25)

Предупреждавам те да си опичаш акъла! (А. К., 97)

Arra figyelmeztetlek, hogy eszednél legyél! (120)

A főmondatbeli ige - a felszólító performatívum, mely a mondat modusát explicálja, megnevezi a felszólítás típusát. A felszólítás tartalmát a függő felszólító mondat fejezi ki. (A magyar nyelvben maga az ige is felszólító módú, a болгарban ezzel szemben csak jelen idejű, kijelentő módú lehet).

Prileszky Csilla „A felszólító módú mellékmondatok néhány kérdéséről „ című tanulmányában (P. Cs. , NytudÉrt. 83. 473-475) rámutat arra, hogy ebben a mondattípusban tulajdonképpen egy valóságos verbális felszólítás tevődik át mellékmondattá a bevezető, idéző főmondat révén.

Ennek következtében a függő felszólításban megőrződik az egyszerű igekötős ige fordított szórendje.

Pl. Моля Ви да походатайствате да му приемат обучащата, както приеха от същия материал на един евреин (А.К., 156)

Arra kérem Kegyelmedet, járja ki neki, hogy elfogadják a cipőket, ahogy ugyanebből a materiából egy zsidónak is elfogadták (204) .

Figyelmet keltő tény, hogy függetlenül attól, hogy a főmondatbeli ige önmagában hordoz-e valamiféle felszólításjegyet (parancsol, kér, biztat, akar, könyörög, stb.) vagy közömbös jelentésű (mond, szól, kiált) az összetett mondat akkor tekinthető felszólításnak, ha „a mellékmondat önmagában és az egész mondat funkciója tekintetében is felszólító”. (vö. Molnár I., 1968. 21.), tehát ha az összetett mondat egészének illokuciós jelentése felszólítás.

Ilyen jellegű indirekt felszólítás a magyar nyelvben egyszerű mondatformát is ölthet. **Kérem, hogy halkabban beszéljen. Kérem halkabban beszélni.**

Ez a transzformáció lehetetlen a bolgár nyelvben, analitikus jellegének, még pontosabban, az infinitívusz eltűnésének és a **да-** szerkezettel való helyettesítésének következtében.

2.2.4. Egyedi indirekt felszólítások

Egyes nyelvészek pl. Labov H., Gordon D., Lakaff G., valamint Brown E. és Levinson K. munkái alapján tudjuk, hogy vannak mind bizonyos rendszert követő, egyetemesen érvényesülő közvetett felszólítások, mind egyediek, melyek előfeltevésen, ismertségen stb. alapulnak. Az egyedi indirekt felszólítás a szűkebb, tágabb és extralingvális kontextus segítségével valósul meg. A megnyilatkozás a résztvevők egyedi értelmezése alapján nyer felszólító értéket. A beszélő szándéka rejtett, és csak a konkrét szituáció teszi egyértelművé. Hiszen egy tény megállapítása, bármely kívánság vagy vágy említése is használható felszólításként megfelelő kontextusban.

Pl.:(- Mít akarsz?)

- **Tanár úr, kérem, még nem tetszett beírni a hiányzókat.** (M. Zs. 161)
Odaértendő: Írja be a hiányzókat!

... - **Още не сте вписали отсъствията, господин учителю!** (134)

- **Тук не е беглишки чаир да си пасете конете!** - вика им той.
(Й.Й., 292)

- **Ez itt nem a közlegelő, hogy a lovaitokat legeltessétek!** - kiálltotta nekik. „Ne legeltessétek itt a lovaitokat”¹

Ezek a mondatok azért funkcionálhatnak felszólításként, mert olyan tényállás fogalmazódik meg bennük, amely megfelelő szituációban kimondva, a felszólítás indítóokává válhat.

Az egyedi érvényű, indirekt formáknál az univerzális esetekkel szemben mindig arról van szó, hogy a beszélő a hallgatótól elvárja, hogy valamilyen hézagot töltsön ki a szándékolt jelentés és a szó szerinti jelentés között külön interpretációs munkával. Ehhez, amellet, hogy mond valamit, ami nem felszólítás, valamilyen utalást kell tennie arra is - gesztusokkal, hanghordozással stb. -, hogy amit mond, azt nem vagy nemcsak szó szerint kell értelmezni. Az univerzális közvetett felszólításoknál viszont erre a külön értelmező erőfeszítésre nincs szükség, s így utalásra, külön felhívásra sem, a forma másodlagos, nem szó szerinti értelme konvencionalizálódott.

2.3. A felszólítás kifejezése ige nélküli mondatok révén

Az ilyen mondatok használata a társalgási stílusban megszokott, mindennapi jelenség. A megértést nem zavarják, mert egyrészt a beszédbeli összefüggés, másrészt a helyzet, amelyben elhangzanak, félreérthetetlenné teszi őket. Leggyakoribb formái a következők:

2.3.1. Ellipszisek, kihagyásos szerkezetek

A felszólító módú állítmány rendszerint odaérthető. Ahogy a magyarban, úgy a bolgárban is a határozott felszólításnak megszokásosabb kifejező eszköze a felszólító módú igealak. Egyes igék szemantikájuknál és stilisztikai színezetükénél fogva, a szigorú felszólítás kifejezésére specializálódnak. Ide tartoznak pl. olyan igék, amelyek a beszédpartnerek közötti kapcsolat megszüntetését jelölik: **takarodj, hordd el magad, tűnj el, pusztulj** (innen), **(el) kotródj**, stb., valamint mozgással, beszéléssel vagy konkrét cselekvéssel kapcsolatos igék is.

A bolgár nyelvben is vannak hasonló emocionális-expresszív színezetű igék, melyek szigorú, sőt durva parancs értékmutatójává válnak: **пръждосвай се, махай се, разкарай се, измитай се, метлосвай се...**

Szedd a lábad és menj a dolgodra innen! (S. F. 242.)

Обирай си крушите, чуваш ли! (108) (Szó szerint: 'Разкарай се и си гледай работа!')

Hordd el magad! (S. F. 242)

Махай се! (108)

No, pukkad meg .. pukkancs! (M. Zs. 255.)

Пръждосвай се тогаваю хлапак! (208)

Fogd be a szád! (M. Zs. 255.)

Затваряй си устата! (34)

Ne járjon a szád! (S. F. 275.)

Млък бе! (123)

Плюскайте, аз плащам. (A.K., 119)

Vedeljete, én állom. (151)

A mai magyar nyelvben nem használatos, de a népnyelvben és a régi nyelvben gyakori a felszólító módnak egy megszűnő **-sza/sze** szócskával való nyomatékosítás:

Nézdsze meg magad! Monddsza meg az igazságot!

Az irodalomban még többször találkozunk vele, rendszerint csak tárgyas ragozású E/2. személyű igealaknál:

Kezet a padra! (tegyetek) kiáltotta a tanár. (M. Zs. 145)

(Сложете) Рыцете на чина! - изкомандува учителят. (144)

(Menjete, forduljatok be) Jobbra, bitangok! - kiáltott rájuk az őr! (S. F. 418.)

(Вървете, завийте) Надясно, негодници! - смъмра ги конвойта. (141)

(Дай/те/) Сол! - командува бай Гано (A. K. 72)

Sót! (adjál) - parancsolja (80)

(Донеси) От старото две кила, скоро! (A. K. 151)

(Hozzá) Az óborból két litert, de íziben! (195)

Az elmaradt állítmány helyett a magyar mondatban néha „nesze”¹¹ „tessék, vedd el” található.

/Tízpercben Orczy elment, s vett két kiflit. Az egyiket ette, a másikat odahozta neki!/- **Nesze.** (M. Zs. 84)

- **Вземи! (70)**

/Töltött egy pohár vizet. Odahozta Nyilasnak./

- **Nesze, igyál! (M. Zs. 93)**

- **На, пий! (76)**

Hasonló funkcióban a bolgár nyelvben **на, хайде, стига** módosító szó fordul elő.

/Раздадох им вече бюлетините/. **Хайде сега в училището.** (A. K., 123)

- **Menjünk most az iskolába, gyerünk! (157.)**

- **На и на тебе, хайде.** (A. K. 38)

- Na, itt van egy, **fogjad! (28.)**

- **Стига, господа! (A. K., 91)**

- **Elég volt, urak!** (111.)
- **Хайде сега!** - командува бай Ганьо. (А. К., 111)
- **Na akkor ne!** - kommandíroz baj Ganjo. (183.)
- **На ти я,** като е твоя! (Й.Й., 230)
- **Nesze, vidd innen,** ha a tiéd! (143.)

A magyarban némely főnévi igeneves szerkezetek is tulajdonképpen felszólító ige - pl. *gyere, menj* vagy a *kell* ige - elmaradásával ellipsziseknek foghatók fel. Pl.:

Gyerekek, ebédelni!

Gyerekek, gyertek ebédelni!"

Fiúk, dolgozni!

"Fiúk, kezdjétek /menjétek dolgozni!"

A kihagyásos felszólító mondat szoros összefüggésben van a kontextussal és a beszédshituációval. Így pl. a beszédhelyzettől függően **Тук!** jelenthet: **Стой тук!** vagy **'Ела тук!'** Ennek megfelelően a magyar ekvivalense **Itt!**, illetve **Ide!** lesz.

- **Тук!** - нареди капитанът (Й.Й., 353)
- **Jöjjön csak ide!** - intézkedett a kapitány (78.)

2.3.2. Tagolatlan mondatok

2.3.2.1. Felszólító funkciójú indulatszavak

Akadnak olyan felszólító mondatok, melyek pontosabban körülhatárolt helyzetekben hallhatók csak. Nem az alkalmi körülményektől független belső helyzetben - a beszélő érzelmeihez, szándékaihoz, a beszélő és a hallgató személyi, társadalmi kapcsolatához kötött, hanem éppen ellenkezőleg, az alkalmi helyzethez, a külső körülményekhez. Az érzéskifejező és felhívó szerepen kívül önmagukban semmilyen közlést nem tartalmaznak. Ide tartoznak a bizalmas köznyelvi használatban előforduló akaratkifejező mondatértékű indulat- és tiltószók. **Csitt! Pszt! Kuss! Ne!** illetve **Пст!; Ш/т/!; Сус!; Млък!...**

Pl.- **Шш...** Ради бога, по-тихо приказвайте! (А. К., 36)

- **Pszt!** Az isten szerelmére, csöndesebben beszéljen! (26.)

- **Csitt, csitt, csitt** - mondta Orczy, s mindenkire átragadt az ijedtsége és némán ültek. (M. Zs. 137)

- **Шт, шт, шт!** - изсъска Орци... (114)

Ezek az erősebben konceptualizált indulatszók szinonimasorokban illeszkedhetnek más nyelvi egységekkel:

Pszt! Csitt! - Csend (legyen!)
("Csendet parancsolás")
Kuss! - Hallgass!
("elhallgattatás és elkergetés")

Нетърпеливо ме запита:

- А бе, за какова се записват там! (A. K., 50)

Türelmetlenül kérdi: **Monddszá, miért firkálják bele nevüket?** (47)

A bolgár nyelvben a felszólítás intenzitásának fokozása a „vid” (igeaspektus) kategóriával hozható kapcsolatba. A pozitív folyamatos igealak felszólító módja erőteljesebb felszólítást fejez ki. Ez azonban csak akkor érvényes, amikor az ige-nek egyszerre folyamatos és befejezett alakja lehet, azaz csak folyamatos-befejezett ige-párok esetén.

Hát halljuk csak! Hadd halljuk! Na mondjad! (S. F. 219)

Кажи да чуем! Казвай де! Хайде, кажи! (97)

Az igeszemlélet váltakozása a beszélő türelmetlenségét juttatja kifejezésre. A folyamatos igealakkal kifejezett felszólítás határozottsága olyan esetekben érezhető legjobban, amikor a szövegösszefüggésből kiderül, hogy a címzettnek azonnal végre kell hajtani a cselekvést.

No, vedd el a csomagodat. (S. F. 81)

Хайде, вземай пакетите! (39)

vö. Хайде, вземи пакетите!

Ставай да ме водиш на баня! (A. K., 30)

Kelj csak fel, oszt vezessél el a fürdőbe! (18)

A magyar nyelvtanírói hagyományban és a nyelvhelyességi kézikönyvekben gyakran esik szó hasonló jelenségről az E/2. személyű rövid és hosszú felszólító módú igealakok tárgyalásánál (Id. Klemm A., 1926. 69. Bárczi-Benkő-Berrár, 1967, 414.; Nykk. 1980. 619).

A rövid alak, mely rendszerint igekötősen fordul elő, s mozzanatos történetet fejez ki, és a hosszú alak, mely igekötő nélkül fordul elő, s tartós, huzamos történetet fejez ki, használatának különbözőségét legáltalánosabban azzal magyarázzák, hogy szigorú vagy enyhe felszólítás fogalmazódik meg bennük.

Mars! - Indulj! Takarodj! Lódulj!

(elkergetés)

No! - Még egyszer!

(nógatás, sürgetés)

2.3.2.2. Megszólítások

Szerepénél fogva felszólító funkciót betölthet a megszólítás, az egyszavas hívó mondat is. Egyes esetekben hívást jelent és egyenértékű a Gyere ide!, Jöjjön ide! mondattal.

- **Гарсон бе, хей!** - извика бай Ганьо. /Отзова се първият гасон/ (A. K. 81)

- **Hé, Gárszon!** - kiáltotta baj Ganjo.

/- Monsieur! - termett ott függén a pincér./ (93)

Sokszor a megszólítás csak egyszerűen felkelti a hallgató figyelmét. Ilyenkor funkcionális ekvivalense a Figyelj(en) ide!, Hallgass(on) ide! mondatnak. Ezért a kettő helyettesíthető, ahogyan a fordítások egybevetése is mutatja.

- **Те.** (M. Zs. 60)

- **No.**

- **Слушай!**

- **Думай!** (50)

Böszörményi megszólalt: **Те**, monddad csak, van festéked? (M. Zs. 11)

Бьосормени се обади: **Слушай**, имаш ли боя! (12)

A megszólításhoz gyakran társul maga a felszólító mondat.

Fiaskám! Gyere csak ide, gyere csak. (M. Zs. 44)

Момченце! Я ела, я ела тука! (38)

Ezekben az esetekben a megszólítás kifejtí a cselekvés végrehajtóját. Az esetek többségében az explikálás fakultatív. (Csak akkor kötelező, amikor a szöveg összefüggéséből vagy a beszédshituációból nem derül ki világosan, kinek kell elvégeznie az akart tevékenységet.) A beszélő azonban gyakran él vele határozott stílusis célzattal aláhúzva akarati ráhatásának címzettjét, a beszélő egyrészt közvetlenebb kapcsolatot teremthet beszédpartnerével, másrészt a hozzá való viszonyulását is érzékeltetheti.

Hé, dárdás! Gyere csak! (M. Zs., 24)

Ей, хлапак! Я ела насам! (22)

Бай Михале! Я поемни дисагите! (A. K., 95)

Mihal bátyám! Fogd már el a batyumat. (115)

A felszólítás formális megközelítése arra a következtetése vezet, hogy a felszólító funkció - a hallgatót, illetve egy harmadik személyt, valamilyen magatartásra való készítés - betöltésére bizonyos helyzetben többféle szintaktikai szerkezet is alkalmas lehet. Magának a felszólító mondatnak funkciója nem mindig felszólítás:

Isten élтessen! (S. F. 195)

Да поживи бог! (85)

Да те убий тебе света сирница с големя толум! (Й.Й., 287)

Öljön meg téged a húshagyó hete! (49)

azt sejteti, hogy a mondatok grammatikai megformálásából nem lehet következtetni funkciójukra. A funkció csak a grammatikai ismérvek és a kontextus együttes vizsgálata alapján állapítható meg, ugyanis nem a nyelvi szerkezet az elsődleges, hanem a gondolat.

A beszélő tehát - bármely nyelven beszéljen is - számos, egymástól eltérő felszólító stratégia között választhat a beszédhelyzetnek s partnereknek, a céloknak megfelelően, különböző lingvisztikai és extralingvisztikai (életkor, nem, státus, ismeretség) tényezők figyelembevételével. A választott stratégiát legegyszerűbben a direkt-indirekt dimenzión helyezhetjük el attól az erőteljes parancstól kezdve, hogy:

„Hordd el magad!” (S. F. 242)

Махай се! (108)

addig a célzatos kijelentésig, hogy

”Е, време е вече да спим.” (Й.Й., 196)

No, már itt az alvás ideje.

Egyes tudósok (Brown, Levinson, Ervin - Tripp, Gordon Lokoff) empirikus vizsgálatok alapján megkísérelték, hogy feltárják azokat a szabályszerűségeket, amelyek a direkt és az indirekt felszólítás használatát irányítják. (Erről Pléh Cs., Radics Katalin.: 1982. 87-108)

Kommunikatív-pragmatikai megközelítés

A felszólítás funkcionális-szemantikai mezejének összetevői különböző mondatformákon keresztül különféle felszólító jelentéseket fejeznek ki.

Minden felszólítás általános tartalmi komponense a beszélő akarati ráhatása a címzettre. A konkrét beszédhelyzetben azonban a beszédpartnerek rendszerint parancsként, kérésként, tanácsként stb. értékelik az akaratnyilvánítást. A különféle egyedi szemantikai interpretációk a felszólítás különböző hatásfokára vezethetők vissza. Meglétük szembetűnő tény, melyet többek között az a körülmény is megerősít, hogy a felszólító mondatokat gyakran olyan igék kísérik, amelyek az általános felszólító jelentést konkretizálják, azt a cselekvést jelölve, amit a mondatok kimondásakor végrehajtottunk.

Ha megpróbáljuk meghatározni és elkülöníteni a felszólítás bizonyos válfájának tartalmi jegyeit, sok nehézségbe ütközünk, mert az egyes változatok között nem vonhatók abszolút határvonalak, hiszen formális grammatikai tekintetben nem mindig térnek el egymástól. Gyakran csak az intonáció, a hangnem, valamint a nyelven kívüli tényezők különböztetik meg az egyik válfajt a másiktól.

A felszólító szituáció struktúrájának figyelembevételével mégis kimutathatók a felszólítás egy-egy válfájának ismérvei. Nyilvánvaló, hogy ez nem tiszta lingvisztikai feladat, amennyiben a szemantikai interpretációk rendszerezésének tárgya a beszédhelyzet, amelyben a felszólító megnyilatkozás elhangzik.

A felszólító szituáció elemzése lehetővé teszi az egyes változatok előidéző okainak elkülönítését és kölcsönös összefüggésbe való hozását.

A felszólítás hatásfokát a felszólító és a felszólított közti viszony határozza meg, vagyis az, hogy „a beszélő mennyire veszi figyelembe a hallgató akaratát a kívánság végrehajtásában, s a felszólítás melyik fél érdekében történik.” (vö. R. E. /szerk. 1985. 214. FCBKE, 1983. 3.66).

Figyelmet érdemlő tény, hogy az általam ismert nyelvészeti irodalom nagyobb részében csupán felsorolják a felszólítás különböző változatait, a rájuk jellemző szemantikai jegyeket (L.П.П. 1989. 222. MMNyR. II. 1975. 36-37., A.J. A. 1991.) anélkül, hogy a sajátos kifejezésmódokra koncentrálnának.

Imitt-amott osztályozásra való törekvés is megfigyelhető. Klemm Antal pl. (Klemm. 1926. 68) parancs színezetű, óhajtó színezetű és megengedő színezetű felszólításról tesz említést. Simonyi Zsigmond kétféle felszólító mondatot különböztet meg: megkívánót (intő) és megengedőt.

A bolgár nyelvudományban Nicolova Ruszelina (1984. 128) szintén két csoportra osztja a felszólító megnyilatkozásokat: parancsoló és megengedő (permisszív).

Az orosz nyelvészetben eléggé elterjedt a J. S. Andreeva nevéhez fűződő felfogás, mely szerint a felszólítás fő válfajai: a határozott felszólítás, az enyhe felszólítás és a semleges felszólítás. Minden válfajon belül az akaratnyilvánítás intenzitása alapján különféle szemantikai variánsok különböztethetők meg. Így pl. a határozott felszólítást a parancs, az utasítást, a tilalom képviseli, az enyhültet, a kérés, a rábeszélés, a semleget, a tanács, a megengedés, az óvás stb.

1. Határozott felszólítás

Határozott felszólítás esetén:

a) a felszólított függ a felszólítótól, a felszólító akarat érvényesül túlnyomólag, a felszólító saját akaratától függőnek veszi a cselekvés végrehajtását;

b) a beszélő kötelezőnek tartja a cselekvés teljesítését - szubjektív elképzelései szerint vagy objektív körülmények folytán.

A határozott felszólítás rendszerint azon alapul, hogy „az egyik beszélőpartnernek parancsoláshoz való joga van, a másiknak viszont engedelmeskedésre való kötelezettsége.” A beszélő érdekeltsége annyira nagy, hogy általában nem is számít a címzett esetleges ellentmondása. (vö. Andreeva, 1973. 128.; MMNyR. II. 36)

A legújabb vizsgálatok ¹² azonban azt mutatják, hogy a mai magyar nyelvhasználat nem támasztja alá a fent említett elkülönülést. Produktív tesztek alapján arra a megállapításra jutottak, hogy a rövid és a hosszú alak vagylagosan, mindenfajta funkciókülönbség nélkül él egymás mellett. Azok, akik kerülnek a kettős formát, inkább azért teszik, mert alacsonyabb nyelvi rétegbe tartozónak ítélik a hosszabb alakot.

A morfológiai eszközökön kívül a felszólítást a szórend változtatásával is fokozhatjuk, nyomatékosíthatjuk.

Igeközös igéknél a szigorúbb parancsot az igekötő ige előtti szórendi helye jelöli.

vö. - **Megállj!** (M. Zs. 150)

- **Чакай!** (126)

- Elmenj már, te! (S. F. 156)

- **Да се махаш от там!** (69)

De:- **Állj meg, Anna!** (s. F. 32)

- **Анна! Почакай!** (18)

- **Menj, s mondd meg anyádnak ügyeljen rád.** (S. F., 16)

- **А сега си иди и кажи на майка си да те пазя.** (11)

Az utóbbi példák gyengébb parancsot tartalmaznak.

A tiltás esetében a főhangsúlyos állítmány mondat végére kerülése is növeli a felszólítás erősségét.

vö. **Csomagot ne várj! és Ne várj csomagot!**

Fiam, csomagot ne várj, mert én nem tudok finomságokat küldeni. (M. Zs. 29)

Сине, не чакой колет, защото аз не мога да ти пратя фини неща (26).

Az érzelmileg felfokozott, szigorúbb tiltásban az állítmány kerülhet megszokott szórendbe is.

- **El ne költsd egyszerre!** (S. F. 87)

- **Да не ги похарчиш наведнъж!** (41)

a szokásosabb és enyhébb: **Ne költsd el egyszerre!** formával szemben.
A hallgatót jelölő 2. személyű névmás (te, ti) erőssé, durvává teszi a felszólítást, ha az állítmány mögé kerül.

Állj meg te! (S. F., 28)

Я се спри! (17)

Add elő te a kenőcsöt! (M. Zs. 40)

А ти върни крема! (34)

Ilyen szórendi sajátosságok nem jellemzők a bolgár nyelvre, ezért ahogy a példaanyagból is kitűnik, a felszólításnak szórend érzékeltette határozottsága más eszközök révén adandó vissza bolgárra. (Főleg morfológiai elemekkel.)

Az alaktani és a mondattani elemek többnyire kontextuális támogatásban is részesülnek. A határozott felszólítást kísérő szövegösszefüggési specifikátorok közé a következők sorolhatók:

- a) időbeli vonatkozású lexémák, melyek felfokozzák az ezután kezdődő cselekvésre való felhívást. Pl.: **azonnal, tüstént, rögtön, mindjárt, gyorsan, nyomban, egyből**, stb. és a bolgár ekvivalensei: **веднага, незабавно, бързо, скоро, моментално, тутакси, тозчас...**

Gyorsan! Csukja össze gyorsan! (S. F. 233)

По-скоро! Затворете я веднага! (104)

Тичай скоро! (A. K., 119)

Szedd a lábad, iszkiri! (115)

Бързо да се махаш от тук! (A. K., 28)

Hordd el az irhádát innét íziben. (15)

- b) érted, hallod, tudok, neked mondom, illetve **разбра ли, чуваш ли, ясно ли е, на тебе говоря, на тебе казвам, на теб говоря...** féle közbevetett szavak és szerkezetek, amelyek erősebb és durvább árnyalatot adnak a felszólításnak.

Csak ne szájaskodj, mert egyszer pofon ütlek, tudod! - nyelvelt Bella mérgezen (M. Zs. 116)

Не бърбори много, че някой път ще те плесна, чуваш ли! - скара му се сърдито Бела. (95)

Хайде бе ей, я чувай, заведни ме у дома! (A. K. 71)

Na gyerünk, hallod már, na eriggyünk, vezess haza! (79)

Elég lesz, te leány! (S. F., 132)

Спри бе, момиче! На тебе казвам! (59)

- c) a felszólító mondatot bevezető vagy követő szavak szemantikája:

Hagyjál békén - mondta vissza **durván**. (M. Zs. 242)

Остави ме на мира - отвърна Миши грубо (199)

/... Kacsá Imre keze az én torkomat fogta. Nem kiabált, csak suttogta a szót:/
Énekelj, te. (S. F. 30)

/Имре Кача ме хвана за гърлото. Той не кресна, а изсъска:/ **Пеи!** (17)

- **Карай!** - заповяда старшият. (Й.Й., 201)

- **Indulj!** - adta ki a parancsot az őrmester! (32)

- **Налей прясна вода!** - поръча бай Ганьо. (А. К. 96)

- **Eriggy friss vízért!** - intézkedik baj Ganjo. (11)

d) a címzett reakciója a felszólításra. Határozott felszólítással kapcsolatos kontextusban a hallgatóság reakciója általában:

Legyen; Jól van; Azonnal; Rendben van stb.

/Gyorsan! Csukja össze gyorsan! - Így gondolta? Így! De csukja már!/ - **Legyen!** (S. F. 233)

/По-скоро! Затворете я веднага! - Тъй ли искахте! -

Тъй, ама стига вече!/ - **Да бъде!** (104)

/- Na, jöjjön ide! - szólt rá a parasztra!/ (S. F. 210)

- **Parancsára, nagyságos bíró úr...**

/- Я елате, елате насам!.../

- **Слушам, господин съдия!** (93)

/-Na, folytassuk, mert telik az idő. - **Na akkor!**

Csináljuk, ha maga mondja! (S. F. 263)

/Е, да продължаваме, времето не чака!/ - Да почваме, щом казвате. (119)

На а felszólító mondat megszólítást is tartalmaz, annak szórendi helye és szemantikája befolyásolhatja а felszólítás színezetét. Az értékelő megszólítás többnyire az állítmány mögé kerül.

Ne nyúlj hozzám, te, Hitler barma! (S. F. 349)

Не ме докосвай, Хитлерова гадино! (172)

Стой, шарлатан! (А. К., 88)

Megállj, te sarlatán! (105)

Не се преструвай, дяволе! - изръмжа немецът (А. К. 84)

Ne tedd magad, te ördögfajzat! - dörmögi а német. (100)

Erőteljes parancs kifejezésére a felszólító módú igealak helyett néha a főnévi igenév is előfordulhat, de a felszólítás e kifejezőeszközét, mint már megemlítetttem, kerülük a szép magyar beszédben.

Egyes esetekben a ~~határozott~~ felszólítás összetett mondatformát ölt, melyen belül az egyik tagmondat általában a szigorúság, a kérlelhetetlenség motivációját tartalmazza.

- **Ne bosszants! Ne mérgesíts, mert mindjárt hasba boksollak, mint az elébb.** (M. Zs. 92)

- **Не ме ядосвай! Не ме дразни, че пак ще те срѣгам в корема като одева.** (76)

- **Скоро, скоро! Додето е гореща, дайте лимон и вино, без вино две пари не чини!** - под тая на бай Ганьо насядаха около масата. (A. K., 72)

- **Gyorsan! Hoci ide citromot meg bort, amig forró, bor nélkül fityinget sem ér!** - baj Ganjo vezényszavára leültek az asztalhoz. (81)

- **Казвай скоро, че ме чакат клиенти.** (A. K. 133)

- **Mondd már szaporán, mert várnak a kliensek!** (170)

A szigorú felszólítás egyik fő kifejezőeszköze a bolgár nyelvben a да- szerkezetű felszólító mondat, amely formai és szemantikai tekintetben nagy változatosságot mutat.

Figyelemre méltó az az eset, amikor mind a két felszólító módú igealak az egyszerű és a körülírt да- alak alkalmazható, ti. E/T szám, 2. személyben.

A két alak között árnyalatbeli különbségek figyelhetők meg. „Közeli” cselekvés (olyan, ami szorosan kapcsolódik a beszédhelyzethez, azaz meg kell történnie közvetlenül a beszélés ideje után; elvégzésére való késztetés esetén) az összetett да- alakkal kifejezett felszólítás sokkal határozottabb az egyszerű imperatívuszi alakhoz képest.

Vö. a felszólítás intenzitását az utóbbi példákban :

- **Хайде да ме водиш у дома!** - обърна се бай Ганьо към българчето с таков тон, който би трябвало да изчезне и в отношенията ни към ленивите слуги. (A. K., 70)

- **Нат аккор носза, vezetess haza!** - fordult baj Ganjo a bolgár fiúhoz, de olyan hangon, melynek már el kéne tűnnie még a rest szolgálókkal való beszédünkből is. (76)

- **Хайде, води ме у дома! ...** - folyamatos igealak

- **Заведи ме у дома! ...** - befejezett felszólító módú igealak

Vö. - **Да се махнем!** (318)

- **Pusztulj!** (104)

- Махай се!

- Махни се!

A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy a magyar 2. személyű felszólító igealak bolgár megfelelője mind az egyszerű (szintetikus) , mind az összetett (analitikus) alak lehet. Szigorúbb felszólítást érzékeltető mondatokban az összetett alak használata ajánlatos. Ha pedig az egyszerű alak mellett döntöttünk, ezen belül is van választási lehetőség az ige folyamatos és befejezett alakja között. Ha határozottabb színezetű felszólítást akarunk kifejezésre juttatni, inkább a tartós-folyamatos igealakot választjuk.

Eredj innen, te pokolbeli! (S. F. 124)

Адско изчадие такова, я да се пръждосваш от тука! (56)

... пръждосвай се

... пръждосай се

- **Fogd be a pofád, mert beléd fojtom a szuszt, te sátánfajzat!** (S. F. 278)

- **Млъквай, че сега ще те стисна за гушата, сатанско семе!** (125)

Млъкни...

(leghatározottabb lenne: Да мълчиш...)

- **Ételt, italt adj, de mozogj, mert ha én szolgálom ki magam, rosszabbul jársz!** (S. F. 274)

- **Давай ядене, пиене, ама по-бързо щото ако...** (123)

Дай...

A határozott felszólítás kifejezőeszközein belül sajátos csoportot alkotnak a tilalmat kifejező mondatok. A tiltás sajátosságát az adja meg, hogy magában foglal két ellentétes szemantikai jegyet - a címzett kívánja a cselekvés elvégzését, illetve folytatását, a beszélő ezzel szemben a cselekvés el nem végzését vagy abbahagyását. Az ellentét megoldása jelentős akaratmegfeszítést igényel, ezért sorolhatjuk a tiltást a határozott felszólítás csoportjába.

Erősen expresszívek azok a mondatok, amelyek állító alakú igei állítmánnyal fejezik ki a tilalmat. Ezek többnyire fenyegető árnyalatúak vagy olyanok, amelyek a beszélőnek a cselekvéshez való negatív viszonyulását sejtetik: Pl.

Mondd meg csak! - mondat implicit jelentése

Ne mondd meg!

- **Gyere csak arra mifelénk!** (M. Zs. 169)

- **Ти само ми ела къде нас!** (139)

A bolgár köznyelvben szintén használhatók hasonló szerkezetek:

Само /посмей/ да му кажем! = Не му казвай!

Az igealak csak befejezett lehet, jóllehet a példaanyag szerint a tilalom explicit kifejezése dominál.

A tilalom intenzitását a bolgár nyelvben megfelelő grammatikai és lexikális elemek kiválasztásával fokozhatjuk.

Szigorú, sőt néha durva tilalmat fejezhetünk ki a **да+не** + perfektumi igealak révén:

- **Да не си ми стъпил** в къщата! (Й.Й., 318)

- **Be ne tedd a lábadat** a házba! (104)

Ezzel a szerkezettel kifejezett tiltás erősebb, mint a „не” tiltószóval+ imperatívuszi igealakból álló tiltó szerkezet. (Vö. **Не ми стъпвай** в къщата!)

A magyar fordításban a szórend érzékelteti a tiltás nyomatékosítását. Nagyobb intenzitású tiltásra utal a „стига” és „недей” használata is.

- **Ne zsarolj!** (S. F. 125)

- **Стига си дрънкал!** (279) (vö. **Недърнкай!**)

- **Ne kiabálj**, az isten szerelmére! (S. F. 256)

- **Недей да крещиш**, по дяволите! (115)

vö. **Не крещи!**...

Kijelentő módú jelen vagy jövő idejű igealakok mind a magyarban, mind a bolgárban nyomatékos, megfellebbezhetetlen parancs, rendelkezés, utasítás kifejezésére specializálódnak. Ezt a transzpozíciós jelentést az imperativus az intonáció segítségével kapja, valamint a jelen időnek a jövőre való utalás lehetősége folytán. A parancsoló el sem tudja képzelni, hogy másként lehet valami, mint azt az ő akarata parancsolja. Akarata teljesülésének biztos tudatából származik feltétlen nyugalma, ezért használ kijelentő módot. Ilyen esetben a felszólító módú igealak nem fejezné ki akkora nyomatékkal a feltétlen parancsot, mint a kijelentő módú alak.

- **Este fogsz dagasztani!** /Az edény itt áll mosatlanul egész nap, és te a kamrában játszol azzal, hogy lisztet szedegetsz ki a zsákból.../ (M. Zs. 144)

- **Ще месиш довечера!** (120)

- **Като докарат моя кон, него ще натовариш с патроните!** (Й.Й., 356)

- **На megjön a lovan, arra rakd a töltényeket!** (21)

Vegyük szemügyre közelebből az utóbbi példát, amikor a fordító a másodlagos funkciójában használt kijelentő módot aszimmetrikus ekvivalenciával adja vissza, ti. felszólító módú igealakkal.

A bolgár mondatban a jövő idejű cselekvés állítása nagyon erős felszólítás éppen azért, mert a beszélő az indicativus kiválasztásával azt a meggyőződését állítja, hogy be fog következni a kívánt cselekvés, ezzel mintegy kihangsúlyozza, hogy neki kontrollja van a másik felett. (A szövegösszefüggésből kiderül a beszélőpartnerek viszonya: kapitány és katona, azaz feljebbvaló és beosztottja).

Az alkalmazott transzformáció (helyettesítés) lehetséges, de jelen esetben nem tartom a legjobb megoldásnak. Szükségesnek tartanám a kijelentő mód használatának megőrzését a magyar mondatban is, mivel jobban kifejezésre juttatja a katonai fegyelem és a hierarchiaviszonyok alapján ellentmondást nem tűrő felszólítás határozottságát, parancsoló jellegét.

(Vö. Ha megjön a lovan, arra **fogod rakni** a töltényeket!)

rakod

rakd

A határozott felszólítás kérdő alakú is lehet - akár állító, akár tagadva kérdő.

- **Így kell beszélni velem?** (M. Zs. 111)

- **Така ли трябва да се говори с мен?** (90)

- **Какво си се запалил бе? Сега ли му е времето, да се караш, когато ни е дошъл гост?** (A. K., 63)

- **Mit fortyogsz itten! Amikor éppen vendégünk van, most van az ideje, hogy veszekedjél!** (67)

- **Как не ви е срам, млади човече, ученик сте, а се занимавате с такива долни неща!** (A. K., 89)

- **Hogy nem szégyelli magát, fiatalember! Diák, s olyan alávaló dolgokat művel.** (107)

Empirikus vizsgálatok (ld. pl. Fónagy J. - Magdics K., 1967) igazolják, hogy a felszólító funkciójú kérdő mondatok intonációja eltér a valódi kérdő mondatétól, s csak a nyelvtani formájuk szerint kérdések, lényegüket tekintve azonban nem kívánnak feleletet, és a felszólító mondatra jellemző jelentést közvetítik. Szigorú vagy fenyegető parancsot kifejező kérdő mondatok logikai minősége gyakran mond ellent grammatikai szerkezetüknek - közülük sok típus állító alakban tiltást, tagadó alakban pedig parancsot implikál (amit a példamondatok is mutatnak).

Sok kihagyásos és tagolatlan mondat (lakonizmusánál és személyes orientáció hiányánál fogva - általában a megszólítás vagy a kontextus más elemei révén explikálódik) is szolgál erőteljes felszólítás, parancs, utasítás kifejezésére. Ezek a mondat szerkezetek a felszólítás mezejének perifériájára szorulnak, bár használatuk elég gyakori az élőbeszédben.

/Яхнаха конете, околийският, начело с извадена шашка, нзкомандува/: **Напред!** (A. K., 124)

/Felszöktek a nyeregbe, a főszolgabíró az élen kivont szablyával, elrikantja magát/: - „**Előre!**” (158)

/Полицията почна своята роля/: **Шапки вън!** (A. K. 161)

A rendőrség szerepe következett: **Kard ki!** (160)

/Visszaparancsolt/: - **Nem arra, te!** (S. F. 20)

- **Хей, не натам!** (12)

2. Enyhe felszólítás

Az enyhe felszólítás sajátosságai a következők:

a) a cselekvés végrehajtását főleg a felszólított akaratától függőnek érezzük, ilyenkor kisebb a biztonságérzetünk - a felszólított talán elvégzi a cselekvést, de az ellenkezője is megtörténhet.

b) a cselekvés végrehajtása többnyire inkább a felszólító érdekét szolgálja. (Vö. Andreeva, 1973. 126. MMNyR. II. 35)

Az enyhe felszólítás szemantikai variánsai a kérés, a rábeszélés. A felszólító módú állítmányt tartalmazó mondatokon belül enyhe felszólítást azok az igék (lexémák) fejeznek ki, amelyek a „felszólító függősége a felszólítottól” szemantikai jegyet aktualizálják, (pl. meg/sajnálj, kímélj, /meg/ments, /meg/szabadíts, /ki/segíts, /meg/bocsásd, ne zavartassa magát, ne izgassa magát, ne aggódj, stb. és bolgár megfelelői: съжали ме, пощади ме, прости, позволи, не (ми) се обиждай, не се безпокой.

- **Ne haragudjon!** Nem akartam megbántani. (S. F. 234)

- **Не ни се сърдете!** Не исках да ви обидя. (105)

- **Ne búsuljon, hallja!** (S. F. 114)

- **Чуй, недей да се кахъриш.** (52)

- **Ваша милост, вървете напред, аз подире ви - каза вежливо бай Ганьо. - Оставете дисагите, аз ще ги нося.** (A. K., 53)

- **Menjen csak előre kegyelmed, majd én követem - mondja előzékenyen baj Ganjo. - Az iszákot majd én viszem, hagyja csak.** (52)

- **Моля, не се безпокойте!** (A. K., 56)

- **Kérem, ne nyugtalankodjék!** (57)

- **Ти не им вържи кусур, ефенди.** (Й.Й., 320)

- **Ne törődj velük, effendi!** (106)

Ezen - a bolgárban és a magyarban azonos szemantikájú és funkciójú - igéken kívül a bolgár nyelvben egy olyan igecsoport is van, mely enyhe felszólítást kife-

jező mondatokat képes alkotni - az igék többsége az ún. **verbum athenuativum** (Иванова, к. 1974. 71) , illetve kisebb intenzitású igék közé sorolható, pl. **поседни, хапни, пийни, сръбни, почакай...**

- **Твоя милост, иди, хапни си!** (А. К., 26)

- **Kegyelmed menjen csak, harapjon valamit.** (10)

- **Gyere, egyél szalonnát!** (S. F., 213)

- **Ела си хапни сланина.** (94)

Enyhe felszólítás esetén az ige lexikális jelentése gyakran egyesül szintaktikai módszerrel - az imperatívuszi alak megismétlődése.

- **Я ела, ела тук, да видиш какво ще ти кажа** (Й.Й., 283)

- **Gyere csak, gyere csak ide, hallgasd meg, hogy mit mondok neked!** (50)

Enyhe felszólítás indikátorai különböző lexikális, kontextuális elemek lehetnek:

a) enyhe felszólítás kifejezéséhez hozzájárulnak megszólításként használt kicsinyítő-kedveskedő nevek, melyek kifejezik a hallgató és a beszélő egymáshoz való viszonyát. Csak a bolgárra jellemzők olyan megszólítások, mint **майка, байчов, татовата, чичовото** stb. A vizsgálat azt mutatja, hogy ezeket enyhe felszólítás érzékeltetésére alkalmazzák. Használatuk a beszélő és a hallgató közötti viszony bizalmas jellegére utal. Magyarul általában rokoni kapcsolatot jelölő vagy más kicsinyítő-kedveskedő nevekkal adják vissza.

- **Яжте, татовата, да порастете!** (5)

- **Egyetek csak, gyermekeim, egyetek, hadd nőjete nagyra.** (7)

- **Спи, бабината, спи.** (ИВ.В., 9)

- **Aludj, kislányom, aludj.** (11)

- **Дай, баевата, каквото има в торбата, да похапнем.** (ИВ.В., 196)

- **Атыámfia, adj valami harapnivalót, ami még a tarisznyádban van.** 213)

b) A kicsinyítő főnevek szintén enyhítik az imperatívuszi mondatok által kifejezett felszólítást.

- **Éledj fel, madárka!** (S. F. 59)

- **Съживи се, мое птиченце!** (28)

- **Я ми подай още едно късче хлемец.** (А. К., 58)

- **Adnának egy kis karéjka kenyeret még?** (61)

- **Я си обърши носленцето!** - занежнич Гедрос. (А. К., 128)

- **Töröld meg szépen a nózidat!** - pipeskedik Gedrosz. (164)

c) udvarias, delikát jelleget tulajdoníthatnak a felszólításnak egyes közbevetések és udvariassági fordulatok: **legyen szíves, legyen olyan jó, kérem szépen, tes-**

sék/szíveskedjék + főnévi igenév, illetve бъдете /тъй/ любезен, бъдете така добър, моля, имайте добрината.

- Ūlj le, parancsolj! (M. Zs. 64)
- Заповядай, седни. (53)
- Ne tessék haragudni. (M. Zs. 234)
- Не ми се сърдете! (191)
- Tessék eladni nekünk ezt a gyertyát! (76)
- Моля ви се, дайте ми тая свещ. (37)
- Írd le mindjárt, légy szíves, a nevüket egy papírra! (M. Zs. 210)
- Напиши, моля те, имената на една хартия. (172)
- Ако обичате, елате да се видим и доведете някой доктор, защото ти я дни почиах да плюя кръв. (A. K. 162)
- Jöjjön el, legyen olyan jó, jöjjön el, hogy lássuk egymást, mert vért köpök mostanában. (210)
- Господин старши, моля почакайте. (Й.Й., 201)
- Őrmester úr, kérem, várjanak! (32)
- Я прочети, моля ти се, какво пише тука! (A. K., 68)
- Olvasd már, kérlek alásan, mi van ideírva! (74)

d) a felszólítás intenzitása egyes indulat- vagy módosítószók révén csökken. Ilyen funkcióban a magyar nyelvben általában **hát, csak, na fordul elő, a bolgár nyelvben főleg: **де, е де, хайде де**.**

- Na, jöjjön szépen! (S. F. 230)
- Е хайде де, хайде, елате! (103)
- Csak befelé édesapám, befelé! (S. F. 166)
- Влизай, тате, влизай. (73)
- Остани де! (Ив.В., 167)
- No, maradj hát itt! (180)

A felszólítás enyhítése céljából a magyar mondat gyakran tartalmaz bővítőmellékletet, melyek a kisebb hatásfokot érzékeltetik.

- Menjél haza szépen (S. F. 248)
- Моля те, върни се в къщи. (11)
- Gondolkozzon nyugodtan. (S. F. 308)
- Помислете си спокойно. (154)
- Feküdjön csak szépen! (S. F. 308)
- Ха сега, полегнете си спокойночко.
- Feküdjön nyugodtan. (S. F. 239)

- Лежете, лежете си спокойничко.
- Почакай малко, ще идем да видим двама. (Й.Й., 223)
- Várj egy kicsit, majd kettesben elmegyünk, s megnézzük. (142)

e) a mondatbeli kontextuson kívüli elemek:

A postás valami **gyöngédséggel** mondta:

- Akkor ezt vigye fel, címezzen egy másik utalványt. (M. Zs. 142)

- Чиновникът му рече с трогателна нежност: Тогава получите тия пари и попълнете друг запис. (210)

A bolgár nyelvben az enyhe, tapintatos felszólítás specifikus eszköze да + plusquamperfektumi igealakból álló szerkezet. Az ige csak befejezett lehet, állító formában.

Да + plusquamperfektumi igealakból való szerkezet csak egyes vagy többes szám. 2. személyben, vagy többes szám 1. személyben használható, s ilyenkor az általa kifejezett felszólítás enyhébb, mint az imperatívuszi igealakkal vagy más да- szerkezettel kifejezett felszólítás.

- Да беше прибавил още: „изчадие на пъкла” (А. К., 102)

- На hozzátennéd még, hogy „pokolfajzat” (126)

vö. Прибави още...; Да прибавиш още...

A magyar mondatban a feltételes módú igealak érzékelteti a felszólítás gyenge hatásfokát.

Az enyhe felszólítás gyakori kifejezőeszközét mind a magyarban, mind a bolgárban a kérdő mondat képezi. A kérdő mondatok kereszteződnek a felszólító mondatokkal egyazon funkcionális szférában olyan szituációk esetében, melyek felszólítást explikáló elemeket tartalmaznak. Ilyen elemek lehetnek a kérdő mondatot kísérő igék, mint: **megkér, javasol, ajánl, megkínál, kíván**, stb. illetve **искам, моля, каня, предлагам...** vagy pedig a kérdést követő reakciók, amelyek lényegükben cselekvések végrehajtását jelentik.

- A verset nem hagyja itt? - kérdezte igen gyöngéden. (M. Zs. 234)

- Няма ли да ми оставите стиховете? - попита тя нежно. (191)

- Indulhatunk? /A paraszt fellépett a szekérre és rászólt a lovakra/ (S. 235)

- Няма ли да тръгваме? /Селянинът се качи в каруцата и подкара конете/ (105)

- А ти няма ли да ми дадеш нещо да похапна?

- Каквото дал господ, него имам. /- И Рачо сложи малко фасул с червен пипер, кисело зеле и хляб./ (Ув.В., 165)

· - **Nem adnál valami harapnivalót? - Amit Isten adott, az van nekem.** /- **mondotta Racskó és kirakott az asztalra egy kis babot, piros paprikával, savanyú káposztát és kenyeret/ (178)**

Az enyhe felszólítás egyik válfaja az engedelemkérés. Lényegében abban áll, hogy a beszélő a kívánt cselekvés végrehajtását igyekszik biztosítani mégpedig úgy, hogy eltávolítja a hallgató által támasztott esetleges akadályokat, és megnyeri a hallgató beleegyezését.

Ebben az esetben a hallgató nem azonos a cselekvés végrehajtójával, ezért az ilyen jellegű felszólító mondatok magját első és harmadik személyű felszólító módú állítmányt tartalmazó mondatok képezik.

Az engedelemkérés többnyire a **hadd**-os mondat révén fejeződik ki. A bolgár megfelelője a **нека**- mondat.

- **Hadd jöjjön el velem egy kicsinykét! - kérte a nagyapám. /Mintha akkor vett volna észre, úgy rám nézett apám kucsmától a nagycipőig./**

- **Eredj nagyapádhoz! (S. F. 15)**

- **Нека дойде с мене мъничко. (10)**

- /Бай Марко се обърна към жена си, която се понавъси неодобрително:/ - **Нека да пият при мене - да не са жадни за вино (И.В. 6)**

- **Hadd igyanak addig bort, amíg az apjuk házában vannak. Ne áhítozzanak hiába az itálra. (8)**

Mint látható, a 3. személyű állítmányú **hadd**-os mondatban a beszélő tapintatosan kéri a hallgatót arra, hogy ne álljon ellen a cselekvés egy harmadik személy által való végrehajtásának, vagy, hogy átadja a cselekvés végrehajtójának a felszólító akaratát.

Amikor a beszélő a hallgató hozzájárulását akarja megkapni, akkor első személyű felszólító módú igealakot használ a cselekvés elvégzésére való hajlandóságát mutatva.

- **Дай да те цункам между очичките. (А. К., 92)**

- **Hadd adjak egy cuppanóst az orrod tövire. (111)**

дай да те цункам = нека (разреши, позволи) да те цункам...

hadd adjak ...= hagyd/engedd meg, hogy adjak...

- **Хубава работа, ама ти защо не отидеш? Я да ти видя куража! (А. К., 98)**

- **Szép, mondhatom, miért nem mész te oda? Na most lássam, milyen bátor vagy! (122)**

- **Чуй, Марине... Я да ти дам две-три кожички, ярешки. (Й.Й., 289)**

- **Figyelj rám, Marin hadd adjak neked két-három gidabőrt.** (50)

Az utóbbi két példában az az érdekes, hogy az ige lexikális jelentésénél fogva a mondat a hallgatóhoz intézett felszólítást is sugallja - hiszen ahhoz, hogy el tudja végezni a kívánt cselekvést, a beszélő a hallgató cselekvési kedvére szorul.

3. Semleges felszólítás

A határozott és az enyhe felszólítás között átmeneti helyet a semleges felszólítás válfajai foglalják el. A semleges felszólító jelentés nehezen határolható körül, de mégis rá lehetne mutatni egyes ismérveire: a felszólító és a felszólított független egymástól, a felszólítás elsősorban a felszólított érdekében történik, a felszólított teljes cselekvési szabadsággal rendelkezik. (vö. Andreeva 1973. 126)

A semleges felszólítás szemantikai változatai: a tanács, a megengedés, a hozzájárulás, a figyelmeztetés, az óvás, a buzdítás, az ösztönzés...

Amikor a felszólító mondat olyan elemeket tartalmaz, mint: **tanácsol, inkább, jobb, illetve съветвам, по-добре по-скоро, а ти, пък ти, хем, си...** a felszólítás rendszerint tanács-jelleget ölt.

- **Azt tanácsolom, nem kell senkinek megmondani, maradjon ez hármunk közt.** (M. Zs. 206)

- **Съветвам ви да не разправяте никому нищо, нека си остане между трима ни.** (170)

- **Съветвам ви да не вярвате на различни пръскани от тях слухове.** (A. K., 110)

- **Azt tanácsolom tinektek, ne higgyetek azoknak a mendemondáknak, amelyeket ők terjesztenek.** (137)

- **По-добре е да станеш и да туреш хляб в торбата, и в павурчето ракия да налееш.** (Й.Й., 356)

- **Jobb, ha felkelsz és kenyeret raksz a tarisznýámba, a kulacsba meg önts pálinkát.**

- **Не, по-добре тури „бясното чудовище” - поправи бай Ганьо** (A. K., 103)

- **Inkább azt tedd bele, hogy „veszett szörnyeteg”.** (127)

A tanács jellegű felszólítás érzékeltetéséhez hozzájárulnak a szűkebb - mondatbeli - és tágabb - mondaton kívüli - kontextusban előforduló utalások a cselekvés elvégzésének célszerűségére.

- **Мъжа си да гледаш, че знаеш ли се..** (Й.Й., 295)

- **Ápold a férjedet, hiszen tudod-e...**(56)

Някой го хване за ръката и му каже с **башимски покровителен тон:**

- Ти мълчи, стой си настрана, ти още не разбираш тия работи. (А. К., 121)

- Kézen fogja valaki, s óvó atyáskodással inti: - Hallgasd, húzd meg, nem értesz még a dolgokhoz. (153)

- Ама все гледай, брей, Кочо, тури някоя пара настрана, зере не се знай - свят цвят! (А. К., 155)

- Csak arra legyen mindig gondod, Kocsó, hogy egy kis pénzmagot tegyél ám félre, mert bizony nem lehet tudni - a szerencse nádszál. (201)

A tanács vonatkozhat mind konkrét, mind általánosabb tevékenységre:

- Akárhogy kérdeznek is, te csak mindig ragaszkodj ahhoz, hogy már visszaadtad. (M. Zs. 218)

- Колкото и да те разпитват, казвай, че си го върнал. (179)

- Kerüld a megbélyegzett embert. (103)

- От белязан човек да бягаи. (Й.Й., 317)

- Докопа ли кокала - дръж! (А. К., 154)

- На egyszer a koncot megkaparintottad - szorítsd! (198)

Az engedély jellegű felszólítás sajátosságát az adja meg, hogy a felszólítás indítéka a hallgatótól indul ki, s a beszélő akaratnyilvánítása önmagában véve csak reakció a hallgató kezdeményezésére. A felszólítás révén a beszélő azt a lehetőséget kínálja beszélőpartnerének, hogy saját maga határozza meg magatartását, s ezután választásának megfelelően cselekedjen.

A megengedést, a ráhagyást sokféleképpen fejezhetjük ki:

a) olyan igével, amely maga fejezi ki a megengedést.

Pl. Megengedem (engedélyezem, beleegyezem abba), hogy elmenj.

Разрешавам (позволям, съгласен съм) да заминеш.

Ezzel egészen egyenértékű az: „ám” megengedő kötőszó, mely nem egyéb, mint ádom, azaz adom, engedem.

- Ám legyen!

- Е, добре, така да бъде.

b) olyan specifikátorok segítségével, mint hát jó, nem bánom, legyen így, helyes, jól van, ha akarsz, stb. a bolgárban: добре, /е, хубаво/, както искаш, нейсе, ако щеш ...

- Hát akkor jól van, beszélj meg vele. (M. Zs. 97)

- Тогава добре, уговори се с лелята. (81)

- Нейсе, тури го - съгласява се бай Ганьо (А. К., 104)

- Legyen, íradj így! - egyezett bele baj Ganjo. (129)

- /Да пишем така .../ - Нейсе, съгласен съм - одобрява бай Ганьо (104)
 - Ъгжук азт:.../ - Nem bánom, elfogadom - kegyeskedett baj Ganjo. (129)
 /- Че пък дай му ги, за какво ти са вече?/ - Добре, да му ги дам пък...
 Почакайте, аз сега ще дойда. (Й.Й., 355)
 - Jó, hát odaadom... Várjatok, megkeresem. (80)
 /Ама аз не бързам, може да поседя.../ - Остани пък, като искаш.
 (Й.Й., 83)
 - Hát maradj, ha akarsz. (126)
- c) ráhagyó, megengedő jelentésű a 3. személyre vonatkozó **hadd**-szavas mondat is.
- A maga fiát úgy szokták verni, mint a répát.
 - **Hadd verjék, keményebb lesz a húsa!** (M. Zs. 69)
 - **Нека да го бият! По-яка ще му стане гърбината.** (68)
- Itt arról van szó, hogy a felszólítás révén a beszélő saját beleegyezését fejezi ki, azaz ráhagyja, hogy úgy történjék valami, míg engedelemkérésnél a beszélő azért mondja ki a felszólítást, mert a hallgató beleegyezését kívánja megkapni.
- A 3. személyre vonatkozó **hadd**-mondat tehát két külön jelentéssel és alkalmazással rendelkezik. A szituációnak megfelelően aktualizálódik az egyik vagy a másik.
- **Какво иска?** - попита поручикът. - **Иска да повика Мурад. - Нека го повика.** (Й.Й., 120)
 - **Mit akar ez a nő?** - kérdezte a főhadnagy. - **Muradot akarja hívni a kútból.**
 - **Нагyjátok, hadd hívja!** (157)
- Контекстус nélkül „**Нека го повика!**” „**Hadd hívja**” jelenthet: „**Megengedem, /beleegyezem abba/, hogy hívja, vagy „Engedje meg, hogy hívja”.**
- Intő figyelmeztetés kifejezésére sajátos lexikális elemek használatosak. A magyar nyelvben ezek főleg: **vigyázz, figyelj**, vagy a **nehogy** negatív kötőszó, a болгарban: **гледай/внимавай/, само да не + ige** vagy **да- szerkezet + не- tagadószó.**
- **Tedd el fiam, s vigyázz, ne költsd el egyszerre.** (S. F. 87)
 - **Вземи го, момчето ми, ама гледай да не го похарчиш наведнъж.** (41)
 - **Гледай да не ги блъснеш някъде!** (А. К., 95)
 - **Résen légy, nehogy odaüsd valamihez.** (115)
 - **De vigyázz rá, te бүрkit! El ne lopják tőled! Pénz van benne.** (M. Zs. 252)
 - **Но да внимаваши, халостнико! Да не ти я откраднат, че вътре има пари.** (207)

- Ама хубаво гледай, да невземеш Керванджийката за Зорницата!
(Й.Й., 202)

- De nehogy összetéveszd a karaváncsillagot a hajnalcsillaggal! (21)

E mondatok sajátossága, hogy a beszélő meg akarja óvni a hallgatót olyan cselekvés végrehajtásától, amelyet a hallgató figyelmetlenség vagy elégtelen megfontolás folytán elvégezhet.

Az óvó figyelmeztetés kifejezésre juthat közvetve is, kijelentő mondatformában.

Pl. **Bajod lehet belőle.**

Може да си изпатиш.

Befejezve a felszólítás további szemantikai változatainak tárgyalását, munkámat itt lezárom. Az eddigi elemzés, bár nem kimerítő, arra a következtetésre vezet, hogy a felszólítás mezeje kommunikatív tekintetben szemantikai zónákra tagolódik, melyek különböző beszédaktusoknak felelnek meg. Minden beszédaktusra sajátos struktúrájú beszédhelyzet, specifikus érvényesülési feltételek és nyelvi kifejezőeszközök jellemzőek, ami meghatározza a kérdés vizsgálatának lehetséges későbbi irányát. Törekvésem idáig elsősorban az akaratnyilvánítás intenzitásának érzékeltetésére való lehetőségek bemutatása volt, továbbá az egyes felszólító jelenségek nyelvi kifejezésében megmutatkozó funkcionális-szemantikai párhuzamoság és kombinatorika vizsgálata.

*

*

*

A magyar és a bolgár felszólítás kifejezőeszközeinek egybevetésével kapcsolatos megfigyeléseket összegezve a következőket mondhatjuk.

A felszólítás kifejezőeszközeinek szereplése nem egyforma sem a felszólítás terén, sem a felszólító jelentés egyes változatainak kifejezésében.

A felszólító mód pl. a felszólítás minden árnyalatának érzékeltetésére képes, ezzel szemben a kijelentő és a feltételes módú igealakok használati köre a felszólítás mezején belül igen szűk: a kijelentő mód csak határozott jellegű felszólítás (parancs) kifejezésére használatos, a feltételes mód többnyire kérdő - egyedi esetekben kijelentő - formájú felszólító funkciójú mondatokban fordul elő, s a felszólítás tartalmi skálájából csak szerény, udvarias kérést vagy indítványt képes kifejezésre juttatni.

Határozott felszólítás kifejezésében a felszólító és a kijelentő módú igealakok, a szórend, az igezmélet, a tagolatlan és kihagyásos szerkezetek játsszák a fősze-

repet, míg gyenge felszólításnál - a kérdő, gyakran tagadó mondatok, az udvariassági formulák, a feltételes mód.

A felszólítás nyelvi kellékeinek nyelven belüli és nyelven kívüli (beszédbeli) státusa tehát nem mindig fedi egymást.

A kommunikatív-pragmatikai aspektus alapján meg lehet határozni a nyelvi egységek kiválasztását a kommunikáció folyamán (pl. **Állj meg!**, **Megállj!**, vagy **Megállni!** *Млък/ни/!*; *Мълчи!*; *Да мълчим!*; *Да млъквам!* - ez a beszélő érzelmi állapotával, akaratának intenzitásával, a hallgatóhoz való viszonyával van összefüggésben) , valamint alkalmazásait, amelyek néha ellentmondhatnak alapjelentésüknek - pl. transzpozíciók esetén kijelentő mód használata a felszólító mód helyett szigorú felszólítás érzékeltetésének céljából; tagadó alak használata állító értelemben vagy fordítva: „**Nem szégyelli magát, uram! Szégyellje magát! Így kell beszélned velem?**” Velem ne beszélj így! „**Menjél csak oda!**” Ne menjél oda! a „fordított” megszólítás a bolgárban: „**Яж, баба, яж!**” illetve „**Egyél csak, kisfiam, egyél!**”

A „баба” megszólításon nem a megszólított személy értendő, mert ez maga a beszélő (megszólító), hanem ennek unokája, de ezt csak a konkrét szituáció teszi egyértelművé.

A megfigyelések összefoglalása arra a következtetésre vezet, hogy jóllehet a felszólítás funkcionális-szemantikai mezeje a magyar és a bolgár nyelvben hasonló szerkezetű, a két nyelv közötti tipológiai és genetikus különbségénél fogva, a kifejezőeszközök aránya a felszólító jelentés nyelvi megfogalmazásában nem azonos. A magyar nyelvben a felszólítás eszköztára szintaktikai és lexikális elemekben gazdag, a bolgárban ezzel szemben morfológiaiakban. A határozott felszólítást a magyarban főleg a lexémák és a szórend érzékelteti, míg a bolgárban az igeaspektus. A magyar nyelv sajátossága a felszólító funkciójú főnévi igenév, az imperativus használatának nagyobb gyakorisága; a bolgár nyelv - a különféle analitikus alakok megléte. A magyar felszólító mód minden stílusban használható, a bolgár összetett felszólító módú igealakok nem használhatók a hivatalos stílusban, hanem csak a beszélt nyelvben, amikor a beszélőpartnerek közötti viszony bizalmas.

A dolgozat eredményei lehetővé teszik azon határok megszabását, amelyek között a felszólítás magyar kifejezőeszközeinek bolgár ekvivalensei keresendők. Az ekvivalensek nemcsak strukturálisak, hanem funkcionálisak is lehetnek - különböző grammatikai és logikai-szemantikai transzformációk eredményeként.¹³ Valamennyi a felszólító jelentésmegoszlás egyazon funkcionális-szemantikai szférájába tartozik.

Jegyzetek

- 1 A **beszédaktus-elmélet** első megfogalmazása John Austin érdeme. Az elmélet szerint a nyelv minden konkrét használata beszédcselekvések végzését jelenti. A beszélő minden megnyilatkozásával egy aktust is végrehajt: kérdez, felszólít, figyelmeztet, fenyeget, állít, stb. Az elmélet részletes ismertetésére lásd Austin, 1991. Searle, 1977. (A beszédaktus mint kommunikáció. In: Horányi Ö. /szerk./ Kommunikáció I. A kommunikatív jelenség, 255-265) munkáját, valamint a Pléh és Terestényi, 1979 szerkesztette kötetet. (Beszédaktus-kommunikáció) .
- **beszédaktus, beszéd tett:** a mondat kimondásával végzett szándékkifejezés, illetve személyközi cselekvés (kérés, felszólítás, állítás stb.)
- 2 **illokúciós erő:** a beszédaktus-elmélet szerint minden megnyilatkozás valamilyen cselekvési erővel, Austin megfogalmazásában illokúciós erővel rendelkezik. Ezen a mondatnak meghatározott beszédaktusként való funkcióját értjük. Arra utal, hogyan kell felfogni egy kijelentéstartalmat (propozíciót) .
- 3 A **funkcionális-szemantikai mező** koncepciójáról lásd Бондарко, А. В. : Теория морфологических категорий, М., 1976, 218
- 4 **performatívum (performatív ige, mondat, megnyilatkozás).** A terminust először Austin használja. Az elnevezés az angol „perform” szóból származik, jelentése „teljesíteni, véghezvinni, megcsinálni, kivitelezni”.
 - **performatív ige:** szemantikailag-pragmatikailag meghatározott ige, mely E/I. személyben, jelen időben nemcsak megnevez valamilyen beszédcselekvést, hanem egyben elvégzettnek is tekinti.
 - **performatív mondat:** olyan kijelentő formájú mondat, amely tartalmaz egy performatív igét, és amelynek kimondása megtörténtté teheti azt a tényállást, amely a mondatban foglaltatik. A performatívumok sajátosságairól részletesebben lásd Austin, 1991.
- 5 Olyan értelemben **direkt**, hogy elsődleges funkciójuk a felszólítás, ti. nyílt felszólítást vagy explicit performatívumot tartalmaznak.

6	vö. 1.	írok	írfak	пиша -
	2.	írsz	írj(ál)	пишем пиши
	3.	ír	írjon	пише -
	1.	írunk	írjunk	пишем -
	2.	írtok	írjatok	пишете пишете
	3.	írnak	írjanak	пишат -

Maga (Ön) írjon

--- **Вие пишете**

Maguk (Önök) írjanak

egy hallgató több hallgató

Tehát a bolgár nyelvben magázás esetén a számbeli opposíció neutralizálódik.

7	vö.		
	1.	-	да пише
	2.	пиши	да пишем
	3.	-	да пише
	1.	-	да пишем
	2.	пишете	да пишете
	3.	-	дв пишат

⁸ **interferencia:** a forrásnyelvi beidegzettségnek a cél nyelv tanulása és használat közben, nem egybevágó esetekben való helytelen átvétele okozza az interferenciát, amely a cél nyelv normáinak megsértését idézi elő.

⁹ A nyelv művelők (ld. NyKk. , 1980. 636) germanizmusnak tartják a főnévi **igenév** használatát a felszólító módú igealak helyett, ezért a szép magyar beszédben lehetőleg kerülendő a főnévi igeneves felszólító mondat. Jobb he-

lyette a közvetlenül személy(ek)hez intézett felszólító módú alak. Pl.: **Megállni!** helyett **Állj(atok) meg! Álljon/ak meg!**

10 E ponton tárgyalt mondatok kijelentő formájúaknak is felfoghatók, de érzelmi telítettségük miatt inkább felkiáltóknak tekintjük őket.

11 Ha etimologizáljuk, kiderül, hogy ige jellegű. **Nézd****sze**<**nesze**, ti. a *néz* ige **nézd** felszólító módú alakjából jött létre a **-sze** nyomosító elem csatlakozásával.

12 Thimar Márta: A felszólító mód E/2. személyű rövid és hosszú alakjainak használatáról című tanulmány nyomán, 1991. kézirat.

13 A magyar és a bolgár felszólító funkciójú szintaktikai szerkezetek egybevetése azt mutatta, hogy egy magyar szerkezet bolgár, illetve egy bolgár szerkezet magyar ekvivalensének kiválasztásakor a célnyelv e funkcionális-szemantikai sorához kell folyamodni, ami ugyanazt a jelentést juttatja kifejezésre, mint a forrásnyelvi szerkezet. Példaként felhozok néhány olyan esetet, amikor az eredeti szövegben szereplő felszólító funkciójú mondat megfelelője nem formális (szimmetrikus), hanem funkcionális (asszimmetrikus) .

- S amit a Tóth János mond, **azt is gondold meg.** (S. F., 9)

- **Не забравяй** и за туй, дето каза Яни Тотош. (8)

Antonim visszaadás: állító felszólító módú igealak- tiltó alak.

- **Felőlem tanulhat, de éppen hogy nem akar!** (M. Zs. 111)

- **Да учи, но работата е там, че не иска** (91)

A magyar mondat közvetve fejezi ki a beleegyezést, a bolgár viszont - felszólító módú alakkal.

- Felőlem tanulhat-->Beleegyezem abba, hogy tanuljon

- Hadd tanuljon -->Да учи

Az ekvivalencia fennáll.

- **Nem takarodsz, te!** (S. F. 156)

”Няма ли да се махнеш”

- **Хайде, да се махаш оттам!** (69)

tagadó kérdő - állító felszólító mondat

(durva, határozott felszólítás)

(a да- szerkezet kiválasztása érzékelteti az akaratnyilvánítás nagyobb intenzitását.

- Ума си загуби, бе, човече, засрами се! (Й.Й., 190)

- Őreg korodra elment az eszed! Hogy nem szégyenled magad! 164)

állító felszólító - tagadó kérdő mondat

- Дай парите! (А. К., 74)

- Ide a pénzt! (88)

igés felszólító - ige nélküli felszólító mondat

- Ст! (356)

- Csönd! (81)

ige nélküli tagolatlan - ige nélküli kihagyásos mondat

Felhasznált irodalom

1. A. Jászó Anna (szerk.): A magyar nyelv könyve. Bp. 1991.
2. Austin, J.: Tetten ért szavak. Bp. 1990.
3. Bárczi G.-Benkő L.- Berrár J.: A magyar nyelv története Bp. 1967.
4. Bátor, J.: Über die uneigentliche Verwendung der Imperativformen im Ungarischen, UAJB. 42. sz. 33-36.
5. É. Kiss Katalin: A magyar mondat szerkezet generatív leírása, NytudÉrt, 116. sz.
6. Fábián P. -Szatmári J.: A magyar stilisztika vázlata, Bp. 1989.
7. Fónagy H. -Magdics K.: A magyar beszéd dallama. Bp. 1967.
8. Hadrovics L.: A funkcionális magyar mondattan alapjai. Bp. 1969.
9. Károly S.: - Mondat és megnyilatkozás: Néprajz és nyelvtudomány. XXIV-XXV. - A mondatfajták vizsgálata a funkció és a forma szempontjából. NyK. 66. 67-68. 1964.
10. Keszler B.: Az összetett mondatok modalitása. Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. (szerk. Rácz E.) Bp. 1989.
11. Kiefer, F.: A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról.: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.
12. Kiefer, F.: Modalitás. Bp. 1990.
13. Klemm, A.: Magyar történeti mondattan. Bp. 1926.
14. Molnár I.: Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben. NytudÉrt. 60. sz. 1968.
15. Pléh, Cs.-Radics K.: Beszéddaktus-elmélet és kommunikáció-kutatás. ÁNyT. 14. 86-108.
16. Prileszky, Cs.: A felszólító mellékmondat néhány kérdéséről. NytudÉrt. 83. sz. 473-475.
17. Rácz. E. (szerk.): A mai magyar nyelv. Bp. 1985.

18. Schmidt F.: Symbolische Syntax., Halle, 1970.
19. Searle, I. R.: A Classification of Illocutionary Acts. IV. L. 1976.
20. Segeth, W.: Aufforderung als Denkform. Berlin, 1976.
21. Verseghe, F.: A magyar nyelv törvényeinek elemzése. A magyar nyelv mondatana. Szolnok. 1976.
22. Wiehweger, D. (hrsg.): Richtungen der modernen Semantikforschung, Berlin, 1983.
23. Wunderlich, D.: Studien zur Sprechakttheorie, Fr/M., 1976.
24. Zsilka, J.: Szintaxis, Bp., 1981.
25. Nyelvművelő kézikönyv 1., 1980.
26. Андреева, И.: К вопросу о функционирование форм овелительного наклонения. Л. 1973
27. Арутюнова, Н.: Предложение и его смысл. М., 1976
28. Бельский, А.: Побудительная речь. Уч. зап.1. МГПИИЯ. т.4. 1953. 87-88
29. Бондарко, А.: Функциональная граматика. Л., 1984
30. Иванова К.: Начини на глаголно действие в съвременния български книжовен език. С. 1984
31. Лакова, М.: Семантична структура на видовете изказвания по комуникативно намерение. Български език, 11, 1990. № 4, 307-313
32. Ницолова, Р.: Прагматичен аспект на изречението в българския език. С, 1984
33. Пашов, П.: Практическа българска граматика. С. 1989.
34. Пашов П.: Граматика на съвременния български книжовен език т.3. Синтаксис. С,1983
35. Пенчев, П.: Интонационни контури на българското изречение С., 1980

36. Попов, К.: По някои основни въпроси на българския книжовен език. С, 1973.
37. Станков, В.: Модална употреба на българските глаголни времена. ИИБЕ., т.15., 1967
38. Стойков, Ст.: Българска диалектология. С., 1968.
39. Шендельс, Е.: Многозначност и синонимия в граматике. М. 1970.
40. Conrad, R.: Fragesätze als indirekte Sprechakte: Studia gramatika, XXII., 1984, 343-367

A korpuszt alkotó források jegyzéke

Jovkov, J.	Albena. (válogatott elbeszélések). Bp. 1980 ford. Karig Sára
Konsztantinov A.	Hihetetlen történetek. Bp. 1983, ford. Szondi Gy.
Móricz, Zs.	Légy jó mindhalálig. Bp., 1982
Sánta, F.	Isten a szekéren. Bp. 1970
Vázov, I.	Iga alatt. Bp. 1950
Йовков, Й.	Избрани творби, С. 1975
Константинов, А.	Бай Ганьо. С. 1967
Мориц, Ж.	Бъди добър до смърт. С. 1983., превод: Г. Христозов, Г. Шоршич, Г. Илиева
Вазов, Иван	Под игото. С. 1988

Elżbieta Artowicz

A szocio-kulturális ismeretek a magyar nyelvi tankönyvekben

A címben jelzett problémát felvettem már egyszer, a Poznanban tartott 26. Nemzetközi Nyelvészeti Kollokviumon, arra hozva fel példának, hogy az ún. „kevésbé tanított nyelvek oktatása” (pl. lengyel, magyar, finn, japán stb.) nem függetleníthető a kulturális kontextusuktól, amelyek meghatározzák a helyes nyelvi viselkedést az egyes kommunikációs helyzetek követelményeinek megfelelően. Akkor is polemizálni akartam a közvéleményben igen elterjedt vélekedéssel (amit kicsit naivnak és leegyszerűsítettnek tartok), hogy a mai nemzetközi és kultúrközi kommunikációs problémák megoldhatók az angol nyelv tanulásának útján, ami persze csak féligazságnak tekinthető. Az utóbbi néhány év társadalmi - politikai változásainak kontextusában megfigyelhető bizonyos érdeklődés az ún. „kis nyelvek” tanulása és a velük kapcsolatos különféle segédanyagok iránt is, különösen az országainkba érkező külföldi üzletemberek részéről, akiknek a helyi intézményekkel való együttműködése igényli az adott kultúrához kötött helyes nyelvi viselkedést. Nincs két olyan nyelv, amely azonos kulturális és társadalmi jellegzeteseket fejezne ki. Egy adott nyelvi közösségnek a kultúrája határozza meg, hogy mi a standard kifejezőmód az adott beszédhelyzetben, mi az adott nyelv pragmatikája, ami a grammatikai és a lexikális szabályokkal együtt alkotja a beszélő nyelvi kompetenciáját.

A magyar nyelvkönyvek pusztán leíró nyelvtani, a magyar nyelv rendszerére vonatkozó anyaga külön is olyan széleskörű téma, amellyel előadásomban nem foglalkozom. (Erről szólt az idei szegedi hungarológiai kongresszuson tartott előadásom: „A magyar nyelv hazai leírásának implikációi a külföldiek oktatásában”). Most beérem annak a problémának a jelzésével, amely jól ismert a magyar nyelvi lektorok és az egyetemi leíró nyelvtant oktatók előtt is, az anyanyelveknek címzett, az akadémiai MMNyR-ében elfogadott nyelv struktúrájának leírása a sajátos terminológiával együtt, a nyelvtanulás kezdeti időszakában inkább többletnehézséget jelent, mint elméleti támogatást. Ezen kívül a pusztán leíró (metanyelvi) ismeretek a tudat külön területéhez tartoznak, illetve a nyelvi rendszer elvont leírásához, és csak a filológus műhelyének alkotják szerves részét.

Előadásomban vázlatosan szeretném felhívni a figyelmet azokra a módszertani kérdésekre, melyek a szocio-kulturális kontextus bemutatására vonatkoznak az

újabb, elérhető magyar nyelvi tankönyvekben – pl. „Színes magyar nyelvkönyvben”, és amelyek nélkülözhetetlenek a pragmatikus nyelvi kompetencia kialakulásában. Hogy kulturális kontextusra irányult magyar nyelvoktatásra szükség van, azt a szakirodalomban senki sem vitatja, de a többé-kevésbé általánosan fogalmazott posztulátumokon kívül nehezen található meg e szocio-kulturális kontextus pontos értelmezése. Tehát, mit jelent a nyelv „természetes környezetének leírása és oktatása”? Milyen módon kell tanítani hallgatóinkat, hogy ne szűkítsük le a kultúra körét csak a hagyományos néprajzi elemekre – pl. népzene, néptáncra stb.?

A szocio-kulturális kontextust úgy határozzuk meg, mint a kultúrának azon elemeit, amelyek determinálják a nyelvi kommunikáció lefolyását, mégpedig:

1. a nyelvi variánsok kiválasztása az adott beszédhelyzetben, amelyek függenek pl. a beszélő és az információ vevője közötti viszonyoktól (pl. a társadalmi hierarchiában) – ez a tényező befolyásolja a megnyilatkozás stílusát,

2. a köszönésformák kiválasztása, ami a megnyilatkozás stílusát is befolyásolja,

3. az adott nyelvi közösségben kötelező nyelvi tabuk ismerete, amelyek meghatározzák az eufémizmusok használatát (ezek a nyelvben ábrázolt értékrendszerrel függenek össze, a nyelvi udvariasság és az udvariatlanság megkülönböztetése, és utóbbinak hordozói, a trágár, durva kifejezések).

A szocio-kulturális kontextustól függ a kommunikáció alapvető formája, a párbeszéd lefolyása, mégpedig:

– a beszélők részvételének sorrendje,

– a kommunikáció kezdeményezésének és befejezésének módjai,

– a megnyilatkozás félbeszakításának megengedhetősége,

– a szupraszegmentális eszközök használata a kommunikációs aktusban, pl. a megnyilatkozás hangneme, a hang magassága és intenzitása, valamint a paralingvisztikai eszközök használata, az arcjáték szerepe, gesztusok használata, térbeli viszonyok a beszélők között, illetve a megengedhető távolság (proxemika).

Ami a nyelv stilisztikai variánsait illeti, csak röviden érinteném a módszertani és pragmatikai szempontokat.

A lengyel és a magyar nyelvészeti hagyomány a stílust úgy értelmezi, mint olyan nyelvi változatot, amely „valamilyen funkciót tölt be, s ennek megfelelően, bizonyos célja van”. Megkülönböztetik a következő funkcionális stílusokat: írásbeli (illetve tudományos, hivatalos, publicisztikai és szépirodalmi) és szóbeli (társalgási és szónoki). Az angolszász hagyomány szerint azonban (ez a mai idegen nyelvi tankönyvekben dominál) a nyelvi közlés formájának megfelelően egyes

statisztikai nyelvváltozatokat különböztetnek meg: merev (frozen), formális, közönséges / (konsultative), társalgási (colloquial) és bizalmas/intim (intimate). E nyelvi változatokat, amelyeket a kommunikációs szükségletek alapján különböztethetünk meg, nyelvi regisztereknek nevezzük (pl. jogi, publicisztikai, szakácskönyvi, az időjárás-prognózisokra jellemző stb.). Bizonyos regiszterek összefüggnek egymással, pl. a jogi szövegek regisztere csak a formális stílusban szerepel, a disc-jockey beszéde csak társalgási/közönséges lehet.

A hagyomány szerint az idegen nyelvi tankönyvek szerzői rendszerint feltételezik, hogy létezik valamilyen „semleges” stílus, amely a nyelvtanítás kezdeti időszakában elsajátítandó. – Ez könnyen megfigyelhető az ún. kevésbé tanított nyelvek esetében. Ennek a feltevésnek eredménye a mesterségesen hangzó olvasmányok és a természetes kommunikációs helyzetektől elszakadt párbeszéd. Véleményem szerint a probléma abban áll, hogy melyik stilisztikai változattal kezdődjön a nyelvtanítás és természetesen milyen szocio-kulturális kontextusban – pl. egyetem – kollégium, család – munkahely.

Ahogy fent említettem, ennek az adott nyelvre jellemző, pontos meghatározása nem könnyű feladat. Ezzel a kultúranropológia foglalkozik. Érdekes és elég részletes javaslatot két forrásban találtam: az első E. T. Hall „A néma nyelv” és T. Holówka – „Delicje ciotki Dee”, amelynek előszavában ezt írja a szerző „...Ha valaki kíváncsi pl. a lengyelek mentalitására, menjen inkább Radomskoba vagy Gostynba mint Krakkóba és kóstoljon bele az ott élők hétköznapijaiba – PKS-szel utazzon, próbáljon vízszelőt, orvost hívni, dolgozzon egy kicsit zöldségboltban, álljon sorba egy húsdarabért a vasárnapi ebédhez. A kultúrák közötti különbségek semmi más módon nem fejezhetők ki olyan jól, mint a hétköznapi élet ízeiben”. Az így értelmezett kultúrát E. T. Hall „hétköznapi folklórnak” nevezi. Az ilyen típusú folklór alkotja a nyelvi kommunikáció bázisát. E. Hall felfogásának (ami az amerikai strukturalista nyelvészetből nőtt ki) jelszava „A kultúra kommunikáció és a kommunikáció kultúra”. Mit jelent ez? E szerző szerint az emberi tevékenység ún. alapvető/szabványos viselkedésekből áll, amelyek három szinten fordulnak elő: formális, informális és műszaki (technikai) szinten. E viselkedéseket a különböző szituációkban kombinálva megkapjuk az adott kultúra jellegzetes mintáit, amelyek a továbbiakban az ún. Kulturális Transzfer Elemi Alapvető Rendszereit alkotják: INTERAKCIÓ, KÖZÖSSÉG, TÁPLÁLÉK, NEMEK, TÉRSÉG, IDŐ, OKTATÁS, JÁTÉK-SZÓRAKOZÁS, VÉDELEM, ESZKÖZHASZNÁLAT (EXPLOATÁCIÓ). E rendszerek kombinációjának alapján kapunk egy sajátos – 100 mezőből álló – „kultúra-tér-

képet”, amely a szabványos kommunikációs kontextusokat ábrázolja, továbbá felhasználhatók az egyes kultúrák összehasonlításában.

A nyelvi kommunikáció szocio-kulturális hátterének mezői

Az elemi rendszerek	Interakció	Szervezeti	Gazdasági	Nemi	Térség
0	00	01	02	03	04
Község	Község	Társadalom	Gazdasági szerepek	Nemi hovatartozásból fakadó szerep	Település hely
1	10	Osztályok Kormány +11	+12	+13	14
Táplálkozás	Ekológiai község	Foglalkozási csoportok	Munka Foglalkozás Jövedelem	Nemek közötti munka megosztása	Hol főznek, esznek
2	20	21	22	+23	24
Nemek	Rokonsági szerepek	Házassági csoportok	Család	Nemek biológiai és technikai szerep:	Nemek szerinti tartózkodás
3	30	31	32	33	34
Térség	Területi községek	Csoport területium	Gazdasági területei	Férfi és női területium	Formális, nem formális terek
4	40	41	+42	43	44
Idő	A közösségi időciklusok	Csoportok időciklusai	Gazdasági ciklusok	Férfiak és nők aktivitása	Időszakok
5	50	51	52	53	54
Nevelés	Ismeretek	Oktatás és nevelési intézetek	Tanulmányi jutalmak	Tananyag nemek szerint	Rekreációs területiumok
6	60	61	62	63	+64
Játék – szórakozás	A közösségi játékok, sportok	Kulturális, szabadidő csoportok	Hivatásos és tömegsport	Nemek szerinti szórakozás	Tanulás helye
7	70	71	+72	+73	74
Védelem	Védelmi rendszerek	Védelmi csoportok: rendőrség, hadsereg	Hadi gazdálkodás	Mit véd az adott nem (otthon, becsület)	Védett helyek
8	80	81	82	83	84
Eszközök használata	Közlekedési hálózat	Település szervezete	Táplálkozás Források	Nemek szerint érdeklődési körök	Tulajdonság Mérték egységek
9	+90	+91	Eszközök +92	+93	94

Az elemi rendszerek	Időre vonatkozó	Nevelési	Rekreáció	Védelmi	Eszközhasználatára vonatkozó
	5	6	7	8	9
Közösség	Korcsoportok	Tanárok Tanulók	Sport, szórakozás szervezői	Orvosok, Katonák, Klerus	Csoport tulajdonsága, használati köre
1	15	16	17	18	19
Táplálkozás	Mikor főznek, esznek	Munka, mint tanulás	"Hobby" munka	Egészség védelme	Élelmiszerral eszközökkel való bánás
2	25	26	27	+28	29
Nemek	Életkori szerepek	A nemek szerepe az oktatásban	nemek szerepe a rekreációban	A nem, termékenység védelme	A nemek megkülönböztetése: viselkedés
3	35	36	37	38	39
Térség	Időzónák	Egyéni tanulásra kijelölt helyek	Játékterek	Magántulajdon területe	Korlátok, kerítések, jelek
4	45	46	47	+48	49
Idő	Időszámítás	Tanulási idő	Rekreációs idő	Pihenés, ünnepek, vakáció	Időmérési eszközök
5	55	56	57	58	59
Nevelés	Iskolai órarend	Nevelés, informális tanulás	Játékos tanulás	Önvédelem	Eszközök használata
6	65	66	67	68	69
Játék-szórakozás	Évszakhoz kötött játékok	Oktatási játékok	Rekreáció, játék, szórakozás	Gyakorlatok	Sportszerek
7	75	76	+77	78	+79
Védelem	Támadási idők	Tudományos, hadi, vallásos kiképzés	Csoportos gyakorlatok, hadi játékok	Formális, informális védelem	Védekező eszközök használata
8	85	86	87	88	89
Eszközök használata	Mért időtartamok, egységek	Oktatási épületek, taneszközök	Sport, rekreációs ipar	Erődtítmények, gyógyszereszközök, biztonsági rendszerek	Műszaki szokások, környezettel való kapcsolat
9	95	+96	97	98	+99

Vajon ez nem leegyszerűsítés – minden bizonnyal az, de a nyelvtanárnak az a feladata, hogy bevezesse hallgatóit a szabványos kommunikációs viselkedésekbe, amelyeket a nyelvi tankönyvekben is be kell mutatni. Az idegen (magyar) nyelvi tankönyv szempontjából a megkülönböztetett kulturális kontextusok/helyzetek csak kiindulópontként szolgálnak a megfelelő szókincs, frazeológiai kifejezések és párbeszédek bevezetéséhez és a stílusok megválasztásához.

E „kultúra-térképet” alkalmazva a munkámban megkíséreltem elemezni a „Színes magyar nyelvkönyvet”. Milyen a magyar kultúra e könyv tükrében? Tudunk-e ennek alapján nyelvi és kulturális szempontból megfelelően viselkedni. Még az anyag felszínes áttekintése azt mutatja, hogy nem.¹

”Színes magyar nyelvkönyv” 30 leckét tartalmaz. Az elvégzett elemzés azon alapult, hogy az adott lecke témakörét összehasonlítottam a kultúra-térkép mezőivel, megjelölve az összefutó mezőket. Nem vettem figyelembe a grammatikai anyag tartalmát. Az anyag felépítése gyakorlatilag a nyelv tanulást a hagyományos leíró nyelvtani szempontból közelíti meg. A szakirodalomban már többször utaltak a klasszikus leíró nyelvtanok egyik fogyatékoságára, hogy a nyelvi formák kommunikációs funkcióit figyelmen kívül hagyva az alaktani és szófaji problémákat helyezi figyelme középpontjába.

Mit tanulhatunk a magyar nyelvi kontextusából?

Az alkalmazott kultúra modellje szerint az **interakció** (szabályai, a résztvevők szerepe, társadalmi pozíciójuk, nemek, korok szerint) a kultúrák közötti kommunikáció alapja. Ezt a pragmatikai aspektust (különös tekintettel a párbeszédre) a SZMNYK-ben gyakorlatilag figyelmen kívül hagyták. Párbeszédek néha az olvasmányok részeként szerepelnek (pl. mesékben, amelyek a nép bölcsességét mutatják). A nyelv fő funkciója a valóság leírása. Hogyan is néz ki ez a magyar való-

¹ E viszonylag régi tankönyvre vonatkozó megjegyzéseimet abban az időszakban fogalmaztam meg, amelyben a "Színes magyar nyelvkönyv" a nyelv tanításnak egyetlen és alapvető eszköze volt a Varsói Magyar Filológiai Tanszéken. Ezóta e megjegyzések veszítettek aktualitásukból és különösen az újabb tankönyvek megjelenése után, pl. Erdős-Prileszky: Halló, itt Magyarország! (1992) stb. Ezeknek az aktuálisabb forrásoknak a vizsgálata és a "Színes magyar nyelvkönyv"-vel való összevetése a közeljövő feladata.

ság? A SZMNYK-ben tartalmazott kép nehezen releváns a magyar civilizáció és köznapi élet szempontjából. Egyfelől szegényesen ábrázolt az „Eszközök használata” rendszer, amelyből csak pár elem szerepel (közlekedési eszköz, épületek (különös tekintettel a műemlékekre), nagyon szerény a lakás berendezése (rádió, telefon). Hasonlóan néz ki az iskola – néhány tárgy, tanterem, iskola típusai – ahol mindenkinek lehetősége van a tanulásra), másfelől, a köznapi élet anyagi bázisához viszonyítva – aránytalanul gazdag „a szórakozási rendszer” (boldogok az emberek) és a közgazdaság területei (pl. ipar). Az élet iskolákban, termelőszövetkezetekben, konzervgyárban folyik, ahol egyes társadalmi osztályok képviselői építik a boldogabb jövőt. A főszereplők: munkás, tanár, mérnök, orvos és (szegény) paraszt. Ebben a statikus képben nem találhatók igen fontos életelelemek, mint pl. ételek (mit, mikor, hol esznek), rokonság-nevek, az alapvető háztartási munkák. (A tanuló nem tudja, hogy mit csinálunk a konyhában, hogyan rendelünk egy szimpla/dupla kávé (lengyelül kis/nagy).

Ezenkívül a nyelvészeti pragmatikának fontos része az – ún. beszédaktusok elmélete, amely különféle kommunikációs funkciókkal foglalkozik – ezek között: köszönési formákkal (és a stilisztika implikációival, pl. ÖN – FORMÁLIS, MAGA – TÁRSALGÁSI, TE – ...), emberi érzések kifejezés módjaival. Sajnos nem találhatók meg az érzéseket leíró szövegek: remény, nyugtalanság, kíváncsiság, öröm, elégedetlenség, harag, csalódás, meglepetés (amikor megsértődik a magyar – „*sérti a nyelvi normát*”), valamint az információközléssel kapcsolatos szövegek – pl. hogyan kell érdeklődni valami után, udvariasan tagadni, valakinek a kérélmét elutasítani vagy javaslatot/meghívást elfogadni és megköszönni a beszélők korának, nemének, társadalmi pozíciójának megfelelően). A szocialista társadalomban az „egyenlőtlenség” nem létezhetett.

A fenti kritikus megjegyzések könnyen magyarázhatók, mint a múlt elavult öröksége. Nem is arról volt szó. Nem ez volt a célom. A szocio-kulturális kontextum hiánya a nyelvi tankönyvekben általános probléma, amelyet jeleznek a kis nyelveket tanítók. A nemzetek – és a kultúrák közötti kommunikáció eszközeinek megteremtése „hangyaszorgalmat” igényel a tanárok részéről. A közéleti folklór ismerete nélkül nehéz a „barátok közötti” kommunikáció és még nehezebb a kultúrák összehasonlítása magasabb, elvontabb szinten.

A nyelvi kommunikáció szocio-kulturális hátterének rendszerezésére tett javaslat(kísérlet) több szempontból is használhatónak tűnik a tankönyv tervezéskor és íráskor.

Az egyik lehetőség a tervezett tankönyv címzettjének és a rá jellemző érdeklődési körök, mezők, a számba jöhető beszédhelyzetek megállapítása. Példák:

– óvodás / általános iskolás korú gyermek: státus és szerep (01), család (32), életkori szerepek (35), egész nevelési rendszer (6), játék-szórakozás (7) c. mezői dominálnak, (Scarry, 1989)

– középiskolás / egyetemista: interakció (0), szervezeti (1), nemek (3), nevelési rendszer (6) eszközhasználat (9) mezői dominálnak – formális/informális stílusban,

– gazdagság és közélet szereplői: szervezeti (1), gazdasági (2), védelmi (8) rendszer mezői főleg a formális/merev stílusban dominálnak.

Egy másik lehetőség: az adott mezőkhöz rendelhető szókincs kijelölése, figyelembe véve a tanítás/tanulás egyes szakaszait. Az egyes mezők felépíthetők egymáshoz kapcsolódó, egymásra épülő modulokból/elemekből a nyelvi kompetencia adott, illetve elérendő szintjének megfelelően. A könyvtár leírása: nevelés (6), ismeretek (60), oktatási és nevelési intézetek (61), egyéni tanulásra kijelölt helyek (46), oktatási épületek – taneszközök (96), a diák helyes nyelvi viselkedése a könyvtárban. A nyelvtanulás kezdeti szakaszában a szókincs nyilván szerényebb lesz, mint a haladó szakaszban, amikor pl. felsőbbéves hallgató ösztöndíjjal Magyarországon tartózkodik és szakdolgozatához anyagot gyűjtve különféle információs rendszereket használ.

Ilyen modul-rendszert alkalmaztak pl. a francia „Archipel” c. nyelvkönyvben. Természetesen az egyes mezők vagy rendszerek fontossága az adott kultúrától függ, pl. a „Nemek” (3) rendszerének mezői (pl. 13 – nemi hovatartozásból fakadó szerep, 33 – nemek biológiai és technikai szerepe, 34 – nemek szerinti tartózkodás), több nehézséget okozhatnak a nyelvtanulásban és a kommunikációs helyzetekben az Európán kívüli kultúrákban nevelkedettek számára.

Különösen fontosnak tartom az „Interakció” rendszer mezőit mind a helyes nyelvi viselkedés szokásainak kialakításában a magyar nyelvet tanulóknak, mind pedig a megfelelő statisztikai regiszter kiválasztásának megkönnyítésében a kommunikációs folyamatban. Pl. különösen nehéz (mert gazdag és rafinált) a magyarban a kommunikáció kezdeményezése azoknál a külföldieknél, akiknek az anyanyelvén viszonylag egyszerűek a megszólításuk: Prosze Pani/Pana, Monsieur/Madame/vous, Mister/Mrs/you a magyar önözéssel/magázással szemben. A magyar nyelvi kultúrában a megszólítások és címek gazdagságát és ár-

nyaltságát jól illusztrálhatnák olyan példapárbeszéddek, amelyek pl. a következő társadalmi viszonyokat modellezik:

Státus és szerep (01)

DIÁK (leány/fiú) – tanár (Úr – Nő), adjunktus, dékán, rektor, titkárnő (fiatal – idősebb), (kollégiumi) portás, ruhatáros(nő), takarítónő.

ÜZLETEMBER – titkárnő, ügynök, miniszter, jogász, ügyfél.

JÁRÓKELŐ – rendőr stb.

Érdemes megjegyezni, hogy a Védelem (Védekezni és védettnek lenni – 08, Önvédelem – 68, informális védelem 88) mezőkben az interakció természetes következménye a nyelvi tabu megsértése lesz; ez a tabu pedig kötelező a formális védelem esetében – rendőrség, bíróság előtt.

A nyelvi interakció legnehezebb helyzetei közé a telefonbeszélgetések tartoznak, amelyekkel nem jár együtt a paralingvisztikai eszközök (gesztusok, arcjáték) használatával.

A nyelvművelési irodalomban megfogalmazott normák és ajánlások címzettje az anyanyelvűek, tehát gyakorlatilag érthetetlenek a kezdő tanulók számára. Ezért igen fontos lenne e normák ábrázolása pl. „A magyar nyelv dialógusokban” c. tankönyvben. (I. Wójtowicz-Szkutnik, 1986.)

A szocio-kulturális háttér szisztematizálási kísérletét vádolhatjuk a kombinatorikus explózió veszélyével a lehetséges beszédhelyzetek megkülönböztetésekor. E veszélyt azonban korlátozhatjuk a tankönyv címzettjének meghatározásával és beszédhelyzeteinek következetes megválasztásával. A következtetlenség tipikus példájára az egyetemi hallgatók számára írt nyelvkönyvekben – alapfokúakban – a „szálloda”/”étterem” c. leckék hozhatók fel. Anyagi okokból valószínűbb, hogy a fiatal tanuló kollégiumban lakik, ahol informális stílusban kommunikál, vagy egy baráti magyar családnál, és akkor megfelelő társadalmi/életkori szerepeket kell megkülönböztetnie, vagy a helyes nyelvi viselkedést az asztalnál. A „szálloda”/”étterem” helyzetek inkább a formális stílussal állnak kapcsolatban és az üzletembereknek írt nyelvkönyvekben kellene bevezetni őket a tanulás kezdeti szakaszában.

Befejezésül még egy megjegyzést szeretnék tenni a nyelvi kommunikáció azon aspektusára vonatkozóan, amelyre a beszédaktusok elmélete vonatkozik, pl. az információ adása és szerzése, parancs – kérés – óhajtás – szándék – sürgetés – engedély – utasítás – megerősítés – tagadás kifejezése, különféle érzelmek kifejezése. Ezek a kommunikációs funkciók hiányoznak a bemutatott táblázatból. Erre

egyrészt a hanglejtést bemutató tankönyvi fejezet, másrészt a pragmatikai, funkcionális konfrontatív szempontú részek adhatnak lehetőséget (Krzeszowski, 1991).

Irodalom

- ARTOWICZ Elzbieta (1991): A magyar nyelv hazai leírásának implikációi a külföldiek oktatásában. Szeged, Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, p. 487-492 (nyomdai előkészítés alatt)
- ÉDER Zoltán - KÁLMÁN Péter – SZILI Katalin (1984): Sajátos rendező elvek a magyar mint idegen nyelv leírásában és oktatásában. Dolgozatok a magyar, mint idegen nyelv és hungarológia köréből. 5. sz.
- ERDŐS József – KOSZMA Imre – PRILESZKY Csilla – UHRMAN György (1979): Színes magyar nyelvkönyv. Budapest, Tankönyvkiadó
- HALL Edward T. (1989) Bezglosny jezyk. (A néma nyelv) Warszawa, Panstwowy Instytut Wydawniczy
- HEGEDŰS Rita (1988): Egy külföldinek írandó magyar nyelvtan elé. Dolgozatok a magyar, mint idegen nyelv és hungarológia köréből. 13. sz.
- HOLÓWKA Teresa (1989): Delicje ciotki Dee. Warszawa, Iskry
- KRZESZOWSKI Tomasz (1991): Gramatyka angielska dla Polakow w cwiczeniach. Warszawa, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe
- SCARRY Richard (1989): Tesz-vesz szótár magyar – angol – német. Debrecen 1989.
- WOJTOWICZ Janina, SZKUTNIK Leszek (1986): Gramatyka polska w dialogach / A Polish Grammar in Dialogues. Warszawa, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 743 p.

TANTERVEK, OKTATÁSI PROGRAMOK

**Humboldt-Universität zu Berlin Fachbereich
Fremdsprachliche Philologien, Seminar für Hungarologie**

Leitung: Prof. Dr. Andor Tarnai, Paul Kárpáti

Wiss. Mitarbeiter (Stand von 1992): Dr. Juliane Brant, Dr. Julia
Graetz, Dr. Renata Kostow, Dr. Klaus Rackebrant,
Dr. Irene Rübberdt

**Studienordnung für den Teilstudiengang Magister Artium
am Seminar für Hungarologie (2. März 1993)**

- gekürzte Fassung -

§ 1 Geltungsbereich

(1) Diese Studienordnung wurde [...] vom Fachbereichsrat Fremdsprachliche Philologien erlassen.

(2) Die Studienordnung regelt Ziel, Inhalt und Aufbau des Teilstudiengangs Magister Artium am Seminar für Hungarologie im Hauptfach und im Nebenfach. Die Studienordnung gilt nur in Verbindung mit der Magisterprüfungsordnung der Humboldt-Universität zu Berlin und den dazugehörigen fachspezifischen Prüfungsanforderungen.

(3) Das Fächerangebot und Kombinationsmöglichkeiten werden durch die Magisterprüfungsordnung der Humboldt-Universität festgelegt. In diesem Rahmen gilt das Prinzip der freien Wahl der Fächer.

(4) Am Seminar für Hungarologie besteht die Möglichkeit, den Teilstudiengang Magister Artium im Hauptstudium finnougriatisch akzentuiert zu absolvieren, und zwar in Abstimmung und Zusammenarbeit mit der Fachvertretung für Finnougriatik (Uralistik) im Finnisch-Ugrischen Seminar der Universität Hamburg.

§ 2 Spezifische Studienvoraussetzungen

(1) Abiturkenntnisse oder ein vergleichbarer Abschluß in Ungarisch sind erforderlich. Nach den Möglichkeiten des Seminars für Hungarologie kann dem Grundstudium ein Propädeutikum über ein oder zwei Semester vorangestellt werden, das für die Regelstudienzeit nicht anzurechnen ist. Vor Aufnahme des Grundstudiums sind nach dem Propädeutikum die entsprechenden Sprachkenntnisse in einem Eignungstest nachzuweisen. Gleiches gilt für Studienbewerber, die sich die Sprachkenntnisse in anderer Weise angeeignet haben.

§ 3 Gliederung des Studiums

(1) Das Magisterstudium gliedert sich in das Grundstudium von vier Semestern mit 40 SWS im Haupt- und 20 SWS im Nebenfach, das mit der Zwischenprüfung abschließt, und in das Hauptstudium von fünf Semestern mit 40 bzw. 20 SWS, das mit der Magisterprüfung abschließt.

Das Lehrangebot am Seminar für Hungarologie erstreckt sich über acht Semester. Teile des 8. Semesters und das 9. Semester sind der Anfertigung der Magisterarbeit und der Ablegung der Fachprüfungen gewidmet.

(2) Empfehlenswerter Bestandteil aller Teilstudiengänge am Seminar für Hungarologie ist ein *Auslandsteilstudium*. Diese vorwiegend sprachpraktisch und geschichtlich/landeskundlich orientierte Studienphase sollte in der Regel während des Grundstudiums absolviert werden und sich über ein Semester erstrecken. Möglichkeiten der Wahrnehmung eines Auslandsteilstudiums im Hauptstudium mit sprach- oder literaturwissenschaftlicher Akzentuierung über einen längeren Zeitraum als ein Semester werden offengelassen.

Im Auslandsteilstudium erworbene Nachweise für Sprachkurse und Lehrveranstaltungen in Sprachwissenschaft, Literaturwissenschaft und Kulturgeschichte/Landeskunde werden, sofern sie mit entsprechenden Lehrveranstaltungen des Seminars für Hungarologie vergleichbar sind, anerkannt. Die Entscheidung darüber trifft der Prüfungsausschuß.

(3) Den Studierenden wird die Teilnahme an den von Universitäten in Ungarn und in anderen finnougriechsprachigen Ländern veranstalteten Hochschulferienkursen bzw. Austauschpraktika in den Semesterpausen empfohlen.

§ 4 Studienziele und -abschlüsse

(1) Das Magisterstudium am Seminar für Hungarologie umfaßt folgende Teilgebiete:

- Sprachpraxis
- Sprachwissenschaft
- Literaturwissenschaft
- Kulturgeschichte/Landeskunde

(2) Die Tätigkeitsfelder des Magister Artium liegen für Hungarologie vor allem in wissenschaftlichen Einrichtungen, im Verlags- und Bibliothekswesen, in den Medien, Museen und Kunststätten, in der Erwachsenenbildung und in den Kulturverwaltungen sowie in der Politik und im Auswärtigen Dienst.

Die Ausbildung im Teilstudiengang Magister Artium am Seminar für Hungarologie soll die Studierenden auf ihre berufliche Tätigkeit unter Berücksichtigung der Veränderungen in der Berufswelt vorbereiten und ihnen die dafür erforderlichen Kenntnisse, Fähigkeiten und Methoden so vermitteln, daß sie zu wissenschaftlicher Arbeit, zu kritischem Denken und zu freiem verantwortlichem, demokratischem und sozialem Handeln befähigt werden.

Ausbildungsziel des Studiums ist die Vermittlung von philologischen Kenntnissen in Sprache und Literatur, von Kenntnissen über Gesellschaft und Kultur Ungarns (bzw. der finnougri-schen Völker), desweiteren die Beherrschung von wissenschaftlichen Arbeitsmethoden, die zur selbständigen Analyse und zur Auseinandersetzung mit den Lehrgegenständen befähigen; die Fähigkeit zur mündlichen und schriftlichen Kommunikation in den Sprachen, die Gegenstand des Studiums sind.

(3) Der Teilstudiengang Magister Artium im Fach Hungarologie integriert die Studieninhalte der Teilgebiete Sprachwissenschaft, Literaturwissenschaft, Kulturgeschichte/Landeskunde und Sprachpraxis. Außer dem Magisterstudium in Hungarologie können auch Sprachkurse in Finnisch sowie Einführungskurse in die obugri-schen Sprachen Ostjakisch und Wogulisch belegt werden.

(4) Alle an der Humboldt-Universität immatrikulierten Studierenden sind verpflichtet, im Laufe ihres Studiums nach eigener Wahl im Rahmen der Dispositionsstunden insgesamt 6 SWS im *Studium generale* zu belegen. Es werden nur die Veranstaltungen anerkannt, die im Vorlesungsverzeichnis dafür ausgewiesen sind und die keine Spezialisierung innerhalb der eigenen

Fachrichtung darstellen. Entsprechend den Studienzielen am Seminar für Hungarologie und den späteren Berufsanforderungen an den Absolventen wird empfohlen, das Studium generale in der Philosophie, Theologie, Ökologie, Ethnographie, Ästhetik, Kunst- und Kulturwissenschaft, Geschichte, Allgemeinen Sprach- bzw. Literaturwissenschaft oder der Computerwissenschaft zu absolvieren.

(5) Das Studium des Teilstudiengangs Magister Artium am Seminar für Hungarologie ermöglicht den Hochschulabschluß Magister Artium mit Hungarologie als Hauptfach und Magister Artium mit Hungarologie als Nebenfach.

§ 5 Studieninhalte

(1) Am Seminar für Hungarologie werden die folgenden Studieninhalte in vier Teilgebieten vermittelt:

Sprachpraxis:

- Kurse zum Erwerb von lexikalisch-grammatischen Kenntnissen und zur Entwicklung von Sprachkönnen (Hören, Sprechen, Schreiben, Lesen und Übersetzen)

Sprachwissenschaft:

- Einführung in die Hungarologie sowie in die Methoden des sprachwissenschaftlichen Arbeitens

- Gegenwartssprache mit den Teildisziplinen Phonetik/Phonologie, Morphologie, Syntax, Lexikologie

- Sprachgeschichte

- Sprachvergleich Fremdsprache-Deutsch

- Textlinguistische und stilistische sowie soziolinguistische Fragen der Gegenwartssprache

- Phonetische, grammatische und lexikalische Spezifika der Umgangssprache

- Moderne Methoden und Theorien der Linguistik in Anwendung auf das Studienfach

Literaturwissenschaft:

- Einführung in die Hungarologie sowie in die Methoden des literaturwissenschaftlichen Arbeitens

- Literaturgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart nach Gattungen und nach literaturgeschichtlichen Hauptperioden

- Textanalysen (Prosa, Drama, Lyrik)
- Literaturtheorie und moderne literaturwissenschaftliche Methoden
- Ungarisch-deutsche literarische Wechselbeziehungen und Rezeptionsprobleme

Kulturgeschichte/Landeskunde:

- Kulturgeschichte des Landes und des Volkes
- Landeskundliche Probleme aus Geographie, Politik, Ökonomie, Kultur und Kunst

(2) Die Vermittlung der Studieninhalte erfolgt in Vorlesungen (V), Vorlesungen mit seminaristischen Zügen (V/S), Proseminaren (PS), Hauptseminaren (HS) und Sprachkursen (SK). Die Ausbildung vollzieht sich außerdem durch die individuelle Vor- und Nachbereitung von Lehrveranstaltungen durch die Studierenden sowie durch die selbständige Erarbeitung geeigneter Gebiete auf der Grundlage der in den Lehrveranstaltungen vermittelten Kenntnisse und Fertigkeiten.

§ 6 Ablauf des Studiums

(1) Zu Beginn des Studiums am Seminar für Hungarologie ist eine zu testierende Studienfacheinweisung wahrzunehmen.

Bis auf die Dispositionsstunden sind alle im folgenden angegebenen Lehrveranstaltungen als Pflicht- bzw. Wahlpflichtveranstaltungen zu belegen. Die spezifischen Themenstellungen der Lehrveranstaltungen sind im Vorlesungsverzeichnis angegeben. Die Themen der Hauptseminare wechseln in der Regel von Studienjahr zu Studienjahr.

Die zur Disposition angeführten Lehrveranstaltungen liegen in der Wahl der Studierenden. In diesem Rahmen können auch Lehrveranstaltungen außerhalb des hungarologisch-finnougristischen Angebots belegt werden. Die im folgenden angeführten Angaben orientieren sich an den Anforderungen der Zwischenprüfung und der Magisterprüfung.

**(2) Teilstudiengang Magister Artium mit Hungarologie als Hauptfach
(80 SWS)**

1. Grundstudium	(40 SWS)
1.1. Sprachpraxis	(18 SWS)
Kommunikationskurs	(6 SWS)
Grammatikkurs	(6 SWS)
Praktischer Phonetikkurs	(2 SWS)
Lexikkurs	(1 SWS)
Textkurs	(2 SWS)
2. finnisch-ugrische Sprache	(1 SWS)

Je nach der sprachlichen Kompetenz des Studierenden können weitere Sprachkurse belegt bzw. Sprachkurse erlassen werden.

1.2. Sprachwissenschaft	(6 SWS)
Vorlesung oder Proseminar zur Einführung in die Hungarologie (gemeinsam mit der Literaturwissenschaft; insgesamt 2 SWS)	(1 SWS)
Vorlesung oder Proseminar zu Einführung in die Methoden des sprachwissenschaftlichen Arbeitens	(1 SWS)
Einführungsvorlesungen und/oder Proseminare in Phonetik/Phonologie, Morphologie, Syntax, Lexikologie	(4 SWS)
1.3. Literaturwissenschaft	(6 SWS)
Vorlesung oder Proseminar zur Einführung in die Hungarologie (gemeinsam mit der Sprachwissenschaft; insgesamt 2 SWS)	(1 SWS)
Vorlesung oder Proseminar zur Einführung in die Methoden des literaturwissenschaftlichen Arbeitens	(1 SWS)
Einführungsvorlesungen und/oder Proseminare:	
Literaturgeschichte von den Anfängen bis zum 19. Jahrhundert	(2 SWS)
Literaturgeschichte des 20. Jahrhunderts	(2 SWS)
1.4. Kulturgeschichte/Landeskunde	(2 SWS)
Einführungsvorlesung oder Proseminar	(2 SWS)
1.5. Lehrveranstaltungen zur Disposition	(8 SWS)

2. Hauptstudium

(40 SWS)

Im Hauptstudium erfolgt nach Wahl der Studierenden eine Akzentuierung des Studiums auf die Sprach- oder Literaturwissenschaft. Im Akzentuierungsfach wird auch die Magisterarbeit geschrieben.

- 2.1. Sprachpraxis (10 SWS)
 - Diskussionskurs (4 SWS)
 - Übersetzungskurs (2 SWS)
 - Textkurs (4 SWS)
 - Sprachkurse zur Disposition nach aktuellem Angebot,
u.a. Lesen, Übersetzen, Lexik.

Bei finnougriestisch-sprachwissenschaftlicher Akzentuierung ist außer der Einführung in eine 2. noch ein Einführungskurs in eine 3. finnisch-ugrische Sprache zu belegen.

- 2.2. Sprachwissenschaft (8 SWS, bei sprachwissenschaftlicher Akzentuierung 12 SWS)

Hauptseminare und/oder Vorlesungen:

- Einführung in die Finnougriestik (2 SWS)
- Sprachgeschichte (2 SWS)
- Sprachvergleich Fremdsprache-Deutsch (2 SWS)
- Weitere Lehrveranstaltungen nach dem
aktuellen Angebot am Seminar für
Hungarologie (2 bzw. 6 SWS)

- 2.3. Literaturwissenschaft (8 SWS, bei literaturwissenschaftlicher Akzentuierung 12 SWS)

Hauptseminare und/oder Vorlesungen:

- Literaturgeschichte von den Anfängen
bis zum 19. Jahrhundert (2 SWS)
- Literaturgeschichte des 20. Jahrhunderts (2 SWS)
- Ungarisch-deutsche literarische
Wechselbeziehungen (2 SWS)

**Weitere Lehrveranstaltungen nach dem
aktuellen Angebot am Seminar für
Hungarologie**

(2 bzw. 6 SWS)

- 2.4. Kulturgeschichte/Landeskunde (2 SWS)
Hauptseminar und/oder Vorlesung
nach aktuellem Angebot (2 SWS)

- 2.5. Lehrveranstaltungen zur Disposition (8 SWS)

**(3) Teilstudiengang Magister Artium mit Hungarologie als *Nebenfach*
(40 SWS)**

1. G r u n d s t u d i u m (20 SWS)
1.1. Sprachpraxis (12 SWS)
Kommunikationskurs (4 SWS)
Grammatikkurs (4 SWS)
Praktischer Phonetikkurs (1 SWS)
Lexikkurs (2 SWS)
Textkurs (1 SWS)

Je nach der sprachlichen Kompetenz des Studierenden können weitere Sprachkurse belegt bzw. Sprachkurse erlassen werden.

- 1.2. Sprachwissenschaft (4 SWS)
Einführungsvorlesungen und/oder Proseminare in
Phonetik/Phonologie, Morphologie, Syntax, Lexikologie(4 SWS)
1.3. Literaturwissenschaft (4 SWS)
Einführungsvorlesungen und/oder Proseminare:
Literaturgeschichte von den Anfängen
bis zum 19. Jahrhundert (2 SWS)
Literaturgeschichte des 20. Jahrhunderts (2 SWS)

2. Hauptstudium (20 SWS)

Im Hauptstudium des Nebenfaches besteht die Möglichkeit der Ausrichtung des Studiums nach Wahl der Studierenden entweder auf die Sprachwissenschaft oder die Literaturwissenschaft. Auf dem gewählten Gebiet sind 8 SWS, davon ein Hauptseminar (mit Leistungsnachweis), zu belegen.

- 2.1. Sprachpraxis (8 SWS)
 - Diskussionskurs (4 SWS)
 - Textkurs (3 SWS)
 - Übersetzungskurs (1 SWS)

- 2.2. Sprachwissenschaft (8 SWS)

Hauptseminare und/oder Vorlesungen:

- Einführung in die Finnougristik (2 SWS)
- Sprachgeschichte (2 SWS)
- Sprachvergleich Fremdsprache-Deutsch (2 SWS)
- Weitere Lehrveranstaltungen nach dem aktuellen Angebot am Seminar für Hungarologie (2 SWS)

oder Literaturwissenschaft (8 SWS)

Hauptseminare und/oder Vorlesungen:

- Literaturgeschichte von den Anfängen bis zum 19. Jahrhundert (2 SWS)
- Literaturgeschichte des 20. Jahrhunderts (2 SWS)
- Ungarisch-deutsche literarische Wechselbeziehungen (2 SWS)
- Lehrveranstaltung(en) der Kulturgeschichte nach dem aktuellen Angebot am Seminar für Hungarologie (2 SWS)

- 2.4. Lehrveranstaltungen zur Disposition (4 SWS)

§ 7 Studienfachberatung

(1) Die Studienfachberatung am Seminar für Hungarologie ist Teil der Ausbildung. Sie berät über Studienmöglichkeiten, Studienbedingungen, Studiengänge, Studienablauf und Studientechniken. Die Studienfachberatung richtet sich insbesondere an Studienanfänger, Fachwechsler sowie Hochschulwechsler und begleitet die Studierenden durch das gesamte Studium. Die Beratung geht bis zur Gestaltung individueller Studienpläne.

(2) Studienfachberatungen am Seminar für Hungarologie werden rechtzeitig vor Vorlesungsbeginn sowie in regelmäßigen Sprechstunden im Laufe des Semesters angeboten. Die Beratung für Studienanfänger ist obligatorisch und wird durch eine Bescheinigung ausgewiesen.

Die Studienfachberatung bietet neben Einzelfachberatungen auch Einführungs- und Informationsveranstaltungen zu Semesterbeginn an.

Außerdem wird eine Studienfachberatung besonders bei der Entscheidung für den Studiengang nach Abschluß des Grundstudiums, bei der Vorbereitung auf Prüfungen, beim Abweichen vom vorgeschlagenen Studienablauf sowie beim Studiengang- oder Hochschulwechsel empfohlen.

(3) Darüber hinaus stehen den Studierenden der Hochschulelehrer und von ihm beauftragte wissenschaftliche Mitarbeiter zu speziellen Fragen der Studienfachberatung zur Verfügung.

§ 8 Inkrafttreten

Diese Ordnung tritt am Tage nach ihrer Veröffentlichung im Amtlichen Mitteilungsblatt der HUB in Kraft.

Anlage

Fachspezifische Prüfungsanforderungen für die Magisterteilstudiengänge am Seminar für Hungarologie

(a) Teilstudiengang Hungarologie als 1. oder 2. Hauptfach

1. Besondere Studienanforderungen

Sofern einfache kommunikative Kompetenz (z.B. Abschluß eines Grundkurses) in Ungarisch nicht nachgewiesen werden kann, kann dem Grundstudium ein Propädeutikum zum Spracherwerb von maximal 2 Semestern vorangestellt werden.

2. Grundstudium

Nachweis eines ordnungsgemäßen Fachstudiums im Umfang von 40 SWS entsprechend der Studienordnung.

3 Leistungsnachweise:

- (1) Sprachpraxis: Beherrschung von Lexik und Grammatik (Klausur, 90 Min.)
- (2) Sprachwissenschaft: Einführung in die Methoden des sprachwissenschaftlichen Arbeitens (Beleg)
- (3) Literaturwissenschaft: Einführung in die Methoden des literaturwissenschaftlichen Arbeitens (Beleg)

3. Anforderungen der Zwischenprüfung

- Sprachwissenschaft (studienbegleitend nach dem Besuch der betreffenden Lehrveranstaltung):

Phonetik: mündliche Prüfung (ca. 20 Min.)

Lexikologie: mündliche Prüfung (ca. 20 Min.)

Morphologie/Syntax: Klausur (90 Min.)

Als Blockprüfung nach dem 4. (frühestens nach dem 3.) Semester:

- Sprachpraxis:

- (1) schriftliche Prüfung: Aufsatz zu einem von drei vorgegebenen Themen (120 Min.)

- (2) mündliche Prüfung (ca. 20 Min.)

- Literaturwissenschaft: mündliche Prüfung (ca. 20 Min.)

- Kulturgeschichte/Landeskunde: mündliche Prüfung (ca. 20 Min.)

4. Hauptstudium

Nachweis eines ordnungsgemäßen Fachstudiums im Umfang von 40 SWS entsprechend der Studienordnung.

Im Hauptstudium besteht die Möglichkeit der sprachwissenschaftlichen oder literaturwissenschaftlichen Akzentuierung.

Die Absolvierung eines finnougriestisch akzentuierten Hauptstudiums ist in Abstimmung und Zusammenarbeit mit der Fachvertretung für Finnougriestik (Uralistik) im Finnisch-Ugrischen Seminar der Universität Hamburg möglich.

Im Akzentuierungsbereich des 1. Hauptfaches ist die Magisterarbeit zu schreiben.

Es sind 6 Leistungsnachweise zu erbringen:

- (1) Sprachpraxis: Klausur (Aufsatz und Übersetzung in die Fremdsprache je 90 Min.)
- (2) Einführung in die Finnougriestik (Beleg)
- (3) 1 Hauptseminarschein in der Sprachwissenschaft
- (4) 1 Hauptseminarschein in der Literaturwissenschaft
- (5) 1 Hauptseminarschein im Akzentuierungsfach (Sprach- oder Literaturwissenschaft)

5. Anforderungen der Abschlußprüfung

Bei der Meldung zur Magisterprüfung gibt der Kandidat mindestens drei Schwerpunkte (Wahlgebiete) in der Sprachwissenschaft und der Literaturwissenschaft sowie das Sachgebiet (Thema) der Magisterarbeit an.

Die Magisterprüfung besteht aus der schriftlichen Abschlußarbeit im (ersten) Hauptfach (Magisterarbeit) sowie aus einer Klausur und einer mündlichen Prüfung in jedem Prüfungsfach (Sprach- und Literaturwissenschaft). Die mündliche Prüfung ist nach den bestandenen Klausuren abzulegen.

(1) Klausuren

In den Klausuren soll der Kandidat nachweisen, daß er in begrenzter Zeit ein wissenschaftliches Problem seines Faches erörtern kann. Die Dauer der Klausuren beträgt 180 Min. Die Klausuren werden jeweils in den von den Studierenden angegebenen Schwerpunkt- bzw. Wahlgebieten geschrieben. Die Themen für die Klausuren werden von dem für das Fach zuständigen Mitglied der Prüfungs-

kommission gestellt. Die Reihenfolge der Klausuren wird vom Prüfungsausschuß des ersten Hauptfaches festgelegt.

(2) Mündliche Prüfung

In der mündlichen Prüfung soll der Kandidat nachweisen, daß er in der Lage ist, wissenschaftliche Probleme in angemessener Form zu erörtern und Lösungsvarianten überzeugend vorzutragen. Gegenstand dieser Prüfungen sind daher vorrangig die von ihm gewählten Schwerpunktgebiete (Wahlgebiete), doch muß von ihm auch der Nachweis von Grund- und Überblickskenntnissen in den Studienfächern verlangt werden.

Die mündliche Prüfung hat insgesamt eine Dauer von 60 Min., davon ist je eine halbstündige Prüfung in der Sprachwissenschaft und in der Literaturwissenschaft zu absolvieren. Die mündlichen Prüfungen sind mindestens zur Hälfte in der Fremdsprache durchzuführen. Ohne den Nachweis ausreichender Kenntnis des Ungarischen ist ein Bestehen dieser Prüfung nicht möglich.

Inhaltliche Prüfungsanforderungen

(1) Sprachpraxis

Sichere Beherrschung der ungarischen Gegenwartssprache (ihrer Aussprache, Grammatik, Lexik und stilistischen Verwendung); Grundkenntnisse in einer zweiten finnisch-ugrischen Sprache.

(2) Sprachwissenschaft

Kenntnis des phonetisch-phonologischen, morphologischen, syntaktischen und lexikalischen Systems der ungarischen Gegenwartssprache und der Regeln ihres Funktionierens. Fähigkeit, grammatische und funktional-semantische Kategorien, syntaktische Konstruktionen und Nominationsweisen hinsichtlich ihrer Rolle im System und Funktionieren des Ungarischen und im Vergleich mit dem Deutschen zu interpretieren. Grundkenntnisse in der vergleichenden Finnougristik. Überblick über die Geschichte der ungarischen Sprache und die Fähigkeit, Erscheinungen der Gegenwartssprache in ihrer Entwicklung zu verstehen und zu

erklären. Kenntnis wichtiger linguistischer Beschreibungsmodelle und -methoden sowie die Fähigkeit ihrer Anwendung auf einem selbstgewählten Gebiet.

(3) Literaturwissenschaft

Überblick über die geschichtliche Entwicklung der ungarischen Literatur seit ihren Anfängen, wobei die Kenntnis eines Werkekanons (Leseliste) vorausgesetzt wird. Fähigkeit, wichtige Werke der ungarischen Literatur mit Hilfe literaturwissenschaftlicher Methoden formal und inhaltlich zu analysieren sowie in bezug auf ihre geschichtliche Rezeption zu interpretieren. Kenntnis literaturwissenschaftlicher Methoden und Theorien sowie die Fähigkeit ihrer Anwendung auf die Analyse ungarischer literarischer Texte aller Gattungen. Kenntnis der wichtigsten Fakten der Geschichte und der Kulturgeschichte Ungarns sowie wesentlicher Probleme der Gegenwart.

(4) Wahlgebiete

Gründliche Kenntnisse in je zwei Wahlgebieten der Sprachwissenschaft und der Literaturwissenschaft, wobei die Wahlgebiete die historische und systematische Breite des jeweiligen Prüfungsbereichs angemessen berücksichtigen müssen, aber nicht dem Thema der Magisterarbeit entsprechen dürfen.

(b) Teilstudiengang Hungarologie als Nebenfach

1. Besondere Studienanforderungen

Es gelten die gleichen Anforderungen wie im Hauptfach.

2. Grundstudium

Nachweis eines ordnungsgemäßen Fachstudiums im Umfang von 20 SWS entsprechend der Studienordnung.

1 Leistungsnachweis in der Sprachpraxis: Beherrschung von Lexik und Grammatik (Klausur, 90 Min.)

3. Anforderungen der Zwischenprüfung

- Sprachwissenschaft (studienbegleitend nach der betreffenden Lehrveranstaltung:

Morphologie/Syntax (Klausur, 90 Min.)

- Sprachpraxis (frühestens nach dem 2. Fachsemester): mündliche Prüfung (ca. 20 Min.)

- Literaturwissenschaft (frühestens nach dem 2. Fachsemester): mündliche Prüfung (ca. 20 Min.)

4. Hauptstudium

Nachweis eines ordnungsgemäßen Fachstudiums im Umfang von 20 SWS entsprechend der Studienordnung.

Im Hauptstudium des Nebenfaches besteht die Möglichkeit der Ausrichtung des Studiums entweder auf die Sprachwissenschaft oder die Literaturwissenschaft. Auf dem gewählten Gebiet sind 8 SWS, davon ein Hauptseminar (mit Leistungsnachweis), zu belegen.

Es sind 3 Leistungsnachweise zu erbringen:

(1) Sprachpraxis: Klausur (Übersetzung in die Fremdsprache, 90 Min.)

(2) Einführung in die Finnougristik (Beleg)

(3) 1 Hauptseminarschein je nach Ausrichtung des Studiums in der Sprachwissenschaft oder Literaturwissenschaft

5. Anforderungen der Abschlußprüfungen

Bei der Meldung zur Magisterprüfung gibt der Kandidat je nach Ausrichtung seines Studiums mindestens drei Schwerpunkte (Wahlgebiete) in der Sprachwissenschaft oder Literaturwissenschaft an.

Die Magisterprüfung besteht aus einer Klausur und einer mündlichen Prüfung.

(1) *Klausur*

In der Klausur soll der Kandidat nachweisen, daß er in begrenzter Zeit ein wissenschaftliches Problem seines Faches erörtern kann. Die Dauer der Klausur

beträgt 180 Min. Die Klausur wird jeweils in dem von dem Studierenden angegebenen Schwerpunkt- bzw. Wahlgebieten geschrieben. Die Themen für die Klausuren werden von dem für das Fach zuständigen Mitglied der Prüfungskommission gestellt.

(2) Mündliche Prüfung

In der mündlichen Prüfung soll der Kandidat nachweisen, daß er in der Lage ist, wissenschaftliche Probleme in angemessener Form zu erörtern und Lösungsvarianten überzeugend vorzutragen. Gegenstand der Prüfung sind daher vorrangig die von ihm gewählten Schwerpunktgebiete (Wahlgebiete), doch muß von ihm auch der Nachweis von Grund- und Überblickskenntnissen verlangt werden.

Die mündliche Prüfung hat insgesamt eine Dauer von 30 Min. und ist mindestens zur Hälfte in der Fremdsprache durchzuführen. Ohne den Nachweis ausreichender Kenntnis des Ungarischen ist ein Bestehen dieser Prüfungen nicht möglich.

Inhaltliche Prüfungsanforderungen

(1) Sprachpraxis

Weitgehend sichere Beherrschung der ungarischen Gegenwartssprache (ihrer Aussprache, Grammatik und Lexik).

(2) Die Anforderungen in der Sprach- und Literaturwissenschaft entsprechen je nach der Spezialisierung denen im Hauptfach.

Institut für Finnougristik der Ludwig-Maximilians-Universität München

Leitung: Prof. Dr. Ingrid Schellbach-Kopra

Wiss. Mitarbeiter: Dr. Hartmut Katz, Dr. Eberhard Winkler

Lektoren: Dr. Tibor Szűcs, Ilmari Hovila M. A.

Das Münchener Institut für Finnougristik wurde 1965 gegründet, nachdem bereits seit den fünfziger Jahren Lehrveranstaltungen in diesem Wissenschaftsbereich stattgefunden hatten. Entsprechende Institute gibt es in Deutschland derzeit noch in Göttingen und Hamburg.

Gegenstand des Studiums der Finnougristik sind Sprache und Kultur der Völker der finnisch-ugrischen Sprachfamilie, also der Finnen, Esten, Lappen, Ungarn und weiterer zehn meist kleinerer Völkerschaften, die auf dem Territorium der Sowjetunion z.T. in eigenen Autonomen Republiken (z.B. Mordwinen, Tscheremissen) oder Nationalen Kreisen (z.B. Ostjaken und Wogulen) leben, z.T. aber auch schon im Aussterben sind (Liven, Woten). In Vorlesungen und Seminarübungen werden Methoden, Ergebnisse und Probleme folgender Themenbereiche behandelt: Synchrone Grammatik finnisch-ugrischer Einzelsprachen; Literatur, Folklore, Ethnologie, Geschichte der finnisch-ugrischen Völker; Historisch-vergleichende finnisch-ugrische Sprachwissenschaft und finnisch-ugrische Sprachgeschichte. Zur praktischen Erlernung des Finnischen und Ungarischen stehen je ein finnisches und ungarisches Lektorat zur Verfügung. Anfänger- und Fortgeschrittenenkurse finden jedes Semester statt. Die Lektoren erteilen u. a. auch landeskundlichen Unterricht.

Mit dem Wechsel des Lehrstuhlinhabers 1990 kam es zu einer Erweiterung des Lehr- und Forschungsangebotes, indem nunmehr auch ein praxisorientiertes Studium der Finnougristik möglich ist, mit Schwerpunkt auf den Bereichen der finnischen und ungarischen Belletristik, der Folkloristik, der Phraseologie und der Lexikographie des Finnischen und Ungarischen, der Völkerkunde der einzelnen finnisch-ugrischen Völker sowie der speziellen Problematik des Übersetzens aus einer finnisch-ugrischen Sprache ins Deutsche.

Besondere Verdienste hat das Münchner Institut auf dem Gebiet der Erforschung der obugrischen Sprachen, des Ostjakischen und des Wogulischen, die jenseits des Ural am Ob gesprochen werden und gemeinsam mit dem Ungarischen den Zweig der obugrischen Sprachen bilden.

Unter Einbeziehung der ebenfalls verwandten samojedischen Sprachen versteht sich die Finnougristik heute als Uralistik. In der Erforschung des Samojedischen verfügt München über eine bekannte und anerkannte Tradition, die ebenso wie die von Lehre und Forschung der kleineren ostseefinnischen Sprachen fortgesetzt wird.

Die Institutsbibliothek sammelt einschlägige Literatur in den Fachgebieten Linguistik, Volksdichtung, Geschichte und Ethnographie sowie Belletristik. Die Bestände umfassen z. Zt. ca. 8000 Bände. Der Verfasserkatalog ist alphabetisch, der Standortkatalog nach Sprachen und Sachgruppen geordnet; letzterer ist nicht allgemein zugänglich.

Die Bibliothek ist mit Seminarkarte zugänglich und unentgeltlich benutzbar, grundsätzlich eine Präsenzbibliothek, geöffnet von 9.00-13.00 Uhr und von 13.00-19.00 Uhr während des Semesters, in den Semesterferien von 9.00-13.00 Uhr, im August geschlossen.

In der Bibliothek sind Arbeitsplätze vorhanden.

Das Institut für Finnougristik publiziert zwei Monographiereihen:

1. Finnisch-Ugrische Bibliothek (im Rahmen der Münchener Universitätsschriften), herausgegeben von G. Ganschow.

2. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, herausgegeben von I. Schellbach-Kopra, G. Ganschow und K. Nehring. Im Rahmen dieser Reihe erscheinen folgende Serien:

Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn (20 Bde, abgeschlossen)

Serie C: Miscellanea

Frau Prof. Dr. Ingrid Schellbach-Kopra, die Leiterin des Instituts, ist Mitglied der Finnischen Literaturgesellschaft und der Finnisch-Ugrischen Gesellschaft (beide Helsinki). Sie ist verantwortliche Herausgeberin des „Jahrbuchs für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen“ (Helsinki) und Mitherausgeberin und zuständige Redakteurin der Abteilung Rezensionen der Zeitschrift „Finnisch-Ugrische Forschungen“ (Helsinki).

Muster einer Studienordnung der Ludwig-Maximilians-Universität München für das Fach Finnougristik für das Studium zum Erwerb des akademischen Grades eines Magister Artium (M.A.)

(Studienordnung Magister Finnougristik)

- gekürzte Fassung -

I. Allgemeine Bestimmungen

§ 1

Geltungsbereich

Diese Studienordnung regelt auf der Grundlage der Ordnung für den Erwerb des akademischen Grades eines Magister Artium (M.A.) an der Ludwig-Maximilians-Universität München (Magisterprüfungsordnung) vom 25. Juni 1986 (KMB1 II S. 268) und der Zwischenprüfungsordnung der Ludwig-Maximilians-Universität München für den Magisterstudiengang (Magister-ZwPO) vom 10. Oktober 1988 (KMB1 II 1989 S.2), jeweils in der derzeit geltenden Fassung, Ziele, Inhalte, Aufbau und Verlauf des Studiums für den Erwerb des akademischen Grades eines M.A. an der Universität München im Studienfach Finnougristik als Haupt- und Nebenfach.

§ 2

Studienbeginn

Das Haupt- und das Nebenfachstudium im Fach Finnougristik kann sowohl im Winter- als auch im Sommersemester begonnen werden.

§ 3

Studiendauer, Studienpläne

(1) 1) Die Regelstudienzeit setzt sich zusammen aus einer reinen Studienzeit von 8 Semestern und der Zeit für die Magisterprüfung. 2) Die Studentin / Der Student soll sich nach achtsemestrigem Studium so rechtzeitig zur Magisterprüfung melden, daß sie/er die schriftliche Hausarbeit im neunten Semester abschließen und im unmittelbaren Anschluß daran die Klausur und die mündlichen Prüfungen ablegen kann.

§ 4

Studienvoraussetzungen

(1) 1) Für die Zulassung gelten die allgemeinen Vorschriften über die Zulassung zum Hochschulstudium. 2) Bewerber mit fachgebundener Hochschulreife können nur dann zugelassen werden, wenn sie aufgrund ihrer fachgebundenen Hochschulreife für das Magisterstudium im Fach Finnougristik immatrikuliert werden können.

(2) 1) Studenten, die vor Studienantritt noch nicht über die bei der Zulassung zur Magisterprüfung nachzuweisenden Lateinkenntnisse verfügen, wird empfohlen, diese möglichs im Verlauf des Grundstudiums zu erwerben. 2) Daneben sind zum Studium der Finnougristik Russischkenntnisse wünschenswert.

§ 6

Allgemeine Studienziele und Studieninhalte

(1) Das Studium der Finnougristik soll fundierte Kenntnisse im Fach vermitteln sowie die Fähigkeit, diese Kenntnisse wissenschaftlich zu reflektieren.

(2) Der Student der Finnougristik soll sich mit den grundlegenden Erkenntnissen seines Faches auseinandersetzen, sich detailliertes Fachwissen aneignen, die verschiedenen gebräuchlichen wissenschaftlichen Methoden kennen-

und handhaben lernen und so die Fähigkeit zu selbständiger wissenschaftlicher Arbeit, orientiert am jeweils aktuellen Forschungsstand des Faches, erwerben.

(3) Der Student muß einschlägige Sprachkenntnisse erwerben.

§ 7

Haupt- bzw. Nebenfachstudium

1) Das Studium der Finnougristik ist im Magisterstudiengang im Haupt- und Nebenfach möglich. 2) Der Kandidat kann daneben als Haupt- beziehungsweise Nebenfach ein Fach wählen, das in den in § 1 der Magisterprüfungsordnung genannten Fakultäten vertreten und in dem Anhang der Magisterprüfungsordnung aufgeführt ist. 3) Aus anderen Fakultäten kann das Nebenfach nur in Ausnahmefällen gewählt werden.

§ 8

Studienabschnitte

Das Studium gliedert sich im Hauptfach in ein viersemestriges Grundstudium, das mit der Zwischenprüfung abgeschlossen wird, und in ein viersemestriges Hauptstudium, an das sich die Magisterprüfung anschließt.

§ 9

Lehrveranstaltungsarten, Unterrichtsformen

Die Ziele und Inhalte des Studiums werden in folgenden Lehrveranstaltungsarten bzw. Unterrichtsformen vermittelt:

- Vorlesungen (V)
- Proseminare (PS)
- Kolloquien (K)
- Hauptseminare (HS)

- Sprachkurse (SK)
- wissenschaftliche Übungen (Ü)

§ 10

Prüfungen

(1) Die Zwischenprüfung wird nach Maßgabe der Magister-ZwPO abgelegt.

(2) Die Magisterprüfung wird nach Maßgabe der Magisterprüfungsordnung abgelegt. Sie umfaßt die Prüfungsteile:

- Schriftliche Hausarbeit (Hauptfach)
- Klausurarbeit (Hauptfach)
- Mündliche Prüfungen im Hauptfach und in zwei Nebenfächern.

(3) Die Regelungen für die Prüfungen, insbesondere über die bei der Meldung zu den Prüfungen einzuhaltenden Fristen und die Wiederholungsmöglichkeiten ergeben sich aus der jeweiligen Prüfungsordnung.

II. Hauptfachstudium

§ 12

Aufbau und Ziele

(1) 1) Das Hauptfachstudium gliedert sich in

- Grundstudium (1-4. Fachsemester) und
- Hauptstudium (5-8. Fachsemester).

(2) 1) Im Grundstudium wird inhaltlich und methodisch in das wissenschaftliche Arbeiten und in die verschiedenen Teilbereiche der Finnougristik eingeführt; es werden fundierte Überblickskenntnisse und erste Spezialkenntnisse im Fach Finnougristik vermittelt. 2) Darüber hinaus sind nach § 53 (1), 3 der ZwPO entsprechende Sprachkenntnisse im Finnischen bzw. Ungarischen zu erwerben und nachzuweisen.

(3) 1) Das Hauptstudium dient der Erweiterung und Vertiefung der im Grundstudium erworbenen Fähigkeiten und Kenntnisse. 2) Erst in dieser Phase des Studiums ist es sinnvoll, eine stärkere Spezialisierung auf ein Teilgebiet des Faches ins Auge zu fassen.

§ 13

Studienumfang

Die Gesamtzahl der Semesterwochenstunden (SWS) und Lehrveranstaltungen beträgt nach Maßgabe der Lehrveranstaltungen gemäß § 15 etwa

- im Grundstudium etwa 28 SWS
- im Hauptstudium etwa 28 SWS
- insgesamt etwa 56 SWS

§ 14

Studieninhalte und Teilbereiche der Finnougristik

- (1) Angeboten werden nach Möglichkeit folgende Teilbereiche und Studieninhalte:
1. Sprachwissenschaft
 - a) Synchrone Grammatik finnisch-ugrischer Einzelsprachen.
 - b) Historisch-vergleichende finnisch-ugrische Sprachwissenschaft und finnisch-ugrische Sprachgeschichte.
 2. Literaturwissenschaft
 - a) finnische Literatur
 - b) ungarische Literatur
 - c) Literatur der kleineren finnisch-ugrischen Völker
 3. Kulturanthropologie
 - a) Volkskunde und Folkloristik der finnisch-ugrischen Völker
 - b) Ethnologie der finnisch-ugrischen Völker

4. Wissenschaftsgeschichte und fachbezogene Methodik
5. Sprachkenntnisse in finnisch-ugrischen Hauptsprachen (Finnisch bzw. Ungarisch).

(2) 1) Ausdrücklich wird darauf hingewiesen, daß es sich bei der Auflistung in Absatz 1 nicht um eine Klassifikation im strengen Sinne handelt. 2) Die in Absatz 1 getrennt aufgeführten Studieninhalte können sich daher im Rahmen einzelner Lehrveranstaltungen überschneiden.

§ 15

Studienplan

Die Studieninhalte und die Gliederung des Studiums im Hauptfach sind im einzelnen in folgender Übersicht (Studienplan) zusammengestellt:

Empfehlung für Semester	Lehrveranstaltung	Zahl der SWS	Veranstaltung	Pflicht/Wahlpflicht
1-2	Einführung in die Finnougristik I, II	4	Einf.	P
1-4	Vorlesungen	8	VL	WP
1	Proseminar: Einführung in die allg. Sprachwissenschaft	2	PS	P
2-3	Proseminare	4	PS	WP
1-4	Wiss. Übungen	10	Ü	WP

P	6
WP	<u>22</u>
	28

Empfehlung für Semester	Lehrveranstaltung	Zahl der SWS	Veranstaltung	Pflicht/ Wahlpflicht
5-6	Hauptseminare	4	HS	WP
5-8	Vorlesungen	8	VL	WP
5-8	Wiss. Übungen	12	Ü	WP
7-8	Kolloquien	4	K	WP

WP 28.

§ 16

Verteilung der Leistungsnachweise

- (1) Die Anzahl der notwendigen Leistungsnachweise für die Zulassung zu den Prüfungen im Hauptfach ist in der Magister-ZwPO beziehungsweise in der Magisterprüfungsordnung geregelt.
- (2) 1) Im Grundstudium sind nach § 53 (1) der ZwPO Leistungsnachweise über die erfolgreiche Teilnahme an folgenden Lehrveranstaltungen zu erwerben:
 1. Nachweis der erfolgreichen Teilnahme an der „Einführung in die Finnougristik“;
 2. Nachweis der erfolgreichen Teilnahme an zwei Proseminaren (davon eines aus dem Bereich der Sprachwissenschaft);
 3. Nachweis der Teilnahme an einem Einführungskurs in die allgemeine Sprachwissenschaft.
 4. Sprachkenntnisse des Finnischen und Ungarischen (in einer der beiden Sprachen gute Kenntnisse, in der jeweils anderen mindestens Lesekenntnisse/Textverständnis), nachzuweisen durch eine schriftliche Prüfung (Dauer 2 Stunden) und eine mündliche Prüfung (Dauer ca. 30 Min.).

- (3) Im Hauptstudium sind zwei Hauptseminarscheine zu erwerben. Voraussetzung für die Teilnahme an einem Hauptseminar ist der Nachweis der erfolgreich abgelegten Zwischenprüfung.
- (4) Der Erwerb weiterer Leistungsnachweise im Grund- und Hauptstudium auf freiwilliger Basis wird empfohlen.

III. Nebenfachstudium

§ 17

Aufbau, Ziele, Studieninhalte und Studienumfang

(1) 1) Das Studium soll einen Überblick über die Hauptgebiete der Finnougristik vermitteln. 2) Hinsichtlich der Studieninhalte gilt § 14 entsprechend. Es sind Sprachkenntnisse in mindestens einer der finnisch-ugrischen Hauptsprachen zu erwerben.

(2) Das Studium in Nebenfach umfaßt insgesamt etwa 28 Semesterwochenstunden (SWS), deren Verteilung sich aus dem Studienplan (§18) ergibt.

§ 18

Studienplan

Empfehlung für Semester	Lehrveranstaltung	Zahl der SWS	Veranstaltung	Pflicht/ Wahlpflicht
1-2	Einführung in die Finnougristik I, II	4	Einf.	P
1-4	Vorlesungen	8	VL	WP
2-3	Proseminare	4	PS	WP
4	Hauptseminar	2	HS	WP
1-4	Wiss. Übungen	8	Ü	WP
4	Kolloquien	2	K	WP

P 4
WP 24

§ 19

Hauptseminaraufnahme, Verteilung der Leistungsnachweise

(1) Voraussetzung für die Teilnahme an einem Hauptseminar ist:

1. der Nachweis der erfolgreichen Teilnahme an der „Einführung in die Finnougristik“ und
2. der Nachweis der erfolgreichen Teilnahme an zwei Proseminaren (davon eines aus dem Bereich der Sprachwissenschaft)

- (2) 1) Für die Zulassung zur Magisterprüfung ist im Nebenfach ein Hauptseminarschein nachzuweisen. 2) Der Erwerb weiterer Leistungsnachweise im Grund- und Hauptstudium auf freiwilliger Basis wird empfohlen.
- (3) Für die Zulassung zur Magisterprüfung sind außerdem Sprachkenntnisse in mindestens einer der finnisch-ugrischen Hauptsprachen durch eine entsprechende Prüfung beim Lektor (Dauer ca. 30 Min.) nachzuweisen.

Némethné Thimar Márta

Magyaroktatás a Lille-i Egyetemen

A magyar szekció alábbiakban következő munkatervre egy tanévre szól. Az egyetemi tájékoztatóban évek óta változatlan formájában közlik, mivel ezen módosítani csak az egyetemi tanács hozzájárulásával lehetséges. Mindez magyarázatot ad a munkaterv viszonylag általános jellegére.

I. szint: A magyar mint finnugor nyelv

Bevezetés a magyar nyelv fonetikájába és morfológiájába

Beszédgyakorlatok

II. szint: Bevezetés a szintaxisba

Bevezetés a kontrasztív nyelvészetbe

Kultúrtörténeti fogalmak

Újság- és folyóirat-olvasás

Beszélt nyelvi gyakorlatok

A beszédgyakorlatok témái:

- Ismerkedés, bemutatkozás - telefonbeszélgetés - napi tevékenységek - vásárlás - orvosnál - vendégvárás, vendéglátás - utazási előkészületek, utazás - önéletrajz - hivatalos nyomtatványok kitöltése

A beszédgyakorlatok témái minden évfolyamon hasonlóak, de szókincsük és nyelvtanuk az adott évfolyam tudásanyagához igazodik.

III. szint: A magyar irodalom nagy irányzatai

XX. századi alkotók

A fordítás módszere és problémái

Igeidők és igemódok

Irodalom tematika

- Szimbolizmus. A francia szimbolizmus általános jellemzése és hatása a magyar irodalomra. Ady Endre költészete (a fordítások és az eredeti versek összevetése).

- A századelő kulturális életének általános jellemzése. A Nyugat irodalomszervező szerepe. Kosztolányi Dezső publicisztikai, prózaírói és költői művei (a fordítások és az eredeti művek összevetése).

- Krúdy Gyula, „a magyar Proust”, egy regényének elemzése

- József Attila élete, pályaképe az izmusoktól a szintézisig. Fontosabb verseinek és francia fordításainak összevetése.

- Klasszikus formák a világháború árnyékában. Idill és halál Radnóti Miklós költészetében.

- Mai magyar irodalmi tabló

Az irodalom tematika összeállítását alapvetően meghatározza, hogy milyen művek férhetők hozzá korszerű francia fordításban.

A történelmi áttekintés főbb fejezetei

- Általános bevezetés. Magyarország földrajzi áttekintése. A magyarság helye a világban.

- Őstörténet, a magyar nép etnogenezise

- A honfoglalás és az államalapítás kora

- Középkor: az Árpád-házi királyok, a gótikus és a reneszánsz Magyarország, Mátyás kora.

- Török hódoltság, a három részre szakadt ország. Az önálló Erdélyi Fejedelemség.

- Magyarország és a Habsburg birodalom a XVIII-XIX. században
- Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc
- A Habsburg birodalom felbomlása. Magyarország az I. és a II. világháborúban.

- A személyi kultusz évei. Az 1956-os forradalom és következményei.

- A rendszerváltozás utáni Magyarország politikai, gazdasági és kulturális élete

Minden évfolyamon csoportonként heti két óra szeminárium van, idén egy csoport indult az első évfolyamon, két csoport a második évfolyamon és egy csoport a harmadik évfolyamon. Valamennyi órát a lektor tartja.

A magyar az I. évfolyamon második nyelvnek (ú.n. langue B-nek) vagy választott nyelvnek (langue en option) számít. Az első esetben a magyar nyelvet választókra év végén írásbeli és szóbeli vizsga vár, míg a második esetben csak írásbeli, ill. az angol szakosokra csak szóbeli. Az egyetem oktatási rendszerében különböző feltételek mellett hangolhatók össze bizonyos nyelvek, mivel ebben a rendszerben a különböző tantárgyakból szerzett pontok összeadódnak, és az összpontszám biztosíthatja a következő évfolyamra való átlépés jogát. Ezért van az, hogy bizonyos tanszékek (pl. az angol tanszék) csak a tanszéki vizsgák sikeres letétele után engedik a diákokat más nyelvből pontszerző vizsgákra. Ez természetes igény, így érthető, hogy a német és olasz tanszék is erőfeszítéseket tesz arra, hogy a más nyelvekből szerzett pontszámok kevésbé befolyásolják a főszakon való továbbjutást.

A fentiekben ismertetett program van annyira általános, hogy az egymást váltó lektorok saját arcukra formálhassák az órákat. Számomra például nyilvánvalóvá vált, hogy minden évfolyamon célszerű rövid magyar történelmi áttekintést adni, hiszen fel-feltűnnek magyar származású, a nyelvet jól beszélő, de a kulturális hagyományokról és a történelemről mit sem tudó diákok is.

Ami a nyelvórákat illeti, mindig több tankönyvből válogatom össze az anyagokat, s a következőkben a leggyakrabban használtakat sorolom föl. Ezek közül az idén elsősorban a Halló, itt Magyarország-ot és az Hongrois sans peine-t használok, természetesen kazettaikkal együtt.

- Békéssy G. - Mezei L. - Somos B.: 1000 szó magyarul. Tankönyvkiadó, Budapest 1990.
- Erdős J. - Kozma E. - Prileszky Cs. - Uhrmann Gy.: Színes magyar nyelvkönyv I - II. és munkafüzet. Tankönyvkiadó, Budapest 1980.
- Hungarian in Words and Pictures. Tankönyvkiadó, Budapest 1990.
- Erdős J. - Prileszky Cs.: Halló, itt Magyarország! Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.
- Hlavacska E. - Hoffmann I. - Laczkó T. - Maticsák S.: HungaroLingua. Debreceni Nyári Egyetem, 1991.
- Kassai G. - Szende T.: Le hongrois sans peine. Paris 1989.
- Payne, J.: Colloquial Hungarian. London, 1987.
- Szili K. - Szalai Zs.: Lépésről lépésre. Ungarisch für Anfänger. Braunmüller, Wien 1990.

KÖNYVEK, KIADVÁNYOK, TÁJÉKOZTATÁS

Görömbei András: A magyar irodalom rövid története. Helsinki 1992., 205 old.

Bevallom, vegyes érzelmekkel vettem a kezembe ezt a könyvet, amely alig kétszáz oldalon kíván rövid áttekintést nyújtani „a magyar irodalommal most ismerkedő finn olvasónak”. Talán tágíthatjuk is a kört: a magyar nyelven, magyarul tanuló külföldi diákoknak is.

Az a diák, aki már képes arra, hogy magyarul olvasson, a magyar nyelvű irodalomtörténetek gazdag tárházából válogathat: ha nem a több ezer oldalnyi akadémiai irodalomtörténetből akar tájékozódni, akkor Szerb Antal csodálatosan személyes, szellemes vázlatához nyúlhat, vagy a - szerkesztésmódjukra nézve - valahol a kettő között elhelyezkedő más művekből meríthet. Sőt, az sincs kizárva, hogy ezt már meg is tette. (És ha komolyan akarja tanulmányozni a magyar kultúrát, erre ösztönözni is kell.)

Aki viszont éppen csak elkezdett tanulni magyarul, az valószínűleg az anyanyelvén, vagy valamelyik világnyelven hozzáférhető könyvben keres útbaigazítást. Ezek azonban többnyire régebbi művek, tehát nem tartalmazzák a legújabb eseményeket, bár kétségkívül nyújtanak tájékoztatást

Milyen olvasóközönségnek és hogyan válhat hasznára ez a bátor vállalkozás, ez a „rövid történet”? Véleményem szerint akkor hasznos és pl. az egyetemi oktatásban akkor alkalmazható, ha magyar nyelvű *tankönyv*nek tekintjük, alapvető adattárnak és egyben olyan olvasókönyvnek, amelyből elsajátítható, hogyan lehet magyarul irodalomról, irodalomtörténetről beszélni, milyen kifejezésekkel lehet irodalmi műveket elemezni, hogy lehet egyes korszakok sajátosságait tömören összefoglalni. És erre feltétlenül alkalmas a könyv.

Felépítése világos, a nagy kultúrtörténeti ill. történeti korszakokból indul ki, vagyis a nem közép-európai olvasó számára is könnyen érthető. Egyszerű mondatokban foglalja össze a lényegét, bár a fejezetek előrehaladtával, főleg a történelmi háttér tárgyalásánál nem mindig marad meg az olyan egyszerű szintaktikai megoldásoknál, mint az elején. Ez veszélyes vállalkozás ott, ahol nem specifikusan magyar jelenségekről kell szólni olyan olvasókhöz, akik ezekről (pl. a reneszánszról, a humanizmusról) már részletesebb tudással rendelkeznek, ill. ott, ahol a legújabbkori történelmi eseményeket nyelvileg s így tartalmilag is nagyon egyszerűen kell megmagyarázni. A szerző vállalta ezt a nem lebecsülendő kockázatot, s legtöbbször jól oldotta meg a feladatot.

Természetesen minden bekezdésnek bőséges irodalma van, annak ismertetése és feldolgozása azonban egy, a könyvre építkező szeminárium programja lehet.

Görömbei András mindenekelőtt az alapvető tudnivalókat igyekezett összefoglalni. E szándékát a szedés módja is támogatja. Vastag betűvel emelték ki a szerzők neveit, kurzívan a műveket, ritkítottan a fogalmakat, kulcsszavakat.

Közelebbről megvizsgálva az egyes fejezeteket, persze vita tárgya lehet az, vajon a régi magyar irodalomról nem lehetett, nem kellett volna-e részletesebben írni. A 18. század végéig terjedő szakasz az egész könyvnek mindössze egynyelcad részét teszi ki. Ha azonban elfogadjuk azt, hogy a szerző „első bepillantást” akar nyújtani, hogy az itt közvetített tudás (és szakszókincs) birtokában a diák majd más monográfiákat is forgathat, és hogy éppen a magyar irodalomról áll talán a legkevesebb összegzés a rendelkezésére - akkor ez olyan kompromisszum, amit csak helyeselni lehet.

Mindez vonatkozik a bemutatott írók kiválasztására is. Különösen üdvözlendő, hogy Görömbei a 45 utáni irodalomról írva kitér a határon túli magyar irodalomra is: ábrázolja a nyugati magyar irodalomnak legalábbis az általános helyzetét, és bemutat néhányat a nem Magyarországon élő írók közül is.

A mű hiányosságait inkább a technikai oldalon látom. A szedés ugyan erősíti a mű tankönyv és kézikönyv jellegét, könnyíti a tájékozódást, de ezt túlságosan is mértéktartóan teszi. Határozottabb vizuális felosztás, a lapszélek jobb kihasználása célszerűbb lett volna. És amit nagyon hiányolok: egy névmutató. Erre mindenképpen szükség lett volna, hiszen nem minden író szerepel külön fejezetcímként, és egy ilyen tankönyv közkedveltségét és használhatóságát csak fokozhatta volna e további pár lap.

Összegezve: a magyar irodalmat magyarul, igényesen tanuló külföldiek számára kézikönyv gyanánt igen hasznos lehet a magyar irodalomnak e „rövid története”. Van esély arra, hogy ösztönzést nyújt a tárgyalt irodalom olvasására.

Juliane Brandt

Erdődy Edit / Magyar Miklós / Tverdota György: Magyar irodalom a XX. században. Tanulmányok és szöveggyűjtemény. (Szerk.: Magyar Miklós) I-II. Bp. 1992., 163+379 old.

Miért ne lehetne e század irodalmát személy- és műcentrikusan bemutatni? A szerzők bizonyították, hogy igenis lehet. A „Magyar irodalom a XX. században” egyik kötete érdekes válogatást nyújt e kor irodalmából, míg a másikban a bemutatott, ill. a szemléltetett művek tömör elemzése, a szerzők rövid portréja található.

A bevezetésben a szerzők számba veszik egy ilyen vállalkozás lehetőségeit és korlátait. A kiadvány, amely alapul szolgálhat a XX. századi magyar irodalom tanítására, mindenekelőtt olvasókönyv: szöveggyűjtemény „elsősorban a külföldön működő hungarológiai oktatóhelyek magyarul tanuló hallgatói, valamint a hazánkban egyre nagyobb számban magyarul tanulók számára”.

Ez a szemléltető, tájékoztató jelleg abban is megnyilvánul, hogy a műfajok nemcsak alfejezetekként szerepelnek egy-egy írói életmű keretében, hanem meghatározzák magának a tanulmánykötetnek és a szöveggyűjteménynek a beosztását is. Egy-egy író életműve legérdekesebb-legjelentősebb műfaja köré van rendezve - ez szokatlan, de tanulásra és vitatkozásra egyaránt alkalmas eljárás. E szerkesztési elv természetesen vitatható, épp annyira, mint minden irodalomtörténeti elemzés. A szerzők nem elméletet, hanem történeti tájékozódást is tartalmazó olvasókönyvet szerkesztettek, didaktikai megfontolásokkal indokolva választásukat. A tankönyvjelleget, a „didaktikai megfontolásokat” hangsúlyozza a kiadvány felépítése, szerkesztése. A szövegben megkönnyítik a tájékozódást a kiemelések, a lapszéli kulcsszavak, mintegy asszociációkat sugallva követik a szöveg gondolatmenetét. A tanulás vázát adják, figyelmet felkeltő fogalmazásuk miatt ugyanakkor a főszöveg elolvasására csábítanak. Tetszetős megoldás, hogy a szerzői illusztrációkkal egészítették ki, ezenkívül a kötet végén levő fotók is megkönnyítik a bemutatott kor hangulatának megértését. A három szakasz végén ajánlott irodalom ad lehetőséget a további tanulmányozásra, s a kötet végén külön biográfiák adnak általános tájékoztatást.

A kiadvány érdemeit főleg annak potenciális forrásjellegeiben látom. Abban, hogy azokon a lektorátusokon, ahol nem áll nagyobb könyvtár rendelkezésre, e

század irodalmának fontosabb művei hozzáférhetővé válnak. Kiegészítésként, szövegösszefüggésként, olvasókönyvként tudnám a hallgatónak e kiadványt ajánlani.

Sajnos, az egyes művek bemutatásánál az életművön belüli sorrend nem mindig következetes. A hosszú előkészítési idő azt eredményezte, hogy a nyomtatás előtt még kiegészítő anyaggal bővítettek egyes részeket - pl. Babits költői művének bemutatásánál a „betoldás” sajátos értékrendbeli következtetésekre ad alkalmat.

Szintén kár, hogy az egyébként nagyon hasznos, szépen összeválogatott gyűjtemény nem közli az egyes művek keletkezési idejét ill. első kiadásának évszámát, helyét; ez különösen a verseknél hiányzik.

Minden kritika ellenére is tetszetős külsejű, a tanításban-tanításra igen jól használható könyvet tartunk a kezünkben, amely nemcsak a külföldi lektorátusokon tesz jó szolgálatot. Szöveggyűjteményként hiányt pótol, és további, hasonló jellegű összeállítások megjelentetésére inspirálhat. Végre kicserélhetjük azt az ötvenes évekbeli, egyre nehezebben beszerezhető szöveggyűjteményt, amelynek szétmálló, sárguló példányait még mindig forgatják a leendő filológusok.

Juliane Brandt

**Juliane Brandt: Historische Möglichkeiten individueller
Entwicklung in ungarischen Romanen der sechziger Jahre.
Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ 1993. 272 S.
= Officina Hungarica 1. (Dissertation, vorgelegt in Berlin im
Februar 1989)**

Vorliegende Dissertation ist in vieler Hinsicht ein besonders anspruchsvolles Unternehmen. Allein schon das breite Spektrum des Untersuchungsmaterials ist beeindruckend. Ein umfangreicher Korpus möglicher Untersuchungsobjekte mußte unter bestimmten wissenschaftlichen Aspekten sondiert werden, um für den Hauptteil der Dissertation (Kapitel II.) einzelne Romane zur ausführlichen analytischen Aufarbeitung auszuwählen und schließlich die meisten der übrigen in die synthetischen Teile der Arbeit (Kapitel III.) erneut einzubeziehen. Hinzukommt die ganze Fülle der herangezogenen literaturtheoretischen, -kritischen und -historischen Sekundärliteratur. Letztere konnte allerdings für diese Arbeit bis auf wenige Ausnahmen lediglich wichtige Impulse zu manchen theoretischen und methodologischen Überlegungen geben, denn die Dissertation von Juliane Brandt zeichnet sich gerade durch die Besonderheit der Fragestellung aus und ist eine der wenigen Untersuchungen zum ungarischen Roman der sechziger Jahre. Vor allem der Zeitraum und die Gattung des untersuchten Gegenstandes sind interessant: Die epische Prosa, insbesondere der Roman und der bevorzugte Kurzroman, stellte in Ungarn in den sechziger Jahren die früher sich immer aufs neue durchsetzenden literaturhistorischen und ästhetisch-poetischen Vorrangspositionen der Lyrik in Frage. Die Epik schien sich damals zur vorherrschenden sowie tendenz- und entwicklungsbestimmenden Gattung der ungarischen Literatur zu entfalten und verlangte Lesern und Kritikern neue Herangehensweisen ab.

Die Tatsache, daß die Autorin ursprünglich auch breiter angelegte komparatistische Untersuchungen vorzunehmen gedachte und auch nach der notwendigerweise erfolgten starken Einschränkung dieses Vorhabens bis zum Ende der Forschungsarbeiten und der Fertigstellung der Dissertation eine mögliche Fortsetzung in diese Richtung nicht ausschloß, hat hauptsächlich im letzten Kapitelteil (III/2) u.d.T. „Ausblick. Vergleichende Betrachtungen“ zu aufschlußreichen Ergebnissen geführt. Darüber hinaus ermöglichte dieser

Anspruch, selbst in den Analysen der Binnenstruktur der jeweiligen Romane, mit einer gewissen Distanz des Komparatisten zum Gegenstand bzw. mit einer Art „Draufsicht“ von außen, eine respektable Objektivität in den theoretischen Erwägungen zu bewahren.

Zur differenzierten literaturwissenschaftlichen Erschließung der ungarischen Romanliteratur in den sechziger Jahren wird in der Arbeit konsequent nach der Sicht zeitgenössischer Romane auf historisch produzierte Möglichkeiten individueller Entwicklung gefragt - nach deren Ausmaßen, nach deren Determinanten, nach deren Wertung. Schwerpunkte sind dabei die Bestimmung der Ansprüche der Akteure, die Erschließung der vorausgesetzten und offenstehenden Perspektiven, die Erfassung des sozialen Raums, in dem sich die Entwicklung vollzieht sowie das Ermessen der lähmenden Schranken dieser Entwicklung. Die Autorin weiß sich ganz souverän über das komplizierte Gefüge der Subjekt-Objekt-Beziehungen zu äußern. Sie berücksichtigt feinfühlig die Spannungen zwischen der Eigendynamik der fiktiven Welt und den Gesetzmäßigkeiten der Realität, wenn sie den methodologischen Rahmen ihres Vorhabens absteckt (Kapitel I.), aber auch in den Romananalysen (Kapitel II.). Sie überschätzt die Möglichkeiten des Literaturwissenschaftlers nicht, schließlich ist er auch nur ein Leser, ein Interpret, des jeweiligen Werkes.

Es wurde schon eingangs erwähnt, wie die „Sicht von außen“ zur Objektivität der Darstellung beiträgt. Es ist erfreulich, wie bewußt die Verfasserin in den Romananalysen bestrebt ist, dieses Maß an Objektivität soweit wie möglich zu wahren: Den Widerspruch zwischen bloßer Verdoppelung des Textes durch eine Übertragung seiner Sprache in eine formalisierte Sprache (mit einem Wort der getreuen Nacherzählung) und subjektiv bedingter „interpretativer Aktion“ kann sie natürlich nicht eliminieren. Aber durch die methodische Aufgabenstellung, einerseits bestimmte Strukturen der jeweiligen erzählten Welt genau wie möglich zu beschreiben, andererseits sie in ihrem Verhältnis zu Realprozessen zu untersuchen, mit anderen Worten durch die praktizierte ständige Bewegung zwischen beschreibender Textdarstellung und ihrem interpretativen Vorgang, erreicht sie ein äußerst hohes Maß an allgemeingültigem Aussagewert in bezug auf das jeweilige Einzelwerk.

Die analytischen Untersuchungen erstrecken sich dabei jeweils auf das gesamte Gefüge des Werkes. Gefragt wird nach der erzählten Welt, der Fabel, der Konstituierung der epischen Fiktion, darin nach dem Grad der Subjektivität der Akteure, nach der Eigenart der literarischen Gestalten, nach der raum-zeitlichen

Beschaffenheit der fiktiven Welt und nach der Erzählweise. Gleichzeitig werden die objektivierten Autorenpositionen erwogen und möglichst genau die Adressatenbezüge umrissen. Vom besonderen Vorteil ist dabei, daß diese Fragestellungen in keiner Weise formalisiert werden und daß der Interpret bzw. Adressat jeden Roman als unteilbares und vorerst unvergleichbares Ganzes seinem selbständigen „Botschafts“-Charakter und seinen individuellen Gehalts- und Formstrukturen gemäß (nach seiner speziellen Sicht auf historisch produzierte Möglichkeiten der individuellen Entwicklung) erfragt. Ein methodologisches Nebenergebnis der Dissertation ist so ihr überzeugender Nachweis, daß jede Formalisierung der Einzelanalysen, jeder kosequent durchgezogene Frage-Raster notwendigerweise zu gegenstandsfremden, doktrinär ausgeklügelten Schemata führen.

Zur eingehenden Analyse werden elf Romane von zehn Autoren angeboten. Es sind Autoren mit unterschiedlichsten Ansichten und künstlerischen Fähigkeiten sowie Romane mit recht abweichenden Qualitäten, Romane, mit denen verschiedene Leserkreise angesprochen werden. Was die meisten miteinander verbindet, ist, daß sie - wenn auch in unterschiedlichem Maße - im Mittelpunkt von literarischen Debatten und/oder im Zentrum von Leserinteressen standen. Diese Zusammenstellung wird ergänzt durch andere Romane, die - nicht notwendig mit dieser Gruppe deckungsgleich - eigentlich literarische Innovationen vornahmen. Außerdem behandeln sie alle Gegenwartsstoffe. Auswahlkriterien wie *Erfolg und Interesse* beim Publikum und im literarischen Leben des Landes sowie andererseits *Gegenwartsstoff* sind ohne weitere Bedenken annehmbar. Ersteres ist unter rezeptionsästhetischen und literaturinnovatorischen Gesichtspunkten relevant. Und wenn es auch selbstverständlich ist, daß die Schriftsteller auch mittels historischer Stoffe jeweils ihre aktuellen Ergebnisse für *ihre* Gegenwart aussprechen, ist es das gute Recht der Verfasserin, das ungeheuer große epische Lesematerial thematisch-stofflich einzugrenzen. Geht man dabei von der möglichen größeren Unmittelbarkeit der Gegenwartsstoffe aus, so scheint ihre Auswahl für eine Arbeit mit einem der Zielstellung nach besonderen literarischen Gegenwartsbezug plausibel.

Die Titel der analytischen Kapitel mit dem ausführlichen Hinweis auf die jeweiligen fiktiven Handlungs- und Entwicklungsmöglichkeiten der Akteure bereiten den Leser recht genau darauf vor, was er vom Roman und seiner Interpretin zu erwarten hat. Im Interesse der Sachlichkeit werden während der Auslegung literarische Paralleluntersuchungen und Vergleiche sorgfältig

ausgeklammert. Lediglich sekundäre Werke, darunter vorwiegend ungarische Kritiken werden in die Analysen einbezogen. (Ein Nebenergebnis ist hier die Beobachtung, wie oft sich die Aussage dieser Kritiken als nicht zeitbeständig erweist, mit anderen Worten, wie die zeitgenössische Kritik - noch von traditionellen Normativen bestimmt - kulturpolitischen „Tagesansichten“ verpflichtet ist. Mit ihren Gehaltsstrukturen und Wertforderung bleibt sie weit hinter den inhaltlich und formal differenzierteren Vorstößen des literaturhistorischen Kunstwerks zurück und entwickelt erst langsam den neuen Werkstrukturen und Wirkungsstrategien entsprechende Lesarten.)

Die analytisch gewonnenen Einzelergebnisse wurden schließlich zu den Erfahrungen aus der gesamten Romanliteratur der sechziger Jahre in Bezug gesetzt und mit einem komparatistischen Ausblick ergänzt. Es ist imposant und gleichzeitig der beste Beweis dafür, daß man es mit einer soliden Arbeit zu tun hat, wie organisch diese Synthese in der Analyse verankert ist, in welchem Maße die knapp entworfenen Endkonsequenzen mit den Einzelerwägungen und Teilergebnissen der vorangehenden 139 Seiten korrespondieren: Nach den exakten und stichhaltigen theoretischen und methodologischen Bestimmungen der wissenschaftlichen Grundpositionen im I. Kapitel und ihrer folgerichtigen Erprobung am Forschungsobjekt im II. Kapitel entrollt sich nun im Kapitel III. wie selbstverständlich der summierende Ertrag der Arbeit: Danach seien die wichtigsten Merkmale der ungarischen Romanproduktion der sechziger Jahre u.a. „der Versuch, das Erzählte zu problematisieren“, die „novellistische Organisationsweise“, „oknyomozó regény“ (= kausaloientierter Roman), recht oft mit Vorwegnahme des Ergebnisses, das In- und Miteinander verschiedener Zeitstrukturen, der geringe Zeitumfang der Fiktion, das personale Erzählen sowie von 1960 bis 1970 eine Entwicklungstendenz der Destruktion des ehemaligen „positiven Helden“ und der in hohem Maße zunehmenden Wahrnehmung gesellschaftsinterner Widersprüche.

Es ist selbstverständlich, daß eine so umfangreiche und vielschichtige Arbeit manche Fragen aufkommen läßt, gerade jetzt, wo man sie rückblickend liest. Sie könnten bei einer eventuellen Weiterführung der Forschungsarbeit berücksichtigt werden. Die folgenden zwei seien hier genannt: Erstens ist es gewiß richtig, Werke mit unterschiedlichsten ästhetisch-poetischen Qualitäten in die Arbeit einzubeziehen. Auch die Erarbeitung von Qualitätskriterien für die Analysen wäre nachteilig gewesen, hätte ja ihre Anwendung notwendigerweise einen höheren Grad an Subjektivität zur Folge gehabt. In Kenntnis der fertiggestellten Arbeit

fragt man sich aber, ob eine vorsichtige Differenzierung oder Einbeziehung von qualitativen, eventuell auch letztlich unentschiedenen Erwägungen bei der Standortbestimmung des jeweiligen Werkes, seiner Akteurenpositionen usw. die Schlußfolgerungen (z.B. über die Entwicklungstendenzen der ungarischen Literatur in den sechziger Jahren) nicht hätte weiter nuancieren können; wenn man z.B. Darvas und Mesterházi als literarische Sprachrohre offizieller kulturpolitischer Normative von der anspruchsvollen (?) Unterhaltungsliteratur von Magda Szabó bzw. sie und die erstgenannten von den für Epochenproblematik mehr oder weniger sensibleren und die soziale Problematik von innen heraus mit höherer Authentizität darstellenden und deshalb auch heftige Debatten, Kontroversen oder zumindest Unverständnis äußernde Kritiken auslösenden Fejes, Sántha, Somogyi Tóth, Konrád u.a. getrennt hätte. Zweitens stellt man sich die Frage, ob neben dem komparatistischen Ausblick - so gut er auch ausgefallen sein mag - nicht mindestens so wichtig gewesen wäre, ähnliche Überlegungen anzustellen, inwieweit in der Tendenz der zunehmenden Empfindung sozialhistorischer Widersprüche und der Verunsicherung in der Literatur der sechziger Jahre bereits die Vertrauensverluste der siebziger und der achtziger Jahre und die Krisenempfindungen der ungarischen Gegenwart keimten. Zum Durchdenken dieser Fragen inspirieren nämlich die Denkstrukturen der ganzen Dissertation viel mehr als zu einer natürlich ebenfalls gut möglichen komparatistischen Arbeit.

Daß diese Dissertation solche und ähnliche Fragen zur Entwicklung der ungarischen Literatur in den sechziger Jahren aufkommen läßt, spricht nicht gegen sondern für diese Arbeit. Die Fähigkeiten der Autorin, ihre Neigung zu weitreichenden Abstraktionen gepaart mit ihrer Kenntnis der klassischen und modernen Literaturtheorie sowie ihre disziplinierte Selbstkontrolle während der Arbeit haben sich in der Dissertation bewährt, sowohl in der Theorieadaptation und -bildung als auch in ihrer praktischen Umsetzung. Mit ihren analytischen Untersuchungen schafft sie Muster für eine mögliche Fortsetzung der Arbeit in der modernen ungarischen oder auch sonstigen Romanforschung. Die Dissertation hat für die in- und ausländische Gegenwartshungarologie einen hohen Quellenwert und liefert gleichzeitig wichtige Ansätze für die Methodik der wissenschaftlichen Erschließung moderner epischer Werke.

Gekürzte Fassung des Gutachtens vom 27. 6. 1989

László Tarnói

A magyar művelődés és a kereszténység (Tájékoztató a IV. Hungarológiai Kongresszus szervezéséről)

Róma-Nápoly, 1996. szeptember 6-10.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, a római La Sapienza Egyetem és a nápolyi egyetem Keleti Intézete szervezésében három év múlva az Örök Város és a magyar emlékhelyekben is oly gazdag Nápoly várja a világ hungarológusait.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1978 óta fogja össze azt a filológiai munkát, amelyet 31 ország magyar és nem magyar tudósai végeznek a magyar történelem, művelődés-, irodalom-, zene- és képzőművészetek története, a nyelvészet, a néprajz és a folklór területein.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tagsága elsősorban a felsőoktatásban és a különféle kutatóintézetekben dolgozó kutatókból verbuválódik. Az egyházi felsőoktatás - úgy a külföldi, mint a hazai - azonban sajnálatosan kis számban van képviselve e tudóskörben. A Társaság IV. kongresszusának témaválasztása kiváló alkalom arra is, hogy a világi és az egyházi felsőoktatási intézmények dolgozói találkozzanak, s újrainduljon egy egykor olyannyira természetes párbeszéd.

1996-ban, amikor Magyarországon a honfoglalás 1100-dik évfordulóját ünnepelik, megjósolhatóan számos konferencián találkozhatnak majd a magyarság múltját vallatók; a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Itáliába invitálja tagságát s a csatlakozni kívánó szakembereket. Tekintsük ezt szimbolikus gesztusnak. A Társaság hangsúlyozni kívánja azt, hogy a magyarkodást, az értelmetlen nemzetieskedést visszautasítva, szakszerűen, filológiai felkészültséggel is fel lehet, és meg kell mutatni azt a sokoldalú kötődést, amely a magyar művelődés és a kereszténység történetét összefűzi.

A világkongresszus előadásai a kereszténység mindhárom nagy ágazatával (Bizánc, Róma, protestantizmus) foglalkoznak majd, de a megfogalmazott cél: az Európához, a nyugati kereszténységhez való kötöttségünk tudatosítása s a nem magyarokkal való megismertetése.

„A Kongresszus nem egyház- és nem vallástörténeti tematikájú, mert ezek az értelmezések a cím (A magyar művelődés és a kereszténység) tartalmának tetemes leszűkülését jelentenék; a keresztény szellemiségnek a magyar művelődésben be-

töltött sokrétű hatását, ösztönzését, alkotó erejét kell részleteiben, a filológia eszköztárával vizsgálni” - figyelmeztet a Kongresszus első körlevelének szövege.

Az Előkészítő Bizottság a jelentkezéssel együtt kért témavázlat alapján fogja mérlegelni, hogy a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Végrehajtó Bizottsága által elfogadott és a főtémát kisebb részterületekre tagolt, elkülönített szekciók melyikében hangozzék el majd egy-egy előadás, illetve egyes résztémák feltűnő hiánya esetén szakembereket fog felkérni azon téma vizsgálatára. A javasolt és választható szempontok a következők:

1. Az egyházak és a társadalom (társadalmi élet, politika, charitas-mozgalmak stb.)
2. Iskolák, iskolán kívüli nevelés
3. Könyv- és olvasmánykultúra (nyomdák, könyvkiadás, könyvgyűjtés, szellemi áramlatok vizsgálata egyes korok olvasmányainak tükrében)
4. A kereszténység és a magyar irodalom, zene, nyelv, képzőművészetek, folklór
5. Bölcsélet, teológia
6. Magánéleti és közösségi vallásosság (szokások, hitélet, a vallásosság változatai)

A szervezők kíváncsiak tartanak, ha az előadások esztétörténeti megalapozottságúak lennének. A kereszténységgel összefüggő európai szellemi áramlatok hazai recepciójának története - az egyes szerzetesrendek által képviselt szellemiségtől kezdve, a modern eszméáramlatokig -, és persze a hazai indíttatású gondolkodás históriája képezik majd azt a keretet, amelybe az egyes résztémák beágyazódhatnak. A szekciók végleges elkülönülése természetesen csak a beküldött jelentkezések száma és tematikája alapján történhet majd meg. Például a Biblia szerepe a magyar művelődés történetében akár ajánlott feldolgozási szempont lehetett volna, de a Végrehajtó Bizottság tudatosan nem kívánt ennyire konkrét javaslatokat tenni.

Itália: Róma és Nápoly - a színhelyek szinte sugallják azt, hogy a katolicizmus és a magyar művelődés kapcsolattörténete kapja majd a legnagyobb hangsúlyt. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság nem szeretné, ha bármilyen megfontolásból is, bármely felekezet kultúrtörténeti szerepe nagyobb hangsúlyt nyerne, mint amilyen megilleti. És hogy milyen illeti meg? Nos, pontosan a válaszadás kísérlete lehet - többek közt - a Kongresszus egyik célja.

A protestantizmus és a magyar művelődés története ugyanolyan szerves egység, mint ahogyan a katolicizmus és a magyar kultúra története is az. Koronként ugyan változó volt az egyes felekezetek súlya - és talán éppen ez az, amely kicsit eltérővé, de ugyanakkor érdekessé is teszi Magyarország történetét a nem magyarok számára is: egykor hazánk, illetve Kelet-Európa tudott példa lenni Nyugat-Európa számára a másság elviselésében és a vele való együttélésben. Ma fordított a helyzet. Miért, hol és hogyan történt a fordulat? Fontos lenne megtalálni a választ. Talán majd a Kongresszus után...*

Császtvay Tünde

* Bővebb felvilágosítás: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1250 Budapest Országház u. 30. pf. 34.

Tartalom

A NEMZETKÖZI GRAGGER-SZIMPÓZIUM ELŐADÁSAI

(1991. szeptember 20.)

Megnyitó. *Köpeczi Béla* [3]

Schneider Márta: A Berliini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum [4]

Kornya László: Gragger Róbert és az Ungarische Jahrbücher [36]

Paul Kárpáti: „Oldás és kötés”. - Tények és gondolatok a berlini hungarológia folytonosságáról [45]

Klaus Rackebrandt: Sprachwissenschaftliche Arbeiten am Ungarischen Institut der Berliner Universität von den Anfängen bis zur Gegenwart [51]

Tarnói László: A berlini Hungarológiai Szakterület új folyóirata [57]

Kovács József László: Germania docet. Nyugat-magyarországi (soproni) diákok peregrinációja XVI-XVII. századi német egyetemeken [64]

Hegedűs Rita: A konjunktívusz fordítási lehetőségei - német és magyar szépirodalmi példák alapján [73]

Etelka Joó: Ende Ady im Spiegel Deutscher Übersetzungen [82]

Tibor Szűcs: Ein Frage-Antwort-Modell in der ungarischen Konversation [95]

HUGARIKUMOK

Monok István: A koraujkori könyvkatalógusok és könyvjegyzékek, mint a hungarika-kutatás forrásai [107]

Deák Eszter: Born Ignác ismeretlen recenziója Sajnovics János „Demonstratio”-járól [117]

Kovács Ilona: Hungarika tájékoztatás [122]

NYELVTUDOMÁNY

Liljana Lesznickova: A felszólítás kifejezőeszközeinek magyar - bolgár összevető vizsgálata [137]

Elżbieta Artowicz: A szocio-kulturális ismeretek a magyar nyelvi tankönyvekben [190]

TANTERVEK, OKTATÁSI PROGRAMOK

Humboldt-Universität zu Berlin Fachbereich Fremdsprachliche Philologien, Seminar für Hungarologie [203]

Institut für Finnougristik der Ludwig-Maximilians-Universität München [219]

Némethné Thimar Márta: Magyaroktatás a Lille-i Egyetemen [231]

KÖNYVEK, KIADVÁNYOK, TÁJÉKOZTATÁS

Görömbei András: A magyar irodalom rövid története. Helsinki 1992., 205 old.
Juliane Brandt [237]

Erdődy Edit / Magyar Miklós / Tverdota György: Magyar irodalom a XX. században. Tanulmányok és szöveggyűjtemény. (Szerk.: Magyar Miklós) I-II. Bp. 1992., 163+379 old. *Juliane Brandt* [239]

Juliane Brandt: Historische Möglichkeiten individueller Entwicklung in ungarischen Romanen der sechziger Jahre. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ 1993. 272 S. = Officina Hungarica 1. (Dissertation, vorgelegt in Berlin im Februar 1989)
László Tarnói [241]

A magyar művelődés é a kereszténység (Tájékoztató a IV. Hungarológiai Kongresszus szervezéséről) *Császtvay Tünde* [246]

Tartalom [249]

